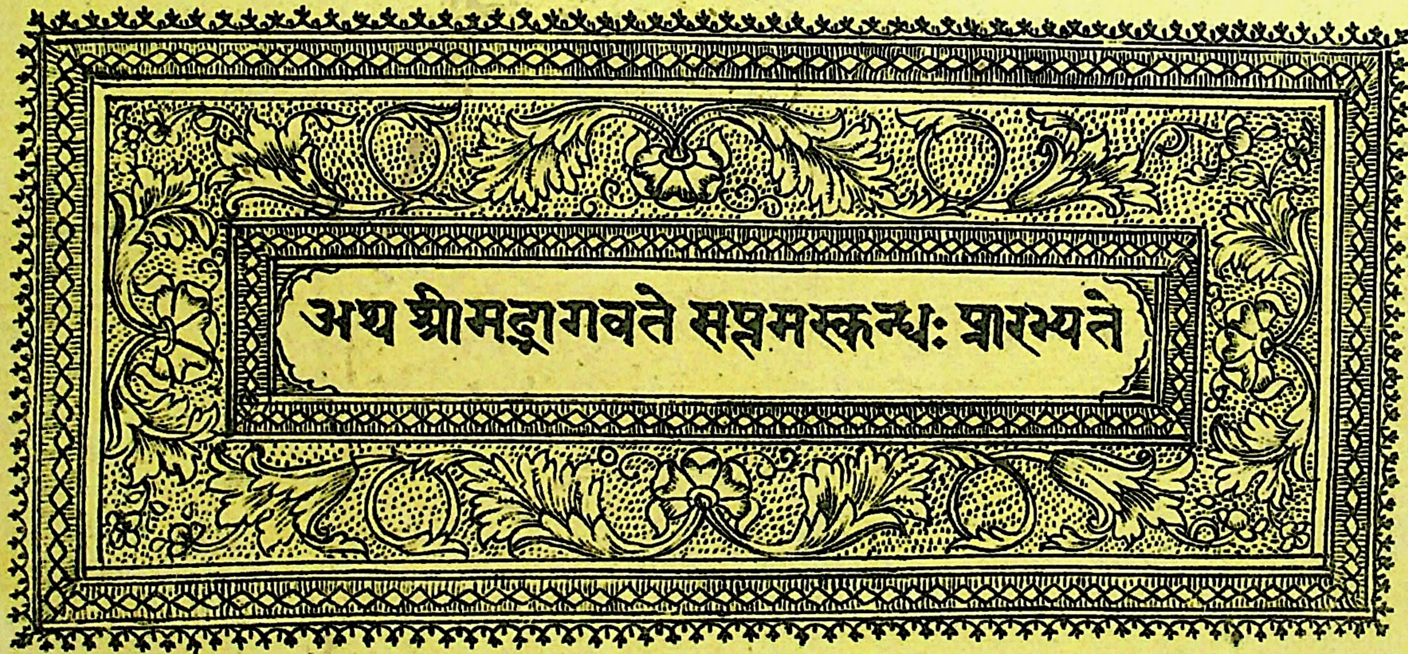
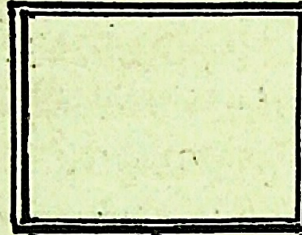

अथ श्रीमद्भागवते सप्तमस्कन्धः प्रारभ्यते

१
भा०स० ॥ श्रीगणेशायनमः स्वभक्तपक्षपातेनतद्विपक्षविदारणम् नृसिंहमद्भुतंवंदेपरमानंदविग्रहम् १ ऊतिःपंचदशाध्या
टी० ॥ यैःसप्तमेवर्ण्यतेऽधुना ऊतिश्चवासनाप्रोक्तानत्नत्कर्मानुसारिणी २ अशुभाचशुभाचेतिद्विधासाहेतुभेदतः अशुभा
१ ॥ महतांकोपाच्छुभामहदनुग्रहात् ३ हरेर्द्वारपयोर्यद्वद्विकुंठेवसतोरपि चतुःसनरुषाविष्णुद्वेषाद्यशुभवासना ४ यथा
चदैत्यगर्भेऽपिप्रह्लादस्यसतःस्थिरा नारदानुग्रहाद्दासविष्णौसद्भक्तिवासना ५ स्वभक्तंचसदाविष्णुर्द्विषंतमपिरक्षति
ततीयेऽथभवेद्दास्यावक्रोदात्ससासुनः ६ अतोमनीषिणायत्नःकार्योसहृदनुग्रहे इत्येतदर्थमूतीनामत्रलक्षणमुच्य

श्रीगणेशायनमः राजोवाच समःप्रियःसुहृद्ब्रह्मन्भूता
नांभगवान्स्वयम् इंद्रस्यार्थे कथंदैत्यानवधीद्विषमोयथा
१ नह्यस्यार्थःसुरगणैःसाक्षा न्निःश्रेयसात्मनः नैवासुरे
भ्योविद्वेषोनोद्वेगश्चागुणस्य हि २ ॥ २ ॥ श्रीरामः ॥

ते ७ तत्रादौदशभिर्दैत्यनस्पुत्रमतिभेदतः महत्कोपानुकंपोत्थवासनाभेदउच्यते ८ सद्वासनाच्चयुज्येतकर्मभिःशु
द्धचेतसः परैस्तुपंचभिस्तस्मात्क्रियतेधर्मनिर्णयः ९ तत्रतुप्रथमेध्यायेहिरण्यकशिपोःसुते विष्णुभक्तेविरोधस्तुवि
प्रशापजईर्यते १० यदुक्तमपूर्वस्कंधांते हतपुत्रादितिःशक्रपार्ष्णिग्राहेणविष्णुना मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतय
दिति तच्छ्रुत्वाविस्मितःपरीक्षित्पृच्छति समइतित्रिभिः नहिसमस्यसुहृदश्चवैषम्यंनामास्ति नचप्रियस्यप्रीतिकर्तृषुवै
षम्यंयुक्तमित्यर्थः १ किंच यस्ययैःप्रयोजनंसिध्यति सतत्पक्षपातीभवति येभ्योविभेतितान्द्वेषेणहंति नत्वितरत्रास्तीत्याह नहिह

निःश्रेयसंपरमानंदएवआत्मास्वरूपंयस्य अस्करेभ्यश्चोद्वेगःभयंनास्ति अतोविद्वेषोपिनास्तितत्रहेतुःअगुणस्येति
गुणाधांनौप्रीतिद्वेषावित्यर्थः २॥ ६ ॥श्रीनारायणस्यगुणान् अनुग्रहनिग्रहादीन्प्रति मेमहान्संशयःतंतंसंशयंछे
त्तुमर्हति ३ यत्रभागवतस्य प्रह्लादस्यमाहात्म्यगीयतइतिसंबंधः ४ कृष्णायव्यासाय कृष्णंमुनिंनत्वेत्यर्थः ५ यस्मात्प्रकृ

इतिनःसुमहाभागनारायणगुणान्प्रति संशयःसुमहाजातस्तद्भवांश्छेत्तुमर्हति ३
श्रीशुकउवाच साधुपृष्टंमहाराजहरेश्चरितमद्भुतम् यत्रभागवतमाहात्म्यंभगवत्
भक्तिवर्द्धनम् ४ गीयतेपरमंपुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः नत्वाकृष्णायमुनयेकथ
यिष्येहरेःकथाम् ५ निर्गुणोऽपिह्यजोऽव्यक्तोभगवान्प्रकृतेःपरः स्वमायागुणमा
विश्यबाध्यबाधकतांगतः ६ सत्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः नतेषांयुगपद्रा
जन्ह्रासउल्लासएववा ७ जयकालेतुसत्वस्यदेवर्षीन्रजसोऽसुरान्॥ ६ ॥

तेःपरः अतोनिर्गुणःअतएवअजःअव्यक्तःरागद्वेषादिनिमित्तभूतदेहेन्द्रियादिरहितःसोऽपिस्वमायागुणंसत्वादिक
माविश्य अधिष्ठायबाध्यान्प्रति यद्वा देवासुराणांप्रतिपरस्परंयावाध्यबाधकतातांगतःप्राप्तःतत्रहेतुर्जातइत्यर्थः
६ तत्रगुणानांस्वीयत्वेसतिप्राकृतपुरुषावद्विषमःस्यात् तत्तुनास्तीत्याह सत्वमिति नतुस्वेच्छयागुणाधिष्ठानेनापि
पक्षपातवैषम्यंस्यादेव नतस्यकालकृतत्वादित्याह नतेषामितिसार्द्धेनउल्लासोवृद्धिः ७ सत्वस्यजयकालेदेवादीन्॥

१
भा०स० ऋषींश्चाभजत् तत्तद्देहंप्रविश्यवर्धयतीत्यर्थः रजसोजयकाले असुरान् तमसोजयकाले यक्षरक्षांसितस्यकाल
टी० स्य अनुगुणःसन् ८ समस्यापिनिमित्तभेदेनवैषम्येदृष्टांतःज्योतिरादिरिवज्योतिर्यथाकाष्ठादिषुजलंयथापात्रेषु।
२ आकाशोयथाघटादिषुअग्निर्यथाकाष्ठसंयोगात् ह्रस्वदीर्घादिरूपःस्यात्तथाभगवान्नानारूपआभातिननुतर्हि-
तद्देहवविवेकेनकिंनप्रतीयते तत्राह संघातात्सुरादिदेहात् नविविच्यतेनपृथक्प्रतीयतेतर्हितान्भजतीतिकुतो-
ज्ञायतेतत्राह विदंतीतिआत्मानंजीवात्मानम् कवयोनिपुणाः मथित्वाकार्यदर्शनेलिंगेनविचार्यजानंतिअंततः।

**तमसोयक्षरक्षांसितत्कालानुगुणोऽभजत् ८ ज्योतिरादिरिवाभातिसंघातान्नविवि-
च्यते विदंत्यात्मानमात्मस्थंमथित्वाकवयोंऽततः ९ यदासिसृक्षुःपुरआत्मनःपरोर
जःसृजत्येषपृथक्स्वमायया सत्वंविचित्रासुरिरंसुरीश्वरःशयिष्यमाणस्तमईरय
त्यसौ १० कालंचरंतंसृजतीशआश्रयंप्रधानपुंभ्यांनरदेवसत्यकृत्॥** उ स्वभावकालकर्मादि

वादिनिषेधेन विदंतीतिपाठेलाभोपिज्ञानमेवात्रापिज्योतिरादिरिवेतिद्रष्टव्यम् यथासूर्यकांतादौदाहदर्शनात्ज्योति-
र्ज्ञायते यथाचगंधदर्शनाद्वायुरित्यादि ९ तदेवंमायागुणवेशेनैतद्वैषम्यंनस्वभाविकमित्युक्तम् तर्हिगुणपारतंत्र्या-
दनीश्वरत्वमाशंक्याह यदाआत्मनोजीवस्यभोगायपुनःशरीराणिपरमेश्वरः सिसृक्षुःभवतितदासाम्येनस्थितंरजः
पृथक्सृजति विचित्रासुतासुपूर्षुरिरंसुः क्रीडितुमिच्छुःयदातदासत्वंपृथक्सृजति शयिष्यमाणःसंहरिष्यन्यदा
तदातमःपृथक्ईरयति आधिक्यतांनयतीत्यर्थः १० यदासिसृक्षुरित्यादिनिर्देशात्सतीतंकालपारतंत्र्यंवारयन् प्रधा
नपुरुषपारतंत्र्यमपिवारयति कालमिति न

हेनरदेव अजः अजन्मा प्रधानपुंभ्यांनिमित्तभूताभ्यांसत्यकृत् अमोघकर्त्ता ईशः तयोःसहकारित्वेनआश्रयभूतं। चरंतंवर्त्तमानंकालंस्वयमेवसृजति स्वचेष्टारूपत्वात्कालस्यनतस्यारतंत्र्यमित्यर्थः तथाऽपिप्रस्तुतेकिमायातंतत्रा ह यएषकालः सत्त्वमेधयतिवर्द्धयति अतोहेतोः ईशितापिसत्त्वप्रधानंसुरानीकंदेवसमूहमेधयतीव तत्प्रत्यनीका-

यएषराजन्नपिकालईशितासत्त्वंसुरानीकमिवैधयत्यजः तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुर-
प्रियोरजस्तमस्कान्प्रमिणोत्युरुश्रवाः ११ अत्रैवोदाहृतःपूर्वमितिहासःसुरर्षिणा प्री-
त्यामहाक्रतौराजन्पृच्छतेऽजातशत्रवे १२ दृष्ट्वामहाद्भुतंराजाराजसूयेमहाक्रतौ वासु-
देवेभगवतिसायुज्यंचेदिभूभुजः १३ तत्रासीनंसुरऋषिंराजापांडुसुतःक्रतौ पप्रच्छ
विस्मितमनामुनीनांशृण्वतामिदम् १४ युधिष्ठिरउवाच अहोअत्यद्भुतंह्येतद्दुर्लभैकां-
तिनामपि वासुदेवेपरेतत्त्वेप्राप्तिश्चैद्यस्यविद्विषः १५ ॥ १५ ॥ ॐ ॥ ९ ॥

न्सुरान् सुरप्रतिपक्षान् प्रमिणोति हिनस्तिचेत्यन्वयः उरुप्रभूतंश्रवःकीर्त्तिर्यस्यसः कालशक्तिक्षुभितगुणगतंवै षम्यमिहसन्निधिमात्रेणतदधिष्ठातरिस्फुरतीतिप्रकरणार्थः ११ तदानीतयोः नसुरपक्षपातेन वधः किंतु ब्रह्मशा पेनआसुरींयोनिंप्राप्तयोः अनुग्रहार्थएवेतिवक्तुमितिहासमुपक्षिपति अत्रैवेति अत्रद्वेषादिरहितस्यापिदैत्यवधे नारदेनइतिहासःप्रस्तावितः १२ चेदिभूभुजः शिशुपालस्य १५ । १४ एकांतभक्तानामपिदुर्लभाप्राप्तिर्विद्विषोजातातेन तदद्भुतंहि १५

तस्यतुवेनवन्नरकपातएवोचितइत्याह भगवन्निंदयेति तमसिनरके १६ दमघोषस्यसुतः शिशुपालः कलभाषणा कोमलभाषणमारभ्यसंप्रति अधुनाऽपि अमर्षीक्रोधीमत्सरीच १७ श्वित्रः श्वेतकुष्ठं १८ दुरवग्राहम् दुःप्रापम् धामस्व रूपंयस्यतस्मिन् लयंसायुज्यमीयतुर्जग्मतुः अभूतस्यापिदंतवक्त्रलयस्यतज्ज्ञानकप्रामाण्येनसिद्धवन्निर्देशः १९ एतद्

एतद्वेदितुमिच्छामः सर्वएववयंमुने भगवन्निंदयावेनोद्विजैस्तमसिपातितः १६ दमघोषसुतःपापआरभ्यकलभाषणात् संप्रत्यमर्षीगोविंदेदंतवक्त्रश्चदुर्मतिः १७ शपतोरसकृद्विष्णुंयद्ब्रह्मपरमव्ययम् श्वित्रोनजातोजिह्वायांनांधंविविशतुस्तमः १८ कथंतस्मिन्भगवतिदुरवग्राहधामनि पश्यतांसर्वलोकानांलयमीयतुरंजसा १९ एतद्भ्राम्यतिमेबुद्धिर्दीपार्चिरिववायुना ब्रूह्येतदद्भुततमंभगवांस्तत्रकारणम् २० श्रीशुकउवाच राज्ञस्तद्वचआकर्ण्यनारदोभगवानृषिः तुष्टःप्राहतमाभाष्यशृण्वत्यास्तत्सदःकथाः २१ ॥नारदउवाच निंदनस्तवसत्कारन्यक्कारार्थंकलेवरम् ॥ ॥इदुतत्तंहि अतएतस्मिंति मेमनो भ्राम्यति भगवान्सर्वज्ञस्त्वमस्मत्कृपयाब्रूहि २० आभाष्यसंबोध्य सीदंतिनिषीदंति अस्यामितिसत्सभातस्याः सदः शृण्वत्याःकथाःप्राहेत्यन्वयः २१ अहोभगवन्निंदकस्यनरकपातेनभाव्यमितिवदतस्तवकोऽभिप्रायः भगवत्पीडाक रत्वेनवातदभावेऽपिसुरापानादिवन्निषिद्धनिंदाचरणाद्वा तत्रनाद्यः देहाभिमानकृतनिंदादिनिमित्तत्वात्पीडादीनांभगव

नपीडाशंकाऽस्तीत्याह निंदनेति सार्द्धैस्त्रिभिः निंदनं दोषकीर्त्तनम् न्यक्कारस्तिरस्कारः निंदास्तुत्यादिज्ञानार्थं प्रधा नपुरुषयोः अविवेकेन कलेवरं कल्पितं रचितम् २२ तदभिमानेन भूतानां यथा ममाहमिति वैषम्यं तत्कृतं हिंसादि कं च भवति तथा न यस्येत्युत्तरेणान्वयः दंडस्ताडनम् पारुष्यं निंदा तयोर्हेतुभूतयोर्हिंसा पीडा च भवति २३ यस्मिन्निब द्धोऽयमभिमानस्तस्य देहस्य वधाद्वधश्च यथा तथा यस्याभिमानो नास्ति अतोऽस्य परमेश्वरस्य हिंसा केन हेतुना कल्प्यते न केनापीति अभिमानाभावे हेतुः कैवल्यात् अद्वितीयत्वेनाभिमंतव्याभावात् वैषम्याभावे हेतुः अखिलात्मनः सर्वात्म

प्रधानपरयो राजन्नविवेकेन कल्पितम् २२ हिंसा तदभिमानेन दंडपारुष्ययोर्यथा वै।
षम्यमिह भूतानां ममाहमिति पार्थिव २३ यन्निबद्धोऽभिमानोऽयं तद्वधात्प्राणिनां वधः।
तथा न यस्य कैवल्यादभिमानोऽखिलात्मनः परस्य दमकर्त्तुर्हि हिंसा केनास्य कल्प्यते २४
तस्माद्वैरानुबंधेन निर्वैरेण भयेन वा स्नेहात्कामेन वा युंज्यात्कथंचिन्नेक्षते पृथक् २५।
यथा वैरानुबंधेन मर्त्यस्तन्मयतामियात् न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चिता मतिः २६।

नइति तर्हि किमिति हंति दैत्यान् तत्राह परस्येति दमकर्त्तुः हितार्थं दंडं करोतीत्यर्थः २४ यस्माद्भगवतो निंदादिकृतं वैषम्यं नास्ति तस्माद्येन केनाप्युपायेन ध्यायतस्तेनैव ध्यानेन निंदादिकृतपापस्यापि नाशात्तत्सायुज्यं युक्तमित्याशयेनाह तस्मादिति सप्तभिः निर्वैरेण नास्ति वैरं केनापि यस्मिन् तेन भक्तियोगेनेत्यर्थः युंज्यान्मन इति शेषः २५ तस्मादेतैरप्यु पायैर्भगवान् स्मर्तॄणां मोक्षं दिशत्येव तेष्वपि वैरानुबंधः श्रेष्ठ इत्याह यथेति न तथा भक्तियोगेनापि २६ ॥ २६ ॥

भा० स० अत्रदृष्टांतः कीटः पेशस्कृता भ्रमरेण संरंभो द्वेषः भयं च स एव योगस्तेन तत्स्वरूपतां तेनैव शरीरेणाविंदते २७ वैरेण
टी० या अनुचिंता चिंतनं तयैव पूतः पाप्मा येषां ते तं प्रापुरिति २८ तानाह कामादिति तदघं कामादिनिमित्तं पापं हित्वा
४ उक्तं च गोप्यः कामाद्भयात्कंसो द्वेषाच्चैद्यादयो नृपाः संबंधाद्वृष्णयः स्नेहाद्यूयं भक्त्या वयं विभोरिति २९ तर्हि वेनः कि

कीटः पेशस्कृता रुद्धः कुड्यायां तमनुस्मरन् संरंभभययोगेन विंदते तत्स्वरूपताम् २७
एवं कृष्णे भगवति मायामनुज ईश्वरे वैरेण पूतपाप्मानस्तमापुरनुचिंतया २८ कामा
द्द्वेषाद्भयात्स्नेहाद्यथा भक्त्येश्वरे मनः आवेश्य तदघं हित्वा बहवस्तद्गतिं गताः २९ का
तमोऽपि न वेनस्यात्पंचानां पुरुषं प्रति तस्मात्केनाप्युपायेन मनः कृष्णे निवेशयेत् ३०
मातृष्वस्रेयो वश्चैद्यो दंतवक्त्रश्च पांडव पार्षदप्रवरौ विष्णोर्विप्रशापात्पदाच्च्युतौ ३१॥
युधिष्ठिर उवाच कीदृशः कस्य वा शापो हरिदासाभिमर्शनः अश्रद्धेय इवाभाति हरेरे
कांतिनां भवः ३२ ॥ ऽभिति नरके पातितः तीव्रध्यानाभावात्पापमेव तस्य फलितमित्याह कतमोऽपीति
पुरुषं श्रीहरिं प्रति पुरुषे पुरुषस्य कामासंभवात् द्वेषादिभिश्चिंतयतां पंचानां मध्ये वेनो नैकतमोऽपीत्युक्तम् ३० त
देवमिति हासप्रस्तावकथामुक्त्वा श्रीकृष्णशिशुपालस्य वैरानुबंधे को हेतुरित्यपेक्षायां तमेवेतिहासं वक्तुमाह मा
तृष्वस्रेय इति पदात् वैकुंठात् च्युतौ ३१ हरिदासौ अभिमृशति अभिभवतीति तथा कस्य शापः कीदृशो वा अश्रद्धेयः अना

दरणीय इवाभाति असंभवात् यतो हरेर्भक्तानां तथापि ॥ ३२
वैकुंठवासिनां भवो जन्म इति यत् ३२ ॥

असंभवमेवाह जन्महेतुभूतैःप्राकृतैर्देहेंद्रियासुभिर्हीनानाम् शुद्धसत्वमयदेहानामित्यर्थः प्राकृतदेहसंबंधे-
नसंबद्धम् एतदाख्यानमाख्यातुमर्हसि ३३ । ३४ कथंभूताः पंचवाषड्वाहायनानिवर्षाणियेषांते अर्भाबालाः तद्-
द्वाभायेषांते पूर्वेषांमरीच्यादीनामपिपूर्वजातेभ्यःप्रथमंजाताः दिग्वाससोदिगंबराःअतःशिशून्मत्वा ३५ वासमपि-

देहेंद्रियासुहीनानांवैकुंठपुरवासिनाम् देहसंबंधसंबद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ३३ ना-
रदउवाच एकदाब्रह्मणःपुत्रा विष्णोर्लोकंयदृच्छया सनंदनादयोजग्मुश्चरंतोभुवन-
त्रयम् ३४ पंचषड्ढायनार्भाभाःपूर्वेषामपिपूर्वजाः दिग्वाससःशिशून्मत्वाद्वास्थौतान्-
न्यषेधताम् ३५ अशपन्कुपिताएवंयुवांवासंनचार्हतः रजस्तमोभ्यांरहितेपादमू-
लमधुद्विषः पापिष्ठामासुरींयोनिंबालिशौयातमाश्वतः ३६ एवंशप्तौस्वभवनात्पतंतौ
तैःकृपालुभिः प्रोक्तौपुनर्जन्मभिर्वांत्रिभिर्लोकायकल्पताम् ३७ जज्ञातेतौदितेःपु-
त्रौदैत्यदानववंदितौ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ३८ हतो हिरण्यक-
शिपुर्हरिणासिंहरूपिणा हिरण्याक्षोधरोद्धारेबिभ्रतासौकरंवपुः ३९ ॥७॥ नाहंधःकृतः-

पुनस्तंलोकमितिचकारार्थः हेबालिशौ अतोहेतोः आशुयातम् ३६ वांयुवयोस्त्रिभिर्जन्मभिः लोकायस्वस्था-
नप्राप्तये कल्पताम् तावताअयंशापःसमाप्यतामिति पुनःप्रोक्तावित्यर्थः ३७ । ३८ धरोद्धारेनिमित्ते तत्प्रतिघा

१

भा०स० हिरण्यकशिपोर्वधे कारणं सूचयति हिरण्यकशिपुः पुत्रमिति ४० सर्वभूतानामात्मभूतम् अतः सममनुस्यूत
टी० म् ब्रह्मैव पश्यतीति तथा तम् अतः प्रशांतं द्वेषादिरहितम् अत एव भगवत्तेजसा स्पष्टं व्याप्तम् उद्यमैः शस्त्रास्त्रप्रहा

५

हिरण्यकशिपुः पुत्रं प्रह्लादं केशवप्रियम् जिघांसुर करोन्नानायातनामृत्युहेतवे ४०।
सर्वभूतात्मभूतं तं प्रशांतं समदर्शनम् भगवत्तेजसा स्पृष्टं नाशक्नोद्धंतुमुद्यमैः ४१ ततः।
स्तौ राक्षसौ जातौ केशिन्यां विश्रवःसुतौ रावणः कुंभकर्णश्च सर्वलोकोपतापनौ ४२॥
तत्रापि राघवो भूत्वा न्यहनच्छापमुक्तये रामवीर्यं श्रोष्यसि त्वं मार्कंडेयमुखात्प्रभो ४३॥
तावेव क्षत्रियौ जातौ मातृष्वस्रात्मजौ तव अधुना शापनिर्मुक्तौ कृष्णचक्रहतांहसौ ४४
वैरानुबंधतीव्रेण ध्यानेनाच्युतसात्मताम् नीतौ पुनर्हरेः पार्श्वं जग्मतुर्विष्णुपार्षदौ ४५।
युधिष्ठिर उवाच विद्वेषो दयिते पुत्रे कथमासीन्महात्मनि ब्रूहि मे भगवन्येन प्रह्लादस्या
च्युतात्मता ४६॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे प्रथमोऽध्यायः समाप्तः।
१॥ ॥ श्रीरामचंद्राभ्यां नमः॥ ॥

रादिभिः विश्रवसः सुतौ ४२ न्यहनत् हतवानित्यर्थः तर्हि तत्
द्वेव कथनीयमित्युत्सुकं प्रत्याह रामवीर्यमिति ४३ कृष्णचक्रेण हतमंहो ययोस्तौ तयोः पापमेव हतं न तु ताविस्य
र्थः ४४ । ४५ येन कारणेन प्रह्लादस्याच्युतात्मता अच्युतैकचित्तत्वम् तदपि ब्रूहीति शेषः ४६ ॥इति सप्तमे टीकायां

द्वितीये विष्णुरोषेण लोकं विप्लाव्य दानवैः तद्धतभ्रातृपुत्रादीनितिहासैरसांत्वयत् १ भगवद्द्वेष एव तद्द्वेषेऽपि कारण
मित्याशयेनाह भ्रातरीत्यादिना एवं पक्षपातेन इंद्रस्य हितमिच्छता १ कोपेन उत् अतिशयेन ज्वलद्भ्याम् कोपाग्नि
धूमेनेव धूम्रमंबरं निरीक्षमाणः २ करालदंष्ट्राभिर्युक्तया दृष्ट्या दुःप्रेक्ष्यं भ्रुकुटीयुक्तं मुखं यस्य सः ३।४।५ समेना

नारदउवाच भ्रातर्येवं विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना हिरण्यकशिपू राजन्पर्यतप्यद्रुषा
शुचा १ आह चेदं रुषा पूर्णः संदष्टदशनच्छदः कोपोज्वलद्भ्यां चक्षुर्भ्यां निरीक्षन्धूम्रमंब
रम् २ करालदंष्ट्रोग्रदृष्ट्या दुःप्रेक्ष्यभ्रुकुटीमुखः शूलमुद्यम्य सदसि दानवानिदमब्रवीत्
३ भोभो दानवदैतेया द्विमूर्द्धंस्त्र्यक्ष शंबर शतबाहो हयग्रीव नमुचे पाक इल्वल ४ वि
प्रचित्ते मम वचः पुलोमन् शकुनादयः शृणुतानंतरं सर्वे क्रियतामाशु मा चिरम् ५ स
पत्नैर्घातितः क्षुद्रैर्भ्राता मे दयितः सुहृत् पार्ष्णिग्राहेण हरिणा समेनाप्युपधावनैः ६ त
स्यत्यक्तस्वभावस्य घृणेर्मायावनौकसः भजंतं भजमानस्य बालस्येवास्थिरात्मनः ७॥
मच्छूलभिन्नग्रीवस्य भूरिणा रुधिरेण वै ॥ ऽपि उपधावनैर्भजनैर्निमित्तभूतैः पार्ष्णिग्राहेण सता

मे भ्राता हतः ६ एवं त्यक्तः स्वभावः समत्वं येन तस्य घृणेः क्षुद्रे जो मयः तस्यापि मायया वनौकसः वराहरूपस्य सतः
अस्थिरात्मनः अव्यवस्थितचित्तस्य कुतः यो यो भवति तं तं भजमानस्य अनुसरतः ७ तस्य कृष्णस्य रुधिरेण या

तावद्यूयं भुवं यातेति तृतीयेनान्वयः ८ ननु देवैस्तद्वधः कारितः अतस्ते किं न हन्यंते तत्राह तस्मिन्हरौ कूटे कपटे अहिते प्रतिपक्षे कूटमीहितमस्यास्यैतिवा नष्टे अदृष्टे सति देवाः स्वयमेव शुष्यंति नाशं यास्यंति कुतः विष्णुरेव प्राणो येषां ते यथा कृत्तमूले वृक्षे शाखाः स्वयं शुष्यंति तद्वत् ९ तपोयज्ञादियुक्तान् सूदयध्वम् घातयत १० ननु तैः किमप.

रुधिरप्रियं तर्पयिष्ये भ्रातरं मे गतव्यथः ८ तस्मिन्कूटेऽहिते नष्टे कृत्तमूले वनस्पतौ विटपा इव शुष्यंति विष्णुप्राणा दिवौकसः ९ तावद्यात भुवं यूयं विप्रक्षत्रसमेधिताम् सूदयध्वं तपोयज्ञस्वाध्यायव्रतदानिनः १० विष्णुर्द्विजक्रियामूलो यज्ञो धर्ममयः पुमान् देवर्षिपितृभूतानां धर्मस्य च परायणम् ११ यत्र यत्र द्विजा गावो वेदा वर्णाश्रमाः क्रियाः तं तं जनपदं यात संदीपयत वृश्चत १२ इति ते भर्तृनिर्देशमादाय शिरसादृताः तथा प्रजानां कदनं विदधुः कदनप्रियाः १३ पुरग्रामव्रजोद्यानक्षेत्रारामाश्रमाकरान् खेटखर्वटघोषांश्च ददहुः पत्तनानि च १४ ॥

राद्धं तत्राह विष्णुरिति द्विजानां क्रिया अनुष्ठानं मूलं यस्य सः यतोऽसौ यज्ञः धर्ममयश्च देवादीनां परायणम् परम आश्रयः अतो यज्ञरूपस्य विष्णोर्मूलत्वान्नामनादृत्य तदाश्रयणात्स्वतेव ध्या इति भावः ११ तस्मात्सर्वं मंत्रं शृणुतेत्याह यत्र यत्रेति संदीपयत दहत वृश्चत छेदं कुरुत यज्ञोपयोगि वृक्षानिति शेषः १२ । १३ पुरं हट्टादिमत् ग्रामस्तद्रहितः व्रजो गवां वासः उद्यानं कृत्रिमं वनम् क्षेत्रं व्रीह्यादेः आरामोऽकृत्रि

आकरो रत्नादीनाम् खेटः कृषीवलानां वासः खर्वटो गिरिद्रोण्याश्रयो ग्रामः घोष आभीराणां वासः पत्तनम् राजधानी ।१४ खनित्रैः खननसाधनैः आजीव्यान् उपजीव्यान् जंब्वाम्रकपित्थादीन् शरणानि गृहान् १५ विप्रकृते उपद्रुते यज्ञभागानामभवात् दिवं परित्यज्य अलक्षिताः संतः भुवि चेरुः १६ नदेवं प्रजानां कदनं दानवेषु कुर्वत्सु स्वयं ।

केचित्खनित्रैर्बिभिदुः सेतुप्राकारगोपुरान् आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान्केचित्परशु ।
पाणयः प्रादहञ्छरणान्यन्ये प्रजानां ज्वलितोल्मुकैः १५ एवं विप्रकृते लोके दैत्येन्द्रानु
चरैर्मुहुः दिवं देवा परित्यज्य भुवि चेरुरलक्षिताः १६ हिरण्यकशिपुर्भ्रातुः संपरेत ।
स्य दुःखितः कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातृपुत्रानसान्त्वयत् १७ शकुनिं शंबरं धृष्टं भूत ।
संतापनं वृकम् कालनाभं महानाभं हरिश्मश्रुमथोत्कचम् १८ तन्मातरं रुषाभानुं दि
तिं च जननीं गिरा श्लक्ष्णया देशकालज्ञ इदमाह जनेश्वर १९ हिरण्यकशिपुरुवाच ।
अंबांब हे वधूः पुत्रा वीरं मार्हथ शोचितुम् रिपोरभिमुखे श्लाघ्यः शूराणां वध ईप्सितः २०

स्वर्गराज्यादि साधयितुं तपस्तप्तुकामः प्रथमं यत्कृतवान् तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना कटोदकम् प्रेताय प्रदेयमुदकम् आदिशब्दात् प्रेतश्राद्धादिकम् १७। १८ तन्मातरं तेषां शकुनिशंबरादीनां मातरं रुषाभानुं भानुसंज्ञाम् १९ हे वधूरिति भ्रातुर्भार्यां संबोधयति २० ॥ २० ॥ छ ॥ ० छ ० ॥ ० २ ॥ छ ॥

भा०स्कं० भवतु नाम तस्य श्लाघ्यो वधः तथाऽप्यस्माकं तावद्दुर्गतएवेति चेत्तत्राह भूतानामिति दैवेन प्राचीनकर्मणा एक
टी० त्रनीतानां संयोजितानां पुनश्च स्वैः स्वैः कर्मभिरुन्नीतानां वियोजितानाम् २१ एवं लौकिकदृष्ट्या शोकं निवार्य तत्त्वदृ
७ ष्ट्या वारयति नित्य इति आत्मा नित्यः मृत्युशून्यः अव्ययः अपक्षयशून्यः शुद्धः निर्मलः सर्वगः सर्ववित् सर्वज्ञ
श्च सर्वत्र हेतुः परो देहादिव्यतिरिक्तः अतो मृत इति कृश इति मलिन इति वियुक्त इति अज्ञ इति च मत्वा शोको न।

भूतानामिह संवासः प्रपायामिव सुव्रते दैवेनैकत्र नीतानामुन्नीतानां स्वकर्मभिः २१
नित्य आत्माऽव्ययः शुद्धः सर्वगः सर्ववित्परः धत्तेऽसावात्मनो लिंगं मायया विसृजन्गु।
णान् २२ यथाऽम्भसा प्रचलता तरवोऽपि चला इव चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते चलती
व भूः २३ एवं गुणैर्भ्राम्यमाणे मनस्यविकलः पुमान् याति तत्साम्यतां भद्रे ह्यलिंगो लिं
गवानिव २४ एष आत्मविपर्यासो ह्यलिंगे लिंगभावना एष प्रियाप्रियैर्योगो वियोगः।
कर्मसंसृतिः २५॥ ७॥ कार्य इत्यर्थः कथं तर्हि संसारस्तत्राह धत्त इति आत्मनो मायया स्वाविद्यया लिंगं मू
र्तिं धत्ते गुणानुच्चावचान्देहान्सुखदुःखादींश्चाधत्ते विशेषेण सृजन् स्वीकुर्वन् लिंगशरीरोपाधिः संसार इत्यर्थः
२२ एतत्सदृष्टांतं प्रपंचयति यथेति चतुर्भिः तरवः प्रतिबिंबिता उपाधिधर्मा उपहिते भवंतीति दृष्टांतमुक्त्वा ग्राहका रामः
धर्मा ग्राह्ये भवंतीति दृष्टांतमाह चक्षुषेति २३ अविकलः परिपूर्ण एव तत्साम्यताम् मनः समतामित्यर्थः २४ ॥ ५ ॥ ७

लिंगभावनाद्देहाभिमानः एष आत्मनो विपर्यासः अन्यथाभावः तद्देवाह प्रियैर्वियोगः अप्रियैर्योगश्च कर्म च संसृ-
तिश्च नानागर्भेषु प्रवेशः २५ ॥ ६ ॥ ततश्च संभव उत्पत्तिः विवेकस्यास्मृतिः अननुसंधानम् २६ अत्रापि शोकहे-
तुं विना वृथैवायं शोक इत्यस्मिन्नर्थे प्रेतस्य मृतस्य कस्य चिद्बंधवस्तेषां च संवादं शृणुत २७ उपासत तत्समीपे

संभवश्च विनाशश्च शोकश्च विविधः स्मृतः अविवेकश्च चिंता च विवेकास्मृति
रेव च २६ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् यमस्य प्रेतबंधूनां संवादं तं निबो
धत २७ उशीनरेष्वभूद्राजा सुयज्ञ इति विश्रुतः सपत्नैर्निहतो युद्धे ज्ञातयस्तमुपास
त २८ विशीर्णरत्नकवचं विभ्रष्टाभरणस्रजम् शरनिर्भिन्नहृदयं शयानमसृगा
विलम् २९ प्रकीर्णकेशं ध्वस्ताक्षं रभसा दष्टदच्छदं रजःकुंठमुखांभोजं छिन्नायुध
भुजं मृधे ३० उशीनरेंद्रं विधिना तथा कृतं पतिं महिष्यः प्रसमीक्ष्य दुःखिताः हताः स्म
नाथेति करैरुरो भृशं घ्नंत्यो मुहुस्तत्पदयोरुपापतन् ३१ ॥ आवृतस्थिताद्दूरस्थर्थः २८ विशीर्णर-

त्नमयं कवचं यस्य विभ्रष्टानि आभरणानि स्रजश्च यस्य शरेण निर्भिन्नं हृदयं यस्य असृजा रक्तेन रुधिरेणाविलं लि
प्तं २९ प्रकीर्णाः केशा यस्य ध्वस्ते अक्षिणी यस्य रभसा संरंभेण दष्टो दच्छद ओष्ठो येन रजसा कुंठम् आवृतं मुखांभोजं यस्य छि-
न्नमायुधं भुजश्च यस्य ३० तस्य पादयोरुपसमीपे आसमंतात् अपतन् ३१ ॥ ३९ ॥ २९ ॥ ६ ॥

भा०स० टी० ८ ॥ ३२ विलापमेवाह अहोइतिद्वाभ्याम् अकरुणत्वमेवाह येन विधात्रा दृशामगोचरां दशां भवान् प्रणीतः गमितः ते
न विधात्रा त्वमधुना शुचां विवर्द्धनः कृतोसीत्यन्वयः ३३ हे महीपते त्वया कृतवृत्तमेन विना वयं कथं स्याम भवेम
जीवेम इत्यर्थः अतः हे वीर यत्र त्वया स्यसि तत्र ते अनुयानम् अनुगमनम् तव पादयोः शुश्रूषां कुर्वतीनामस्माकं

रुदंत्य उच्चैर्दयितांघ्रिपंकजं सिंचंत्य अस्त्रैः कुचकुंकुमारुणैः विस्रस्तकेशाभरणाः
शुचं नृणाम् सृजंत्य आक्रंदनया विलेपिरे ३२ अहो विधात्राऽकरुणेन नः प्रभो भवान्
प्रणीतो दृगगोचरां दशाम् उशीनराणामसि वृत्तिदः पुरा कृतोऽधुना येन शुचां विवर्द्धनः॥
३३ त्वया कृतज्ञेन वयं महीपते कथं विना स्याम सुहृत्तमेन ते तत्रानुयानं तव वीर पा
दयोः शुश्रूषतीनां दिश यत्र यास्यसि ३४ एवं विपलतीनां वै परिगृह्य मृतं पतिम् अ
निच्छतीनां निर्हारमर्कोऽस्तं सन्यवर्त्तत ३५ तत्र ह प्रेतबंधूनामाश्रुत्य परिदेवि
तम् आह तान्बालको भूत्वा यमः स्वयमुपागतः ३६ यम उवाच अहो अमीषां वय
साऽधिकानां विपश्यतां लोकविधिं विमोहितः ॥ ७ ॥ दिशादेहि आज्ञामितिशे
षः ३४ निर्हारं दाहार्थं नयनम् अनिच्छतीनाम् अस्तमस्ताचलं प्रति ३५ परिदेवितं रोदनम् स्वपुर्यामेवस्थितो एभः
यमः आश्रुत्य श्रुत्वा ३६ तत्र स्वयमेवोपागतो यमः बालको भूत्वा तानाह अहो इत्यादिना अहो आश्चर्यम् ॥ ८ ॥ ८

अस्मत्तोवयसाऽधिकानामपिलोकस्यविधिंजन्ममरणादिप्रकारं विपश्यतामपिविमोहः मोहमेवाह यत्र यस्मादव्यक्तादागतः तत्रैवगतमपार्थशोचंति तदुक्तंगीतासु अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवनेति किंच स्वयमपिसधर्माः मृतेनसहसमानोमृत्युलक्षणोधर्मोयेषांतथाभूताअपिशोचंति ३७ अहोवयंयुष्मत्तोधन्यतमाःयतःअबलादुर्बलावालाअपिवृकादिभिरभक्ष्यमाणावयंन।

यत्रागतस्तत्रगतंमनुष्यंस्वयंसधर्माअपिशोचंत्यपार्थम् ३७ अहोवयंधन्यतमायदत्रत्यक्ताःपितृभ्यांनविचिंतयामः अभक्ष्यमाणाअबलावृकादिभिःसरक्षितारक्षतियोहिगर्भे ३८ यदृच्छयेशःसृजतीदमव्ययोयएवरक्षत्यवलुंपतेचयः तस्याबलाःक्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरंनिग्रहसंग्रहेप्रभुः ३९ पथिच्युतंतिष्ठति दिष्टरक्षितंगृहेस्थितंतद्विहतंविनश्यति जीवत्यनाथोऽपितदीक्षितोवनेगृहेपिगुप्तोऽस्यहतोनजीवति ४०॥ ४० ॥ छ ॥ ९ ॥

विचिंतयामः तत्रहेतुःयोगर्भेरक्षति सएवसर्वत्ररक्षिता ३८ ननुतस्यरक्षणार्थेकिंप्रयोजनम् नकिंचिदपि किंतुक्रीडैवकेवलमित्याह यदृइति यईशःइदंविश्वंलीलयासृजति अवलुंपते संहरतिच भोअबलाः तस्येशितुश्चराचरंक्रीडासाधनमाहुः अतःसएवनिग्रहेसंहारेसंग्रहेपालनेचप्रभुः ३९ प्रभुत्वमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति पथीति दिष्टेनदैवेन ईश्वरेणरक्षितंचेत् तेनईश्वरेणविहतमुपेक्षितंचेत् गृहेस्थितंयत्नतःपाल्यमानमपि अस्यहतः तेनोपेक्षितः ४०

२

भा॰स्क॰ तदेवमात्मनोजन्ममरणादिकमंगीकृत्येश्वराधीनत्वान्नशोकःकार्यइत्युक्तं इदानींतु देहानामेवजन्मादिनत्वा

टी॰ त्मनइत्याह भूतानीतित्रिभिः भूतानिदेहाः निजयोनिःस्वकारणभूतंलिंगशरीरं तन्निमित्तैःकर्मभिर्भवंतिजा

९ यंते नभवंतिनश्यंतिच सर्वशःदेवादिदेहाअपि तत्र हतदाप्रकृतौदेहेस्थितोऽप्यात्मा तस्याःप्रकृतेर्गुणैःदेहध

र्मैर्जन्मभिर्ननिबध्यते नयुज्यते यतअन्यतमोदेहाद्यंतविलक्षणः ४१ नन्वहंकृशःस्थूलइत्यादौवैलक्षण्यंनप्रती

यतेतत्राह इदमिति इदंशरीरंमोहजमविवेकादात्मत्वेनज्ञातम् वस्तुतस्तु पृथगेवयतईयते दृश्यते भौतिकंचयथा

भूतानितैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवंतिकालेनभवंतिसर्वशः नतत्र हात्माप्रकृता

वपिस्थितस्तस्यागुणैरन्यतमोनिबद्ध्यते ४१ इदंशरीरंपुरुषस्यमोहजंयथापृथग्

भौतिकमीयतेगृहम् यथौदकैःपार्थिवतैजसैर्जनःकालेनजातोविकृतोविनश्य

ति ४२ यथानलोदारुषुभिन्नईयतेयथाऽनिलोदेहगतःपृथक्स्थितः॥ गृहमिव

त्वयः अत्रैवंप्रयोगः इष्टुरभौतिकत्वाच्चपुरुषात् शरीरंभिन्नम् दृश्यत्वात् भौतिकत्वाच्च यथासंताविवेकिनः।

आत्मत्वेनाभिमतमपिगृहम् ततःगृहात्गृहीयथापृथक् तद्वदिति भौतिकत्वानुमानंविवृण्वन् आत्मनोजन्मा

द्यभावमुपसंहरति यथा औदकैःपरमाणुभिर्जातोबुद्बुधादिः यथाचपार्थिवैर्जातोघटादिःयथाचतैजसैर्जातःकुं

डलादिर्विनश्यति तथातैरेवत्रिविधैःपरमाणुभिर्जातोजनोदेहएवविकृतःपरिणतःसन् विनश्यतिनत्वात्मेत्यर्थः एषः

४२ पृथगवस्थानाभावेऽपिभिन्नत्वेदृष्टांतद्वयमाह यथेति यथाऽनलोदारुष्वेवस्थितोऽपिदाहकत्वेनप्रकाशकत्वेन ९

भिन्नएवप्रतीयते तथाचदेहगतोऽप्यनिलोमुखनासिकादिषुपृथक्स्थितएवप्रतीयते तथादेहस्थत्वेऽप्यात्म
नः तद्धर्मयोगाभावेदृष्टांतमाह यथानभोनसज्जते क्वापिसंगंनप्राप्नोति तथापुमानपिसर्वेषांगुणानांदेहेंद्रियादी
नामाश्रयः तेषाश्रितोवा परःपृथगवेत्यर्थः ४३ किंचहेमूढाःयमनुशोचथ सोऽयंयुष्मद्भर्ताक्रयज्ञःशेते किमिति
नामाश्रयः तेषाश्रितोवा परःपृथगवेत्यर्थः ४३ किंचहेमूढाःयमनुशोचथ सोऽयंयुष्मद्भर्ताक्रयज्ञःशेते किमिति
शोचथ नन्वेतावंतंकालमसौश्रृणोति अनंतरंप्रतिवक्तिचप्रत्युत्तरंददाति इदानींतस्यादर्शनात्तदिति शोचाम
इतिचेत् सतुशोच्योनभवति प्राणपितस्यश्रोतुर्वक्तुरदर्शनादित्याह यःश्रोतेति ४४ ननुमुखनासिकासंचारीप्राणः

यथानभःसर्वगतंनसज्जते तथापुमान्सर्वगुणाश्रयःपरः ४३ क्रयज्ञोनन्वयंशेते।
मूढायमनुशोचथ यःश्रोतायोऽनुवक्तेह नसदृश्येतकर्हिचित् ४४ नश्रोतानानुव
क्ताऽयंमुख्योऽप्यत्रमहानसुः यस्त्विहेंद्रियवानात्मासचान्यःप्राणदेहयोः ४५ भू
तेंद्रियमनोलिंगान्देहानुच्चावचान्विभुः भजत्युत्सृजतिह्यन्यस्तच्चापिस्वेनतेजसा
४६ यावल्लिंगान्वितोह्यात्मातावत्कर्मनिबंधनम्॥ ४७ श्रोतावक्ताचदृष्टएवइतिचेत् नासौश्रो

तावक्तावा अचेतनत्वादित्याह नश्रोतेति महान्सर्वेन्द्रियचेष्टाहेतुः अतएवमुख्यःप्राणोवैमुख्यइतिश्रुतेः कस्त
र्हिश्रोतावक्ताचतत्राह यस्त्विहदेहेंद्रियैस्तत्तदर्थद्रष्टाआत्मा सतुप्राणदेहाभ्यामचेतनाभ्यामन्यएवसचेतनः ४५
ननुचेतनत्वेअन्यत्वेच तस्याहंकृशःस्थूलःकाणोवधिरइत्यादिदेहधर्मोपलब्धिःकुतस्तत्राह भूतेंद्रियमनोभि
र्लिंग्यंतेलक्ष्यंतइति तथातान्देहान्तेभ्योऽन्यएवभजति अहमितिमन्यते तर्हिकथंमोक्षस्तत्राह तच्चभजनंस्वेन

बंधःस्यादेवेत्यत आह यावदिति यावल्लिंगशरीरेणान्वितः तदभिमानवानात्मा भवति तावदेतत्कर्मनिबंधनंबं
धहेतुर्भवति ततो विपर्ययः देहधर्मभाक्त्वम् ततः क्लेशश्चानुवर्त्तते ननु लिंगाभिमाने निवृत्तेऽपियतो यं मायायो
गो विपर्ययादिः माययायुज्यत इति तथा न परमार्थ इत्यर्थः ४७ ननु स्रक्खड्गःखादीनां तत्साधनानां च सत्यत्वप्रती
तेः कुतो मायामयत्वं तथा च बहवो वादिनः सत्यत्वमेव वदंति तत्राह वितथेति वितथो मिथ्याभूतोऽयमभिनिवे
शः कोऽसौ गुणेषु तत्कार्येषु स्रक्खड्गःखादिषु अर्थः परमार्थ इति दृग्वचश्चेति यत्सकुत इत्यत आह यथेति।य

ततो विपर्ययः क्लेशो मायायोगोनुवर्त्तते ४७ वितथाऽभिनिवेशोयंयद्गुणेष्वर्थदृ
ग्वचः यथा मनोरथः स्वप्नः सर्वमैंद्रियकं मृषा ४८ अथ नित्यमनित्यं वा नेह शोचं
ति तद्विदः नान्यथा शक्यते कर्त्तुं स्वभावः शोचतामिति ४९ लुब्धको विपिने कश्चि
त्पक्षिणां निर्मितोऽन्तकः वितत्य जालं विदधे तत्र तत्र प्रलोभयन् ५०॥ ५०॥

था मनोरथः स्वप्नः ४८ उपसंहरति अथेति अथ तस्मात् नित्यमात्मानमनित्यं देहं वा तद्विदः नित्यमनित्यं
च जानंतः न शोचंति नन्वेवमुपदेष्टारोऽपि शोचंतो दृश्यंते तत्राह नान्यथेति ज्ञानदार्ढ्याभावात् स्वभावो न नि
वर्त्तत इत्यर्थः ४९ स्वयंसधर्मा अपीति यदुक्तम् तत्रेतिहासमाह लुब्धक इत्यादिना पक्षिणामंतक ईश्वरे
ण निर्मितः सन् यत्र यत्र ते तत्र तत्र तान् कणादिभिः प्रलोभयन् जालं विस्तार्य विशेषेण धृतवान् पाठान्तरे
तेषामामिषादिभिः प्रलोभनं कृतवानित्यर्थः ५०॥

कुलिंगः कंदभक्षी पक्षिविशेषः कुलिंगयोर्मिथुनम् ५१ शिचस्तं तां जालस्य सूत्रे सज्जत बंधं प्राप तामापन्नामा
पदं प्राप्तां दृष्ट्वा कुलिंगः पक्षी तां मोचयितुमकल्पः सन् पर्यदेवयत् वृक्षशाखामाश्रित्य विलापं चकार ५२ आक

कुलिंगमिथुनं तत्र व्यचरत्समदृश्यत तयोः कुलिंगी सहसा लुब्धकेन प्रलोभि
ता ५१ सासज्जत शिचस्तस्यां महिषी कालयंत्रिता कुलिंगस्तां तथापन्नां निरी ।
क्ष्य भृशदुःखितः स्नेहादकल्पः कृपणः कृपणां पर्यदेवयत् ५२ अहो अकरुणो दे
वः स्त्रिया करुणया विभुः कृपणं मा ऽनुशोचंत्या दीनया किं करिष्यति ५३ कामं न
यतु मां देवः किमर्द्धेनात्मनो हि मे दीनेन जीवता दुःखमनेन विधुरायुषा ५४ का ।
र्थं स्तजातपक्षांस्तान्मातृहीनान्बिभर्म्यहम् मंदभाग्याः प्रतीक्षंते नीडे मे मातरं प्र ।
जाः ५५ एवं कुलिंगं विलपंतमारात्प्रिया वियोगातुरमश्रुकंठम् स एव तं शाकुनि ।
कः शरेण विव्याध कालप्रहितो विलीनः ५६ एवं यूयमपश्यंत्यात्मापायमबुद्ध ।
यः ॥ ६ ॥ क रुणया सर्वतो ऽनुकंप्यया स्त्रिया किं करिष्यति ५३ आत्मनो देहस्यार्धेन अनेन विधुरायुषा ।
भार्याशून्यजीवितेन दुःखं यथा भवत्येवं जीवता किं मे प्रयोजनम् अतो मामपि कामं नयत्वित्यन्वयः ५४ न जाताः
भार्याशून्यजीवितेन दुःखं यथा भवत्येवं जीवता किं मे प्रयोजनम् अतो मामपि कामं नयत्वित्यन्वयः ५४ न जाताः

स्वमृत्युमपश्यंत्यः ५७ अयथोस्थितंमिथ्यैवाविर्भूतम् ५८ सांपरायिकंपरलोककृत्यम् ५९ अशोचतद्इतिपाठे अडागमआर्षःस्वपरइत्यभिनिवेशएवाज्ञायनेनविना ६० सस्नुषास्नुषयासहिता ६१॥ इतिसप्तमेटीकायां॥

नैनंप्राप्स्यथशोचंत्यःपतिंवर्षशतैरपि ५७ हिरण्यकशिपुरुवाच बालएवंप्रवदतिसर्वेविस्मितचेतसः ज्ञातयोमेनिरेसर्वमनित्यमयथोस्थितम् ५८ यमएतदुपाख्यायतत्रैवांतरधीयत ज्ञातयोऽपिस्नुयज्ञस्यचक्रुर्यत्सांपरायिकम् ५९ ततःशोचतमायूयंपरंचात्मानमेवच कआत्माकःपरोवात्रस्वीयःपारक्यएववा स्वपराभिनिवेशेनविनाज्ञानेनदेहिनाम् ६० नारदउवाच इतिदैत्यपतेर्वाक्यंदितिराकर्ण्यसस्नुषा पुत्रशोकंक्षणात्त्यक्त्वातत्वेचित्तमधारयत् ६१॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेदितिशोकापनयनंनामद्वितीयोऽध्यायः २॥ ॥नारदउवाच॥ हिरण्यकशिपूराजन्नजेयमजरामरम् आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजंव्यधित्सत १॥ १॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेतस्यतपसानप्तंवीक्ष्यजगद्विधिः आगत्यविस्मितस्तेनसंस्तुतश्चवरानदात् १ तदेवंसाधूनांकदनेनदानवानादिश्यबंधूनांशोकंतत्वनिरूपणेनापनीययत्कृतवान्तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना अप्रतिद्वंद्वंप्रतिपक्षहीनमेकराजमेवराजानंव्यधित्सतकर्तुमैच्छत् १॥ १॥

ऊर्ध्वौ बाहू यस्य नभसि दृष्टिर्यस्य पादांगुष्ठेनाश्रिता अवनिर्येन २ जटानां दीधितिभिः अंशुभिः रश्मिभिः प्रलयकाले
अर्क इव रेजे पूर्वं ये अलक्षिताः संतो भुवि विविचेरुस्ते देवाः पुनः स्वानि स्थानानि भेजिरे ३ विष्वग् इति सर्वतः प्र
सृतः सन् त्रिलोकीमतपत् तापयामास ४ द्वीपैः अद्रिभिश्च सहिता भूश्चचाल ५ । ६ तव बलिहाराः करप्रदाः

स तेपे मंदरद्रोण्यां तपः परमदारुणम् ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्रितावनिः
२ जटादीधितिभी रेजे संवर्तार्क इवांशुभिः तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि
भेजिरे ३ तस्य मूर्ध्नः समुद्भूतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः तिर्यगूर्ध्वमधो लोकानतपद्
विष्वगीरितः ४ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतः सद्वीपाद्रिश्चचाल भूः निपेतुः सग्रहास्तारा
जज्वलुश्च दिशो दश ५ तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः धात्रे विज्ञाप
यामासुर्देवदेव जगत्पते ६ दैत्येंद्रतपसा तप्ता दिवि स्थातुं न शक्नुमः तस्य चोपश
मं भूमन् विधेहि यदि मन्यसे लोकान्यावन्न नंक्ष्यंति बलिहारास्तवाभिभो ७ त
स्यायं किल संकल्पश्चरतो दुश्चरं तपः श्रूयतां किं न विदितस्तवाथापि निवेदितम्

पूजाकारण इतिवा अभितो भवतीत्यभिभूः हे अभिभो हे सर्वाधिपते पाठांतरे भो इति संबोधनम् अभितो
यावन्न नंक्ष्यंतीति संबंधः ७ ब्रह्मणस्तस्मिन्वेदं शुसारयितुं तत्संकल्पवाक्यं तस्येति चतुर्भिः तथा यथास्माभिर्नि

२
भा० स० टी० १२

तपोयोगयोः समाधिना निष्ठया सर्वधिष्ण्येभ्यः श्रेष्ठं निजासनम् सत्यलोकं यथा अध्यास्ते अधितिष्ठति ९ तत्त थैवात्मनः साधयिष्यामि ननु ब्रह्मणा अतिदीर्घायुषा तपस्तप्त्वा तत्साधितमन्यः कुतस्तत्साधयेत्तत्राहुः कालात्म नोरिति यद्यप्यायुषोऽल्पत्वेन देहो वारंवारं म्रियेत तथापि कालस्य आत्मनश्च नित्यत्वाद्बहुभिर्जन्मभिस्तपस्तप्त्वा तत्साधयिष्याम्येवेति १० वर्धमानेनेति यदुक्तं तदभिप्रायमाह अन्यथेति अन्यथासुरासुरादिव्यत्ययेन अयथापू

स्रष्टाचराचरमिदं तपोयोगसमाधिना अध्यास्ते सर्वधिष्ण्येभ्यः परमेष्ठी निजासनम् ९ तदहं वर्धमानेन तपोयोगसमाधिना कालात्मनोश्च नित्यत्वात्साधयिष्ये तथात्मनः १० अन्यथेदं विधास्येऽहमयथापूर्वमोजसा किमन्यैः कालनिर्धूतैः कल्पान्ते वैष्णवादिभिः ११ इति श्रुत्वा सुनिर्बन्धं तपः परमसास्थितः विधत्स्वानन्तरं युक्तं स्वयं त्रिभुवनेश्वर १२ तवासनं द्विजगवां पारमेष्ठ्यं जगत्पते भवाय श्रेयसे भूत्यै क्षेमाय विजयाय च १३ ॥ इति विज्ञापितो देवैर्भगवानात्मभूर्नृप परीतो भृगुदक्षाद्यैर्ययौ दैत्येश्वराश्रमम् १४ ॥ सर्वं पुण्यपापादिव्यत्ययेन इदं जगद्विधास्यामि अन्यैः वैष्णवादिभिः ध्रुवादिपदैः किं प्रयोजनमतस्तदेव साधयिष्यामि ११ इति त्वसदापहरणे तस्य निर्बन्धं श्रुत्वा अत एवासौ तपः परमसास्थितो वर्तते यस्त्वयुक्तम् तत् अनन्तरमेव विधत्स्व १२ अन्यथा तव स्थानभ्रंशे सति साधूनामनिष्टं स्यात् इति शोच्यं तव आहुः तव पारमेष्ठ्यमिदमासनम् द्विजानां गवां च भवाय उद्भवाय श्रेयसे सुखाय भूत्यै ऐश्वर्याय क्षेमाय लब्धपालना

व विजयाक्षिप्य ३३। १४ ॥

वल्मीकादिभिः प्रतिछन्नं प्रथमं न ददर्श पश्चात्कथं चिद्विलक्ष्य तं प्राहेति द्वयोरन्वयः पिपीलिकादिभिः आचीर्णं समंताद्भक्षितम् मेदश्चत्वक् मांसं च शोणितं च यस्य १५ अभ्रेणापिहितं छन्नं रविमिव विलक्ष्य विस्मितः प्राह १६
१७ त्वत्सारं धैर्यम् दंशैर्मक्षिकादिविशेषैर्भक्षितो देहो यस्य १८ निरंबुः निषिद्धमंबु येन सः त्यक्तोदक इत्यर्थः १९

न ददर्श प्रतिच्छन्नं वल्मीकतृणकीचकैः पिपीलिकाभिराचीर्णं मेदस्त्वङ्मांसशो।
णितम् १५ तपंतं तपसा लोकान्यथाभ्रापिहितं रविम् विलक्ष्य विस्मितः प्राह प्रस
न्नो हंसवाहनः १६ ब्रह्मोवाच उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते तपः सिद्धोऽसि काश्यप वरदोऽहम
नुप्राप्तो व्रियतामीप्सितो वरः १७ अद्राक्षमहमेतत्ते त्वत्सारं महदद्भुतम् दंशभक्षित
देहस्य प्राणा ह्यस्थिषु शेरते १८ नैतत्पूर्वर्षयश्चक्रुर्न करिष्यंति चापरे निरंबु धारयेत्
प्राणान्को वै दिव्यसमाः शतम् १९ व्यवसायेन तेऽनेन दुष्करेण मनस्विनाम् तपोनिष्ठे
न भवता जितोऽहं दितिनंदन २० ततस्त आशिषः सर्वा ददाम्यसुरपुङ्गव मर्त्यस्य ते
अमर्त्यस्य दर्शनं नाफलं मम २१॥ नारद उवाच इत्युक्त्वादिभवो देवो भक्षितांगं पिपीलि

तेत्वया अनेन व्यवसायेनैव तावज्जितोऽहम् तपोनिष्ठेन भवता त्वत्कृतं तरां जितः २० मर्त्यस्य तव अमर्त्यस्य मम द
र्शनमफलं निष्फलं न भवति अतो वरं वृणीष्व २१ आदौ भवतीति आदिभवो ब्रह्मा औक्षत्॥ ॥ ॥

३

भा॰स्क॰ प्रोक्षितवान् २२ वज्रवत् संहननमङ्गदार्ढ्यं यस्य तन्नस्य देहेन्नद्ववआभारेह कांतिर्यस्य सगिरा अगृणादित्युसरेः

टी॰ णान्वयः २३ तस्यदर्शनेनमहानुत्सवोयस्य २४ हर्षेणाश्रूणिपुलकोद्गेदश्चयस्यसः २५ अंधेननिबिडेन तत्रहेतुः

१३ कालसृष्टेन प्रकृतिगुणरूपेण नतुध्वांतेन तमसावृतमिदंजगत् यःअभिव्यनक् अभिव्यक्तमकरोत् २६ यश्चं

कमंडलुजलेनौक्षद्दिव्येनामोघराधसा २२ सतत्कीचकवल्मीकात्सह ओजोबला न्वितः सर्वावयवसंपन्नोवज्रसंहननोयुवा २३ उत्थितस्तप्तहेमाभोविभावसुरिवैधसः सनिरीक्ष्यांबरेदेवंहंसवाहमवस्थितम् २४ ननामशिरसाभूमौतद्दर्शनमहोत्सवः २४ उत्थायप्रांजलिःप्रह्वईक्षमाणोदृशाविभुम् हर्षाश्रुपुलकोद्भेदोगिरागद्गदयाऽगृ णात् २५ हिरण्यकशिपुरुवाच कल्पांतेकालसृष्टेनयोंऽधेनतमसावृतम् अभिव्य नग्जगदिदंस्वयंज्योतिःस्वरोचिषा २६ आत्मनात्रिवृताचेदंसृजत्यवतिलुंपति र जःसत्वतमोधाम्नेपरायमहतेनमः २७ नमआद्यायबीजायज्ञानविज्ञानमूर्त्तये ॥२८

त्रिगुणेनात्मनाइदंजगत् सृजति अवति पालयति लुंपतिसंहरतिचतस्मैरजःसत्वतमसाम् धाम्नेआश्र यायमहते परायपरमेश्वरायनमइतिद्वयोरन्वयः २७ अत्रचस्वप्रकाशकत्वंजगत्प्रकाशकत्वंतत्कारणत्वं तत्स्रष्ट्यादिकर्तृत्वंमहत्वंपरमेश्वरत्वंचेतिषड्विधत्वमुक्तम् तदेवप्रपंचयन्नमस्करोति नमइतिचतुर्भिः ॥२८ एमः १३

बीजायकारणाय तत्रहेतुः आद्याय ज्ञानंज्ञप्तिः विज्ञानं विषयाकारम् ज्ञानंमूर्त्तिर्यस्यतस्मै अनेनस्वप्रकाशकत्वंजगत्प्रकाशकत्वंचदर्शितम् बीजायेतिनिमित्तत्वमुक्तंउपादानत्वमाह प्राणादयोयेविकारास्तैरूपैर्व्यक्तिकार्याकारमीयुषेप्राप्तवते २८ एवमात्मनात्रिवृताचेत्यनेनोक्तंकारणत्वंद्वेधादर्शितम् महत्त्वमीश्वरत्वंचाह त्वमितित्वमेवजगतोजंगमस्य तस्थुषःस्थावरस्यच ईशिषेनियंताभवसि केनमुख्येनप्राणेनसूत्रात्मरूपेण अतस्त्वंप्रजानांपतिः तासांचित्तस्यचित्तेश्चतत्परिणामभूतायाश्चेतनायाःमनसश्चतन्नियम्यानांइंद्रियाणांचपतिः अतस्त्वमे-

प्राणेंद्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे २८ त्वमीशिषेजगतस्तस्थुषश्चप्राणेन
मुख्येनपतिःप्रजानाम् चित्तस्यचित्तेर्मनइंद्रियाणांपतिर्महान्भूतगुणाशयेशः
२९ त्वंसप्ततंतून्वितनोषितन्वात्रय्याचातुर्होत्रकविद्ययाच त्वमेकआत्मात्मवता
मनादिरनंतपारःकविरंतरात्मा ३० त्वमेवकालोनिमिषोजनानामायुर्लवाद्यावयवै

वमहान् भूतानामाकाशादीनांतद्गुणानांशब्दादिविषयाणाम् आशयानांतद्वासनानामीशश्च एतेनैवस्रष्टृत्वंदर्शितम् २९ इदानीयज्ञप्रवर्त्तकत्वेनांतर्यामित्वेनजगत्पालकत्वमेवाह त्वमेवसप्ततंतून् अग्निष्टोमादियज्ञान् वितारयसि कथंत्रय्यातन्वावेदत्रयरूपेणकथंभूतया चत्वारोहोतारोयत्रतच्चातुर्होत्रकंकर्म तद्विषययाविद्ययाआत्मवतांप्राणिनामात्मभूतस्त्वमेवांतरात्माच अंतर्यामी कुतःयतःकविःसर्वज्ञःतत्कुतःएकःअखंडःतत्रहेतुःअनादिः अनंतपारश्चेति नास्त्यंतःपारश्चकालतोदेशतोयस्यसः ३० कालरूपेणसंहर्तृत्वमाह त्वमेवेति लवादैः

३
भा॰ स॰ कालावयवैः क्षिणोषि क्षपयसि तदेवंसृष्ट्यादिकर्त्तृत्वेऽपिनिर्विकारत्वमेवाह कूटस्थइति तत्रहेतवः आत्माज्ञा
टी॰ नरूपः परमेष्ठीपरमेश्वरः अजः जन्मशून्यः महान् अपरिच्छिन्नः किंच जीवलोकएवकर्मवशाज्जन्मादिभिर्वि
१५ क्रियते त्वंतुतस्यजीवः जीवनहेतुः यतस्तस्यात्मानियंता ३१ तत्कुतस्तत्राह त्वत्तइति त्वत्तोव्यतिरिक्तंयदिकिंचि
द्भवेत्तर्हि तस्मात्तवजन्मादिविकारोनियम्यत्वादिकंवाभवेत् तत्तुनास्तीत्याह त्वत्तःपरंकारणमपरंकार्यम् तत्र
च एजत् जंगममनेजत् स्थावरंचत्वद्व्यतिरिक्तंनास्ति ननुमद्बोधकशास्त्रंव्यतिरिक्तमस्तीतिचेत् न यतः विद्यावे

कूटस्थआत्मापरमेष्ठ्यजोमहाँस्त्वंजीवलोकस्यचजीवआत्मा ३१ त्वत्तःपरंनापर
मप्यनेजनेजच्चकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्ति विद्याकलास्तेतनवश्चसर्वाहिरण्यगर्भोऽ
सिबृहत्त्रिपृष्ठः ३२ व्यक्तंविभोस्थूलमिदंशरीरंयेनेंद्रियप्राणमनोगुणांस्त्वम् भुंक्षे
स्थितोधामनिपारमेष्ठ्यअव्यक्तआत्मापुरुषःपुराणः ३३ ॥ दोपवेदादिविद्यास्थानानि

कलाश्चतदंगानितवैवतनवः ननुतद्व्यतिरिक्ताः तत्कुतः यतः त्वंबृहत् ब्रह्मैवासि तदपिकुतः तत्राह हिरण्यरू
पंब्रह्मांडंगर्भोयस्यसः त्रिपृष्ठः त्रिगुणात्मकस्यप्रभावस्यपृष्ठेपरतःस्थितः अक्षरात्परतःपरइत्यादिश्रुतेः ३२ न
नुब्रह्मांडशरीरस्यजीवस्यममकुतोब्रह्मत्वम् कुतोवाब्रह्मांडगर्भत्वादितत्राह व्यक्तंकार्यमिदम् तवशरीरंव्यक्तं
स्यमितिवायेनशरीरेण त्वमिंद्रियप्राणमनसांगुणान्विषयान् भुंक्षे किंचपारमेष्ठ्येपारमेश्वर्येधामनिस्वस्वरू रामः
पेस्थितएवभुंक्षे नतुअस्मदादिवत् स्वरूपतिरोधानेन अतस्त्वमव्यक्तआत्मानिरुपाधिब्रह्मैवपुराणपुरुषश्चे १५
त्यर्थः ३३

ननुब्रह्मास्त्वंपुराणपुरुषस्त्वंकथमेकस्यतत्राह अनंतइति हेअनंतयेनत्वयाअव्यक्तेनमनोवचनागोचरेणरू
पेणइदंविश्वंततंव्याप्तं तस्मैतुभ्यंभगवतेअचिंत्यैश्वर्यायनमः भगवत्त्वेहेतुः चिदचिच्छक्तियुक्ताय चिच्छक्ति
र्विद्या अचिच्छक्तिर्माया ताभ्यांयुक्तायेति ३४। ३५ अन्यस्मात्त्वत्सृष्टव्यतिरिक्तादपि हेभगवन्आयुधैर्मृत्युर्माभूत्

अनंताव्यक्तरूपेणयेनेदमखिलंततम् चिदचिच्छक्तियुक्तायतस्मैभगवते
नमः ३४ यदिदास्यस्यभिमतान्वरान्मेवरदोत्तम भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्मा
भून्ममप्रभो ३५ नांतर्बहिर्दिवानक्तमन्यस्मादपिचायुधैः नभूमौनांबरेमृत्युर्नरैर्न
पिमृगैरपि ३६ व्यसुभिर्वाऽसुमद्भिर्वासुरासुरमहोरगैः अप्रतिद्वंद्वतांयुद्धेऐक
पत्यंचदेहिनाम् ३७ सर्वेषांलोकपालानांमहिमानंयथात्मनः तपोयोगप्रभावाणां
यन्नरिष्यतिकर्हिचित् ३८ ॥इतिश्रीभा०स०हिरण्यकशिपोर्वरप्रदानंनामतृती
योध्यायः ३ नारदउवाच एवंवृतःशतधृतिर्हिरण्यकशिपोरथ प्रादात्तत्तपसाप्रीतो
॥वरांस्तस्यसुदुर्लभान्

३६ व्यसुभिः अप्राणैः असुमद्भिः सप्राणैः यथाआत्मनस्तवास्तिमहिमा तथाअ
प्रतिद्वंद्वतादिकंदेहीतिशेषः ३७ तपसायोगेनचप्रभावोयेषांतेषांयत् अणिमाद्यैश्वर्यंनरिष्यति ननश्यतितत्त्वंदे
हीत्यर्थः ३८ ॥इतिसप्तमेतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुवराँल्लब्ध्वाविजित्याखिललोकपान् विष्णुद्वेषेणतान्सर्वान्द्वेष्टिद्र

मेमत्तः यद्यपि यद्यपी मे दुर्लभाः २ अमोघोऽनुग्रहो यस्य प्रजेश्वरैर्मरीच्यादिभिः ३ यदर्थं तपस्तप्तं तं वराह स्वभिसा

ब्रह्मोवाच तातेमेदुर्लभाः पुंसां यान्वृणीषे वरान्मम तथाऽपि वितराम्यंग वरान्यद्यपि दुर्लभान् २ ततो जगाम भगवानमोघानुग्रहो विभुः पूजितोऽसुरवर्येण स्तूयमानः प्रजेश्वरैः ३ एवं लब्धवरो दैत्यो बिभ्रद्धेममयं वपुः भगवत्यकरोद्द्वेषं भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ४ स विजित्य दिशः सर्वा लोकांश्च त्रीन्महासुरः देवासुरमनुष्येंद्रान्गंधर्वगरुडोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन्पितृपतीन्मनून् यक्षरक्षःपिशाचेशान्प्रेतभूतपतीनथ ६ सर्वसत्वपतीन्जित्वा वशमानीय विश्वजित् जहार लोकपालानां स्थानानि सह तेजसा ७ देवोद्यानश्रिया जुष्टमध्यास्ते स्म त्रिविष्टपम् महेंद्रभवनं साक्षान्निर्मितं विश्वकर्मणा त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाखिलर्द्धिमत् ८॥ यत्र विद्रुमसोपाना महामारकता भुवः यत्र स्फटिककुड्यानि वैडूर्यस्तंभपंक्तयः ९ यत्र चित्रवितानानि पद्मरागासनानि च॥ ७। दि॰ ४। ५। ६ सर्वेषां सत्वानां प्राणिजातानां ये ये पतयस्तान् ७ त्रिविष्टपं स्वर्गमध्यास्ते स्म अधिष्ठितवान् महेंद्रभवनमध्युवास अधिवसति स्म ८ अखिलसमृद्धियु

परिकरायासाम् १० रुदतीः रुदत्यः ११ ऊर्जितमधिकंचंडंतीव्रंशासनंयस्य १२ अंगहेराजन् उरुगंधिनाबहुगं-
धेन मधुनासुरयामत्तम् अतएवविरक्तेविघूर्णितेताम्रे अक्षिणीयस्यतम् अशेषधिष्ण्यपाः सर्वलोकपालाःउपा-

पयःफेननिभाःशय्यामुक्तादामपरिच्छदाः १० कूजद्भिर्नूपुरैर्देव्यःशब्दयंत्यइतस्ततः
रत्नस्थलीषुपश्यंतिसुदतीःसुंदरंमुखम् ११ तस्मिन्महेंद्रभवनेमहाबलोमहामना
निर्जितलोकएकराट् रेमेऽभिवंद्यांघ्रियुगःसुरादिभिःप्रतापितैरूर्जितचंडशासनः॥
१२ तमंगमत्तंमधुनोरुगंधिनाविवृत्तताम्राक्षमशेषधिष्ण्यपाः उपासतोपायनपाणि-
भिर्विनात्रिभिस्तपोयोगबलौजसांपदम् १३ जगुर्महेंद्रासनमोजसास्थितंविश्वाव-
सुस्तुंबुरुरस्मदादयः गंधर्वसिद्धाऋषयोऽस्तुवन्मुहुर्विद्याधराअप्सरसश्चपांडव-
१४ सएववर्णाश्रमिभिःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः इज्यमानोहविर्भागानग्रहीत्स्वेनतेज-
सा १५ अकृष्टपच्यातस्यासीत्सप्तद्वीपवतीमही तथाकामदुघाद्यौस्तुनानाश्चर्यपदं-
नभः १६ रत्नाकराश्चरत्नौघांस्तत्पत्न्यश्चोहुरूर्मिभिः क्षारसीधुघृतक्षौद्रदधिक्षीरामृतो-
दकाः १७

यनयुक्तैःपाणिभिरुपासनसेवंते त्रिभिर्ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्विना परमाश्रयभूतम् १३ उपासनप्रका-
रमाह जगुरिति १४। १५। १६ तत्पत्न्योनद्यःऊहुःवहंतिस्म घृतदुग्धादीन् रत्नाकरानेवाह क्षारेति १७॥ श्रीरामः

आक्रीडं क्रीडास्थानम् द्रुमाः सर्वेषु ऋतुषु गुणान् पुष्पफलादीन् स च लोकपालानाम् पृथग्विधान् गुणान् वर्ष
णदहनशोषणादीन् एक एव दधार १८ निर्जिताः ककुभो येन यथोपजोषम् यथाप्रीति १९ महान्कालः एकसप्तति

शैलद्रोणीभिराक्रीडं सर्वर्तुषु गुणान्द्रुमाः दधार लोकपालानामेक एव पृथग्गुणान्॥
१८ स इत्थं निर्जितककुबेकराड्विषयान्प्रियान् यथोपजोषं भुंजानो नातृप्यदजिते
न्द्रियः १९ एवमैश्वर्यमत्तस्य दृप्तस्योच्छास्त्रवर्त्तिनः कालो महान्व्यतीयाय ब्रह्मशा
पमुपेयुषः २० तस्योग्रदंडसंविग्नाः सर्वे लोकाः सपालकाः अन्यत्रालब्धशरणाः श
रणं ययुरच्युतम् २१ तस्यै नमोऽस्तु काष्ठायै यत्रात्मा हरिरीश्वरः यद्गत्वा न निवर्त्तंते।
शांताः संन्यासिनोमलाः २२ इति ते संयतात्मानः समाहितधियोमलाः उपतस्थुर्हृ
षीकेशं विनिद्रा वायुभोजनाः २३ तेषामाविरभूद्वाणी अरूपा मेघनिःस्वना सन्नाद
यंती ककुभः साधूनामभयंकरी २४ मा भैष्ट विबुधश्रेष्ठाः सर्वेषां भद्रमस्तु वः मद्द
र्शनं हि भूतानां सर्वश्रेयोपपत्तये २५ ज्ञातमेतस्य दौरात्म्यं दैतेयापसदस्य च तस्योप
शांतिं करिष्यामि कालं तावत्प्रतीक्षत २६॥ ऊर्ध्वयुगनकिंचिदधिकानि २०।२१।२२।२३ अरूपा रामः
वन्हरहितां २४ मम दर्शनं स्तवनं श्रवणं सर्वेषां श्रेयसामुपपत्तये भवति २५। २६॥ २६ ॥ श्रीजानकीवल्लभः १६

२७ ननुदेवादिविद्विषेऽपि अस्यविनाशोनास्ति ब्रह्मवरेणोर्जितत्वात्तत्राह निर्वैरायेति सर्वमहंसहेनमद्भक्त
द्रोह मितिभावः २८ असुरं चहतंमेनिरेतद्धानीतद्द्वेषप्रवृत्तत्वादितिभावः २९ तमेवद्वेषंवक्तुमादौस्तुतस्यमह

यदादेवेषुवेदेषुगोषुविप्रेषुसाधुषु धर्मेमयिचविद्वेषःसवाआशुविनश्यति २७ नि
र्वैरायप्रशांतायस्वसुतायमहात्मने प्रह्लादाययदाद्रुह्येद्धनिष्येऽपिवरोर्जितम् २८
नारदउवाच इत्युक्तालोकगुरुणातंप्रणम्यदिवौकसः न्यवर्तंतगतोद्वेगामेनिरेचा
सुरंहतम् २९ तस्यदैत्यपतेःपुत्राश्चत्वारःपरमाद्भुताः प्रह्लादोभून्महांस्तेषांगुणैर्मह
दुपासकः ३० ब्रह्मण्यःशीलसंपन्नःसत्यसंधोजितेंद्रियः आत्मवत्सर्वभूतानामेकः
प्रियसुहृत्तमः ३१ दासवत्संनतार्यांघ्रिःपितृवद्दीनवत्सलः भ्रातृवत्सदृशेस्निग्धो
गुरुष्वीश्वरभावनः विद्याऽर्थरूपजन्माढ्योमानस्तंभविवर्जितः ३२ नोद्विग्नचित्तो
व्यसनेषुनिस्पृहःश्रुतेषुदृष्टेषुगुणेष्ववस्तुदृक् दांतेंद्रियप्राणशरीरधीःसदाप्रशां
तकामोरहितासुरोऽसुरः ३३॥ त्वमाह तस्येति गुणैर्महानभूत् गुणानेवाह महदुपासकइत्या

दिना ३० सत्यासंधाप्रतिज्ञायस्य एकएवप्रियश्चसुहृत्तमश्च ३१ दासवत् सम्यक् नता आर्याणांअंघ्रयोयेन गुरु
ष्वीश्वरइतिभावनायस्य ३२ व्यसनेषुप्राप्तेष्वपिनोद्विग्नचित्तः दृष्टश्रुतेषुगुणेषुविषयेषुइहामुत्र भोगेषुनिस्पृहः

अधुनाऽपितेगुणानापिधीयन्तेतिरोहितानभवन्ति ३४ साधुगाथासदसि देवासुरमनुष्याणांमध्येकःसाधुरि-
तिप्रसंगवत्यांसभायाम् यंप्रह्लादम् प्रतिमानंदृष्टान्तम् ३५ सूच्यतेमयाकेवलंद्योत्यते स्फुटकथ्यतइतिवा ३६ नै
सर्गिकंरतेर्लिंगान्याह न्यस्तक्रीडनकइतिषड्भिः तन्मनस्कतयातदेकचित्तत्वेन ३७ एतानिआसनादीनि गोविंदे

यस्मान्महद्गुणाराजन्गृह्यंतेकविभिर्मुहुः नतेऽधुनापिधीयंतेयथाभगवतीश्वरे॥
३४ यंसाधुगाथासदसिरिपवोऽपिसुरानृप प्रतिमानंप्रकुर्वंतिकिमुतान्येभवादृ
शाः ३५ गुणैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यंतस्यसूच्यते वासुदेवेभगवतियस्यनैसर्गिकी-
रतिः ३६ न्यस्तक्रीडनकोबालोजडवत्तन्मनस्कया कृष्णग्रहगृहीतात्मानवेदज
गदीदृशम् ३७ आसीनःपर्यटन्नश्नन्शयानःप्रपिबन्ब्रुवन् नानुसंधत्तएतानिगो
विंदपरिरंभितः ३८ क्वचिद्रुदतिवैकुंठचिंताशबलचेतनः क्वचिद्धसतितच्चिंताह्ला
दउद्गायतिक्वचित् ३९ नदतिक्वचिदुत्कंठोविलज्जोनृत्यतिक्वचित् क्वचित्तद्भा-
वनायुक्तस्तन्मयोऽनुचकारह ४० क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्तेसंस्पर्शनिर्वृतः॥८

नपरिरंभितः आत्मनाएकीकृतः ३८ रुदति रोदिति रौतिवैकुंठस्यचिंतयाशबलाव्यामिश्राकुभिताचेतना
यस्य तस्यचिंतयाआल्हादोयस्य ३९ क्वचिदुत्कंठःमुक्तकंठःसन् अनुचकार तच्चेष्टादिकंस्वयंकृतवान् ४०

प्रणयस्तेन य आनंदः तेन यत्सलिलं तेन युक्ते आमीलिते ईषन्निमीलिते ईक्षणे यस्य सः ४१ आत्मनः परां निर्वृतिं तत्त्वं न दुःसंगेन दीनस्यान्यस्यापि मनः शमं शांतं व्यधात् ४२ अघं द्रोहमकरोत् ४३ प्रथमाध्यायांते एष्टमेवार्थमति विस्मयेन पुनः पृच्छति देवर्ष इति तवत्वत्तः तव वाक्यमिति वा साधवे अघमद्रात् साधोर्द्रोहं कृतवानिति य

अप्यंदप्रणयानंदसलिलामीलितेक्षणः ४१ स उत्तमश्लोकपदारविंदयोर्निषेवयाऽकिंचनसंगलब्धया तन्वन्परां निर्वृतिमात्मनो मुहुर्दुःसंगदीनान्यमनः शमं व्यधात् ४२ तस्मिन्महाभागवते महाभागे महात्मनि हिरण्यकशिपू राजन्नकरोदघमात्मजे ४३ युधिष्ठिर उवाच देवर्ष एतदिच्छामो वेदितुं तव सुव्रत यदात्मजाय शुद्धाय पिताऽदात्साधवे ह्यघम् ४४ पुत्रान्विप्रतिकूलान्स्वान्पितरः पुत्रवत्सलाः उपालभंते शिक्षार्थं नैवाघमपरो यथा ४५ किमुतानुवशान्साधूंस्तादृशान्गुरुदेवतान् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ते तु एतत् हेतुं ज्ञातुमिच्छामः ४४

उपालभन्ते आक्षिपति अघं तु नैव कुर्वंति अपरः शत्रुरिव ४५ अनुवशान् अनुकूलान् साधून् अरागरोषान् गुरुः पितेव देवता येषां तानुद्दिश्य अघं न कुर्वंतीति किमु वक्तव्यमित्यर्थः पुत्राय पुत्रमुद्दिश्य पितुर्द्वेषः पित्रा कृतो द्वेषः पुत्रस्य मरणार्थं प्रयोजितः प्रवर्तित इति यत् एतत्कौतूहलं विधम अपाकुरु यद्वा यद्यस्मात्

भा०स० सपितुर्मरणायप्रयोजितः अतएतत्कौतूहलंविधमइत्यर्थः ४६ ॥ इतिसप्तमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ ॥ पं
टी० चमेगुरुतोऽधीतंत्यक्त्वा विष्णुस्तुतौरतम् घातयन्विषसर्पाद्यैः कृतंदैत्योनचाशकत् १ भगवद्भक्तिरेवविद्वेषे
१८ कारणमितिवक्तुमाह पौरोहित्येत्यादिना काव्यःशुक्रः तस्यसुतौ तत्रान्यवसताम् इतिशेषः पाठ्यान् दंडनीत्यादी

एतत्कौतूहलं ब्रह्मन्नस्माकं विधमप्रभो पितुःपुत्राययद्द्वेषोमरणायप्रयोजितः॥
४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादचरित्रेचतुर्थोऽध्यायः ४ ॥ ना
रदउवाच पौरोहित्यायभगवान्वृतःकाव्यःकिलासुरैः शंडामर्कौसुतस्तस्यदैत्यरा
जगृहांतिके १ तौराज्ञाप्रापितंबालंप्रह्लादंनयकोविदम् पाठयामासतुःपाठ्यान
न्यांश्चासुरबालकान् २ यत्तत्रगुरुणाप्रोक्तंशुश्रुवेऽनुपपाठच नसाधुमनसामे
नेस्वपरासद्ग्रहाश्रयम् ३ एकदाऽसुरराट्पुत्रमंकमारोप्यपांडव पप्रच्छकथ्य
तांवत्समन्यतेसाधुयद्भवान् ४ प्रह्लादउवाच तत्साधुमन्येऽसुरवर्यदेहिनांसदास
मुद्विग्नधियामसद्ग्रहात्॥ ५ ॥ अन्यान्पाठ्यानसुरबालकानितिवाऽन्वयः २ अनुश्रवणानंतरम्
तथैवपपाठच किंतु तत्साधुनमेने तत्रहेतुः स्वःपरइत्यसद्ग्रहोमिथ्याभिनिवेशएवाश्रयोयस्यतत् ३ । ४ हेअसु
रवर्य असद्ग्रहात् अहंममेतिमिथ्याऽभिनिवेशाद्धेतोः सम्यगुद्विग्नाविषण्णाधीर्येषांते वनंगतःसन्हरिमाश्रये राम:
तेतियत्॥ १८

तदेवाहं साधु मन्ये कथंभूतं गृहम् आत्मपातमात्मनः अधःपातनिमित्तम् कुतः अंधकूपवत् मोहावहम् ५। ४
तदेवाहं साधु मन्ये कथंभूतं गृहम् आत्मपातमात्मनः अधःपातनिमित्तम् कुतः अंधकूपवत् मोहावहम् ५।
परपक्षे विष्णोः समाहिताः परिनिष्ठिताः हासे हेतुः बुद्धिरिति ६ विष्णुपक्षैर्भागवतैर्हेतुभूतैः ननु त्वं इहे कुतस्तेषां
प्रवेशः सत्यम् तथापि प्रतिच्छन्नैर्वेषांतरेण छन्नैः ७ दैत्यैर्गृहमानीतम् ८ बालान्सर्वानतिअतिक्रम्य तुभ्यं तव ९

हित्वात्मपातं गृहमंधकूपं वनं गतो यद्धरिमाश्रयेत ५ नारद उवाच श्रुत्वा पुत्रगिरो
दैत्यः परपक्षसमाहिताः जहास बुद्धिर्बालानां भिद्यते परबुद्धिभिः ६ सम्यग्विधार्य
तां बालो गुरुगेहे द्विजातिभिः विष्णुपक्षैः प्रतिच्छन्नैर्न भिद्येतास्य धीर्यथा ७ गृहमा
नीतमाहूय प्रह्रादं दैत्ययाजकाः प्रशस्य श्लक्ष्णया वाचा समपृच्छंत सामभिः ८ वत्स
प्रह्राद भद्रं ते सत्यं कथय मा मृषा बालानति कुतस्तुभ्यमेष बुद्धिविपर्ययः ९ बुद्धि
भेदः परकृत उताहो ते स्वतोऽभवत् भण्यतां श्रोतुकामानां गुरूणां कुलनंदन १० प्र
ह्राद उवाच स्वः परश्चेत्यसद्ग्राहः पुंसां यन्मायया कृतः विमोहितधियां दृष्टस्तस्मै भग
वते नमः ११ स यदानुव्रतः पुंसां पशुबुद्धिर्विभिद्यते॥ ९ १० अहो मायामोहिता भवंतो मा मा क्षि

पंती त्याशयेन तावदाह स्वः परश्चेति मिथ्याभिनिवेशो यदीयया मायया एव कृतः न तु वास्तवः अतस्तदीयया मायया
विमोहितबुद्धीनां भवतामेव दृष्टः न तु मम तस्मै अचिंत्यमायेश्वराय नमः ११ अहो किमेतत्स्वल्पमसि न वबुद्धिभेदोऽय

तत्प्रसादादेवेत्युत्तरमाह सइति त्रिभिः सभगवान् यदा अनुव्रतः अनुकूलो भवति तदा पशूनामविवेकिनामि-
वबुद्धिर्भेदगता असती मिथ्या संसारविषया विभिद्यते अभिन्ना आत्मनिष्ठा भवति १२ भेदस्यासत्वं दर्शयन्नाह सए
षपरमात्मैव स्वः पर इति च अविवेकिभिर्निरूप्यते युक्तं चैतत् यतः यस्य वर्त्मनि जिज्ञासायां ब्रह्मादयोऽपि मुह्यंति

अन्य एष तथाऽन्योऽहमिति भेदगतासती १२ स एष आत्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानु
क्रमणो निरूप्यते मुह्यंति यद्वर्त्मनि वेदवादिनो ब्रह्मादयो ह्येष भिनत्ति मे मतिम् १३
यथा भ्राम्यत्ययो ब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया
१४ एतावद्ब्राह्मणायोक्त्वा विरराम महामतिः तं निर्भर्त्स्याथ कुपितः सुदीनो राजसेव-
कः १५ आनीयतामरे वेत्रमस्माकमयशस्करः कुलांगारस्य दुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदि-
तो दमः १६ दैतेयचंदनवने जातोऽयं कंटकद्रुमः यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नाला-
यितोऽर्भकः १७ ॥

तत्र हेतुः दुरत्ययं दुर्घटमनुक्रमणमनुचरितमनुवर्णनं वा यस्य १३ ननु निर्विकारस्य
कथं मतिभेदकत्वं तत्राह यथेति यथा अयो लोहमाकर्षस्यायस्कान्तस्य समीपे स्वयमेव भ्रमति तथा चेतश्चक्रपाणे
स्सन्निधौ न तु कुतो जातस्तत्सन्निधिस्तत्राह यदृच्छयेति कस्य तपोदानादेः फलमेतदिति न ज्ञायत इत्यर्थः १४ राजसे
वक उवाचेति शेषः १५ अरे वेत्रं कशा आनीयतां सामदानभेददंडानां मध्ये चतुर्थः दमः दंडः अस्य दुर्बुद्धेः उदितः उक्तः
शास्त्रेषु दुर्बुद्धित्वे हेतुः कुलांगारस्य कुलस्यांगारवन्ना
शहेतोः १६ तत्कुतस्तत्राह दैतेया एव चंदनद्रुमाः तेषां व

नेअयंकंटकद्रुमतुल्योजातःतदेवाह यस्यदैतेयचंदनवनस्यमूलोन्मूलने परशुस्थानीयस्यविष्णोरयमर्भकएवनालायिनःनालमिवाचरत यथापरशोः छेदकत्वेवर्बुरादिद्रुमनिर्मितोदण्डःसहकारी तंविनाछेदनासंभवात् तथाऽयंविष्णोर्दैत्यमूलोच्छेदहेतुर्जातइत्यर्थः १७॥ ॥ इतितंप्रह्लादंभीषयन् धर्मार्थकामवर्गस्यप्रति

इतितंविविधोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः प्रह्लादंग्राहयामासत्रिवर्गस्योपपादनम्॥
१८ ततएनंगुरुर्ज्ञात्वाज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् दैत्येंद्रंदर्शयामासमातृमृष्टमलंकृतम्।
पादयोःपतितंबालंप्रतिनंद्याशिषाऽसुरः परिष्वज्यचिरंदोर्भ्यांपरमामापनिर्वृति
म् २० आरोप्यांकमवघ्रायमूर्धन्यश्रुकलांबुभिः आसिंचन्विकसद्वक्त्रमिदमाहयु
धिष्ठिर २१ हिरण्यकशिपुरुवाच प्रह्लादानूच्यतांतातस्वधीतंकिंचिदुत्तमम् काले
नैतावतायुष्मन्यदशिक्षद्गुरोर्भवान् २२ प्रह्लादउवाच श्रवणंकीर्त्तनंविष्णोःस्मर
णंपादसेवनम् अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनम् २३॥ पादकंशास्त्रमध्यापयामास १८ ज्ञानंज्ञेयमुपायानांचतुष्टयंसामदानादियेनतंदैत्येंद्रंप्रति मात्रामृष्टमुद्वर्त्यस्नापितमलंकृतंभूषणातिलकादिभिः १९। २०। २१। २२ पादसेवनंपरिचर्या अर्चनंपूजा दास्यंकर्मार्पणम् सख्यंतद्विश्वासादि आत्मनिवेदनंस्वशरीरसमर्पणम् यथाविक्रीतस्यगवाश्वादेर्भरणपालनादिचिंतानक्रियते तथादेहंतस्मैसमर्प्यतच्चिंता

निष्किंचनानां निरस्तविषयाभिमानानां महत्तमानां पादरजसा अभिषेकं यावन्नवृणीत तावत् श्रुतिवाक्यतोजाता पि एषां मतिरुरुक्रमस्यांघ्रिं न स्पृशति न प्राप्नोति असंभावनादिभिर्विहन्यत इत्यर्थः अनर्थस्य संसारस्यापगमोय दर्थः यस्याअंघ्रिस्पर्शिन्याः मतेरर्थः प्रयोजनम् महदनुग्रहाभावान्न तत्त्वनिश्चयो नापि मोक्षस्तेषामित्यर्थः ३२ नि रस्यत विक्षेप ३३ अमर्षो असहनं तेन सहितया रुषा क्रोधेनाविष्टो व्याप्तः कषायीभूते आताम्रे लोचने यस्य हे नैर्ऋताः

महीयसां पादरजोभिषेकं निष्किंचनानां न वृणीत यावत् ३२ इत्युक्तोपरतं पुत्रं हिर ण्यकशिपू रुषा अंधीकृतात्मा स्वोत्संगान्निरस्यत महीतले ३३ आहामर्षरुषावि ष्टः कषायीभूतलोचनः बध्यतामाश्वयं बध्यो निःसारयत नैर्ऋताः ३४ अयं मे भ्रा तृहा सोऽयं हित्वा स्वान् सुहृदोऽधमः पितृव्यहंतुर्यः पादौ विष्णोर्दासवदर्चति ३५॥ विष्णोर्वा साध्वसौ किंनु करिष्यत्यसमंजसः सौहृदं दुस्त्यजं पित्रोरहाद्यः पंचहाय नः ३६ परोप्यपत्यं हितकृद्यथौषधं स्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहितः छिंद्यात्तदंगं यदुतात्मनोऽहितं शेषं सुखं जीवति यद्विवर्जनात् ३७॥ ७ राक्षसाः ३४ वध्यत्वे हेतुः यतोयं मे भ्रा तृहा कुतः यो विष्णोः पादौ दासवदर्चति न त्यक्षपातीत्यर्थः अतः स एवायमित्यन्वयः ३५ अहो विष्णुरप्यविश्वसनी यं किमिति स्वीकृतवानित्याह विष्णोर्वेति अहात् जहौ ३६ ननु तवायमपत्यं च कथं वध्यस्तत्राह परोप्यौषधमिव हितकृच्चेन्नरूपस्यमेव ज्ञेयः सुतः स्वदेहजोऽपि अहितश्चेत् आमय इव आस्तां ममतास्पदस्य कथा अंगमपि चयत्

अतःसर्वैरुपायैर्हंतव्यः संभोजोभोजनम् भोजनादिषुविषादिप्रयोगैरित्यर्थः यथादुष्टमिंद्रियंमुनेःशत्रुः ३८ तिग्मास्तीक्ष्णादंष्ट्रायेषाम् करालान्यास्यानि भयंकराणिमुखानियेषांतेचतेच ताम्राणिश्मश्रूणि शिरोरुहाश्चयेषाम् ३९। ४० परेईश्वरेयुक्तः समाहितआत्मामनोयस्यतस्मिन् प्रह्लादे तेषांनैर्ऋतादीनांप्रहारानिष्फलाआसन्।

सर्वैरुपायैर्हंतव्यःसंभोजशयनासनैः सुहृल्लिंगधरःशत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेंद्रियम्॥

३८ नैर्ऋतास्तेसमादिष्टाभर्त्रावैशूलपाणयः तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्रश्मश्रुशिरोरुहाः ३९ नदंतोभैरवंनादंछिंधिभिंधीतिवादिनः आसीनंचाहनंछूलैः प्रह्लादंसर्वमर्मसु ४० परेब्रह्मण्यनिर्देश्येभगवत्यखिलात्मनि युक्तात्मन्यफलाआसन्नपुण्यस्येवसत्क्रियाः ४१ प्रयासेऽपहतेतस्मिन्दैत्येन्द्रःपरिशंकितः चकारतद्वधोपायान्निर्बंधेनयुधिष्ठिर ४२ दिग्गजैर्दंदशूकैश्चअभिचारावपातनैः मायाभिःसन्निरोधैश्चगरदानैरभोजनैः ४३॥

जाताःतत्रहेतवः ब्रह्मणिनिर्विकारेअनिर्देश्ये अविषयेभगवतिनिरतिशयैश्वर्ये अखिलात्मनिशस्त्रादीनामपिनियतरिएवंभूतेपरे अपुण्यस्यनिर्दैवस्यसत्क्रियाः मंहोद्यमादूव ४१। ४२ दंदशूकैः सर्पैः अभिचाराः कृत्यादयः अवपातनानि गिरिशृंगादधःपातनानि। तैः मायाभिः शंबरनिर्मिताभिः अवटादिषुसन्निरोधैश्च ४३॥ ४३ ॥ ७ ॥ २ ॥ राम

पर्वताक्रमणैः पर्वतानांतरुपरिक्षेपैः बहुवचनैरभिचारात्सूचितंदर्शयति तद्धननंकर्तुंनाभ्यपद्यत नप्राप नाश क्नोदित्यर्थः ४४ चिंतामेवाह एषइतित्रिभिः मेमयाअसाधुपरुषंयथाभवतितथोक्तःअसद्भिरपकारैःअभिचारै र्वा ४५ अविदूरेसमीपे वर्त्तमानोपिबालोप्ययमजडधीः निर्भयचित्तः मेऽनार्यमन्याय्यंशत्रुत्वंवान विस्मरति अजी

हिमवाय्वग्निसलिलैःपर्वताक्रमणैरपि नशशाकयदाहंतुमपापमसुरःसुत॥ मू चिंतांदीर्घतमांप्राप्तस्तत्कर्त्तुंनाभ्यपद्यत ४४ एषमेबहुसाधूक्तोवधोपायाश्चनि र्मिताः तैस्तैर्द्रोहैरसद्भिर्मुक्तःस्वेनैवतेजसा ४५ वर्त्तमानोविदूरेवैबालोप्यजडधीर यम् नविस्मरतिमेऽनार्यंशुनःशेपइवप्रभुः ४६ अप्रमेयानुभावोयमकुतश्चिद्भयो ऽमरः नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्मेभवितानवा ४७ इतितंचिंतयाकिंचिन्म्लानश्रिय मधोमुखम् शंडामर्कावौशनसौविविक्तइतिहोचतुः ४८ जितंत्वयैकेनजगत्त्रयं भ्रुवोर्विजृंभणत्रस्तसमस्तधिष्ण्यपम् ॥ ७ ॥ ६ गर्त्तस्यमध्यमपुत्रःशुनःशेपोनाम

पितृभ्यांहरिश्चंद्रायविक्रीतःसन्पश्चात्तयोरपकारमविस्मरन्तद्विपक्षंविश्वामित्रमाश्रित्य गोत्रांतरमापन्न॥ पितृभ्यांहरिश्चंद्रायविक्रीतःसन्पश्चात्तयोरपकारमविस्मरन्तद्विपक्षं
स्तद्वत्यद्वा स्वभावापरित्यागेदृष्टांतः शुनःशेपःपुच्छमिवेति ४६ अप्रमेयःअपरिमेयोऽनुभावोयस्य नकुत श्चिद्भयंयस्यनवाभविता अन्यथामृत्युर्नैवभविष्यतीत्यर्थः ४७ औशनसौउशनसःपुत्रौनीतिज्ञौ विविक्तेएकां

समस्ताधिष्ण्यपालोकपालायस्मिन् तस्यतवाचिंत्यंनचक्ष्महेनपश्यामःपदमालंबनंनैवास्ति यद्वा शिशूनांवृत्ते गुणदोषयोःपदंविषयोनभवतीत्यर्थः ४९ तथापितुबन्धनमस्योचितमित्याहतुःइमंत्विति यावद्गुरुआगमिष्यंति तावद्बध्वानिधेहि ततःकिमतऊचतुःयतःपुंसोबुद्धिश्चवयसा तथाआर्यसेवयासमीचीनाभवति ५० अनुज्ञाय।

नतस्यचिंत्यंतवनाथचक्ष्महेनवैशिशूनांगुणदोषयोःपदम् ४९ इमंतुपाशैर्वरुण।
स्यबध्वानिधेहिभीतोनपलायतेयथा बुद्धिश्चपुंसोवयसार्यसेवयायावद्गुरुर्भार्गवआ
गमिष्यति ५० तथेतिगुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् धर्मोह्यस्योपदेष्टव्योराज्ञांयोगृह
मेधिनाम् ५१ धर्ममर्थंचकामंचनितरांचानुपूर्वशः प्रह्लादायोचतूराजन्प्रश्रयाव।
नतायच ५२ यथात्रिवर्गंगुरुभिरात्मनेउपशिक्षितम् नसाधुमेनेतच्छिक्षांद्वंद्वारामोप
वर्णिताम् ५३ यदाचार्यःपरावृत्तोगृहमेधीयकर्मसु वयस्यैर्बालकैस्तत्रसोपहूतः।
कृतक्षणैः ५४ अथतान्श्लक्ष्णयावाचाप्रत्याहूयमहाबुधः॥ ६ ॥ तथेत्यंगीकृत्य।

५१ ततश्चतौप्रह्लादायधर्मादिकमूचतुः प्रश्रितश्चासाववनतश्चतस्मै ५२ यथायथावत् त्रिवर्गमुपशिक्षितमपिनसाधुमेने द्वंद्वाःशिक्षांच कुतःद्वंद्वैःरागद्वेषादिभिर्विषयेष्वारमणंयेषांतैरुपवर्णिताम् ५३ यदाव्रतःअन्यत्रगतःसउपहूतःसंधिःपादपूरणार्थम् क्रीडार्थंकृतक्षणैःकृतोत्सवैःलब्धावसरैरितिवा ५४ तंनिष्कांतेषांनिष्कां

जन्ममरणादिलक्षणांविद्वान् ५५ इंद्वारमाणामीरितैरीहितैश्च नदूषिताधीर्येषाम् यतोबालाः ५६ तस्मिन्नेवन्यस्तं हृदयमीक्षणंचयैः ५७ ॥इतिसप्तमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५॥ षष्ठेगुरौगृहव्यग्रेप्रह्लादोदैत्यबालकान् अनुकंप्यपरंतत्त्वंनारदोक्तमुपादिशत् १ निरर्थकक्रियालापैरायुर्व्ययमजानताम् प्रह्लादःसदयंप्राह धर्मंभागवतंकुतः २कौमारइत्यादिना इहैवमानुषजन्मनि धर्मानाचरेत् यतःअर्थदमेतत् तत्रचकौमारएव यतःतदप्यध्रुवम् नचै

उवाचविद्वांस्तन्निष्ठांकृपयाप्रहसन्निव ५५ तेतुतद्गौरवात्सर्वेत्यक्तक्रीडापरिच्छदाः। बालानदूषितधियोद्वंद्वारामेरितेहितैः ५६ पर्युपासतराजेंद्रतन्न्यस्तहृदयेक्षणाः ताना हकरुणोमैत्रोमहाभागवतोऽसुरः ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेपंचमोऽध्यायः॥ ५॥ प्रह्लादउवाच. कौमारआचरेत्प्राज्ञोधर्मान्भागवतानिह दुर्लभं मानुषंजन्मतदप्यध्रुवमर्थदम् १ यथाहिपुरुषस्येहविष्णोःपादोपसर्पणम् यदेषः सर्वभूतानांप्रियआत्मेश्वरःसुहृत् २ सुखमैंद्रियकंदैत्यादेहयोगेनदेहिनाम् ॥ ६

वंभूतंजन्मांतरम् यतःदुर्लभं तत्रधर्मानेवाचरेत् नसुखार्थंप्रयासान्तत्रभागवतानेवनकाम्यान् १ इहभागवतानेवधर्मानाचरेदित्येतदुपपादयति यथाहीतिचतुर्भिः इहपुरुषस्यविष्णोःपादोपसर्पणमेव यथाअनुरूपंयोग्यम् यद्यस्मात् एषआत्माआत्मत्वात्सुहृत्प्रियश्च २ ननुभोगोद्यमःकथंत्याज्यइतिचेत्तत्राह सुख

सर्वत्र पश्चादादावपि दैवान्मूर्खो दरिद्र आश्रितः संसारं प्राप्तः पुरुषरूपं शरीरं यावत् पुष्कलमस्ति न विपद्येत अक्षमं न भवेत् न नश्येदिति वा तावत् शीघ्रं क्षेमाय यतेत ५ आयुर्व्ययक्रममाह पुंस इति त्रिभिः यत्यतः शेते ६ विंशतिवर्षाणि आयुर्याति ७ दुरापूरेण दुःखैः समंतादापूर्यमाणेन ८ ननु यौवने गृहासक्तोऽपि पश्चाद्विरक्तः सन् क्षेमं यास्य

सर्वत्र लभ्यते दैवाद्यथा दुःखमयत्नतः ३ तत्प्रयासो न कर्त्तव्यो यत आयुर्व्ययः परम् न तथा विंदते क्षेमं मुकुंदचरणाबुजम् ४ ततो यतेत कुशलः क्षेमाय भयमाश्रितः शरीरं पौरुषं यावन्न विपद्येत पुष्कलम् ५ पुंसो वर्षशतं ह्यायुस्तदर्धं चाजितात्मनः निष्फलं यदसौ रात्र्यां शेतेऽधं प्रापितस्तमः ६ मुग्धस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो याति विंशतिः जरया ग्रस्तदेहस्य यात्यकल्पस्य विंशतिः ७ दुरापूरेण कामेन मोहेन च बलीयसा शेषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि ८ को गृहेषु पुमान्सक्तमात्मानमजितेंद्रियः स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धमुत्सहेत विमोचितुम् ९ को न्वर्थतृष्णां विसृजेत्प्राणेभ्योऽपि य ईप्सितः यं क्रीणात्यसुभिः प्रेष्ठैस्तस्करः सेवको वणिक् १० ॥

तीत्याशंक्य तदसंभवं दर्शयन् कौमार एवाचरेदित्येतदुपपादयति को गृहेष्विति सप्तभिः ९ यमर्थमसुभिः क्रीणाति प्राणहानिमंगीकृत्यापि साधयति तस्करादिः तस्मिन्नर्थे तृष्णां को नु विसृजेत् १० ॥ ६ ॥ ९ ॥

किंचकथमित्यादिप्रियायाःसंगादिकंस्मरन्कथंविरज्येतइतितृतीयेनान्वयःमंत्रान्हितशिक्षालापान्सुहृत्सु चसंगम्तेषांस्नेहेनसितोबद्धःकलानिमधुराणिअक्षराणियेषांतेषांचसंगम्तेष्वनुरक्तंचित्तंयस्य ११ ताःस्वश्व रगृहेस्थिताःहृदय्याःहृदयंगमाःमनोज्ञाउरवःपरिच्छदायेषुतान्गृहान्वृत्तीर्जीविकाःकुल्याःकुलपरंपरागताः। १२ कोशस्कृत्कोशस्कारीकीटःसयथाआत्मनःहितंगृहंकुर्वाणोनिर्गमायद्वारमपिनावशेषयति तथाकर्माणीह

कथंप्रियायाअनुकंपितायाःसंगंरहस्यंरुचिरांश्चमंत्रान्सुहृत्सुचस्नेहसितःशिशूनांकलाक्षराणामनुरक्तचित्तः ११ पुत्रान्स्मरंस्तादुहितॄर्हृदय्याभ्रातॄन्स्वसॄर्वापितरौचदीनौ गृहान्मनोज्ञोरुपरिच्छदांश्चवृत्तीस्तुकुल्याःपशुभृत्यवर्गान् १२ त्यजेतकोशस्कृदिवेहमानःकर्माणिलोभादवितृप्तकामः औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानःकथंविरज्येतदुरंतमोहः १३ कुटुंबपोषायवियन्निजायुर्नबुध्यतेऽर्थंविहतंप्रमत्तःसर्वत्रतापत्रयदुःखितात्मानिर्विद्यतेनस्वकुटुंबरामः १४॥

मानःननुअवितृप्तकामोऽपिदोषदर्शनेनविरक्तःसन्त्यजेत्तत्राह औपस्थ्यंशैश्नंजैह्व्यंचसुखंबहुमन्यमानःतदेवाधिकंमन्यमानःअतोदुरंतोमोहोयस्यसकथंविरज्येतविरक्तःस्यात् १३ दुरंतमोहत्वंदर्शयन्नाह कुटुंबपोषणायवियत्क्षीयमाणंनिजमायुःपुरुषार्थंचवि हतंनबुध्यते अतएवतापत्रयेणदुःखितचित्तोऽपिनिर्विद्यतेतत्रतापत्रयेदुःखबुद्धिंनकरोति। यतःस्वकुटुंबेरामोरतिर्यस्य १४॥ ६॥

प्रत्युतचौर्य्यंकरोतीत्याह विनेष्विति नित्यमभिनिविष्टंचेतोयस्यसः परवित्तहर्त्तुः प्रेत्यनरकलक्षणमिहचदंडादि रूपंदोषंयद्यपिविद्वान्जानंस्तथाप्यशांताभिलाषःतत्परवित्तंहरत्येव १५ तदेवंकोगृहेषुपुमानित्यादिसप्तभिः श्लोकैरुपपादितम् गृहादिषुप्रसक्तस्यवैराग्याद्यसंभवमुपसंहरति विद्वानिति स्वलोकायआत्मपरामर्शायन कल्पते किंतुविमूढोयथातथाविद्वानपितमःअभिनिवेशमेवप्रपद्यते तत्रहेतुःयइति स्वीयमिदंपारक्यमिदमि

वित्तेषुनित्याभिनिविष्टचित्तो विद्वांश्चदोषंपरवित्तहर्त्तुः प्रेत्येहचाथाप्यजितेंद्रिय स्तदशांतकामोहरतेकुटुंबी १५ विद्वानपीत्थंदनुजाःकुटुंबंपुष्णन्स्वलोकायनकल्प तेवै यःस्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तमःप्रपद्येतयथाविमूढः १६ यतोनकश्चित्क्वच कुत्रचिद्दीनःस्वमात्मानमलंसमर्थः विमोचितुंकामदृशांविहारक्रीडामृगोयन्नि गडोविसर्गः १७ ततोविदूरात्परिहृत्यदैत्यादैत्येषुसंगंविषयात्मकेषु उपेतनारायण मादिदेवंसविमुक्तसंगैरिषितोऽपवर्गः १८॥ इतिविभिन्नोभावोभावनायस्यसः १६ तस्मात्कौमारएव भागवतान्धर्मानाचरेदितिसहेतुकमुपसंहरति यतइति यतःकश्चिदपिस्वमात्मानंमोचितुंनसमर्थः ततो नारायणमुपेतशरणंयातेत्युत्तरेणान्वयः असामर्थ्येहेतुःअलंदीनोलंपटः अतःकामोदृशियासांतासां विहरेक्रीडायांनिमित्तेक्रीडामृगःविहारमितिपृथक्पाठे तासांविहारसाधनमात्मानंतासांक्रीडामृगःसइत्यन्वयः किंच यन्त्रयास्मृ निगडःश्रृंखलातुल्योविसर्गःपुत्रपौत्रादिरूपोभवति १७ विदूराद्दूरतरःसंगंपरिहृत्य यद्वा अविदूरात्

६

भा०स० वालानामस्माकं तद्भजनमशक्यमिति चेत्तत्राह नहीति बह्वायासः अतिप्रयासः १९ आत्मत्वात्सर्वत्र प्रसिद्धत्वादि

टी० ति च हेतुद्वयमुपपादयति परावरेष्विति चतुर्भिः ब्रह्मा अंतो येषाम् स्थावर आदिर्येषां तेषु भूतेषु जीवेषु भौतिकेषु अ

२५ जीवेषु घटादिषु महत्सु च भूतेष्वाकाशादिषु २० गुणसाम्ये प्रधाने गुणव्यतिकरे महत्तत्त्वादौ च परः ब्रह्मस्वरूपः २१

कथं तर्हि द्रष्टृदृश्यभोग्यादिभेदः मायये त्याह प्रत्यगात्मा द्रष्टा भोक्ता तत्स्वरूपेण व्यापकतया निर्देश्यः दृश्यं भोग्यं देहा

नत्यच्युतं प्रीणयतो बह्वायासोऽसुरात्मजाः आत्मत्वात्सर्वभूतानां सिद्धत्वादिह सर्व-

तः १९ परावरेषु भूतेषु ब्रह्मांतस्थावरादिषु भौतिकेषु विकारेषु भूतेष्वथ महत्सु च॥

२० गुणेषु गुणसाम्ये च गुणव्यतिकरे तथा एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्ययः २१

प्रत्यगात्मस्वरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयम् व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पि

तः २२ केवलानुभवानंदस्वरूपः परमेश्वरः माययाऽन्तर्हितैश्वर्य ईयते गुणसर्गया २३

तस्मात्सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदम् आसुरं भावमुन्मुच्य यया तुष्यत्यधोक्षजः २४॥

दितद्रूपेण च व्याप्यतया निर्देश्यो मायया ईयत ईत्युत्तरेणान्वयः वस्तुतस्तु स्वयमविकल्पितोऽनिर्देश्योऽपि सन् य द

द्वा अनिर्देश्योऽपि एवं निर्देश्यः सन् विकल्पित इयत ईत्यन्वयः २२ यतः केवलानुभवात्मक आनंद एव स्वरूपं यस्य न

तु एवं चेत्सर्वत्र तर्हि सर्वज्ञत्वाद्युपलभ्येत तत्राह गुणात्मकः सर्गो यस्याः सा गुणसर्गा तया मायया अंतर्हितमैश्वर्यं ये ०म:

नसः २३ यस्मादेवं तस्मात्सर्वेषु भूतेषु यथोचितं दयां सौहृदं च कुरुत यया दयया उन्मुच्य संत्यज्य २४॥ २४ ॥६ २५

नतः किमत आह तुष्टे च तत्र तस्मिन् किमलभ्यम् तथापि गुणपरिणामादेवादेव स्वसिद्धाः अयत्नतः सिद्धा ये धर्मादयः तैः किम् अगुणेन च मोक्षेण कांक्षितेन किम् तमुपगायतां नोऽस्माकमकांक्षितस्यापि तस्य सिद्धेः यद्वा माभूत् तेनापि किमित्यर्थः २५ ननु च धर्मार्थादेः पुरुषार्थत्वे किमित्याचार्यैरेव प्रेम्णोपादीयते अत आह धर्मेति ननु धर्माद्याः पुरुषार्थास्तेषां च प्रापका ईक्षा आन्वीक्षिक्यादयो विद्याः अभिहिताः ईक्षाआयाभ्यां वेदोक्तत्वेन सत्य एवाभिहितस्तत्राह धर्मोऽर्थः कामश्चेति यस्त्रिवर्गः तदर्थं च य ईक्षाद्या अभिहिताः ईक्षा आत्मविद्या त्रयी कर्मविद्या नयदमौ तर्कदण्डनीती च विविधा च वार्त्ता जीविका तदेतत्सर्वं निगमस्यार्थजातम् स्वसुहृदः

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनंत आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः धर्मादयः किमगुणेन च कांक्षितेन सारं जुषां चरणयोरुपगायतां नः २५ धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्त्ता मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः २६ ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह नारायणो नरसखः किल नारदाय एकांतिनां भगवतस्तदकिंचनानां पादारविंदरजसाप्लुतदेहि

अन्तर्यामिणः परमस्य पुंसः स्वात्मार्पणं तत्साधनं चेत् तर्हि सर्वं सत्यं मन्ये सत्यपरत्वात् अन्यथा तदसत्यमेव यद्वा तदेतदखिलं निगमस्य त्रैगुण्यविषयस्य प्रतिपाद्यं मन्ये सत्यं पुनः निस्त्रैगुण्यलक्षणं परमस्य पुंसः स्वात्मार्पणमेवेत्यर्थः तदुक्तं भगवता त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुनेति २६ तेषां पुनः विश्वासार्थं गुरुसंप्रदायमाह ज्ञानमिति ननु यत्र नारदः श्रोता तत्र कुतो मादृशानामधिकार इति माशंकिष्ठा इत्याह भगवतः एकांतभक्ता

नापसादरजस्तेन आप्लुतानां स्नातानां देहिनां सर्वेषामपि तज्ज्ञानं स्यात् न त्वृत्तमानामेवेति नियमः २७ ॥ ६ ॥ अ
त एवं मयाऽपि पूर्वं नारदाच्छ्रुतम् विज्ञानसहितमनुभवपर्यन्तं ज्ञानं धर्मं च श्रुतम् २८ तत्रातिविस्मिताः पृच्छन्ति प्रह्ला
देति हे प्रह्लाद त्वं वयमेताभ्यां शण्डामर्काभ्यामृते अन्यं गुरुं न विद्मः त्वत्तदागमनात्पूर्वमेवाहं नारदपार्श्वे गत इति चेत्त

श्रुतमेतन्मया पूर्वं ज्ञानं विज्ञानसंयुतम् धर्मं भागवतं शुद्धं नारदाद्देवदर्शनात् २८
दैत्यपुत्रा ऊचुः प्रह्लाद त्वं वयं चापि नर्तेऽन्यं विद्महे गुरुम् एताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां बा
लानामपि हीश्वरौ २९ बालस्यान्तःपुरस्थस्य महत्सङ्गो दुरन्वयः छिन्धि नः संशयं सौ
म्य स्याच्चेद्विश्रम्भकारणम् ३० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानु
चरिते षष्ठोऽध्यायः ६ ॥ नारद उवाच एवं दैत्यसुतैः पृष्टो महाभागवतोऽसुरः उवा
च स्मयमानांस्तान्स्मरन्मदनुभाषितम् १ प्रह्लाद उवाच पितरि प्रस्थितेऽस्माकं
तपसे मन्दराचलम् युद्धोद्यमं परं चक्रुर्विबुधा दानवान्प्रति २ पिपीलिकैरहिरिव
दिष्ट्या लोकोपतापनः ॥

अत्राहुः बालानामपि अतिशिशूनामस्माकमेतावीश्वरौ नियन्तारौ अतस्त्वा
न्यत्र गमनं न संभवति २९ स एवात्रागत इत्यपि न संभवतीत्याहुः बालस्येति दुरन्वयः दुर्घटः विश्रम्भकारणं विश्वा
सहेतुः ३० ॥ इति सप्तमे टीकायां षष्ठोऽध्यायः ६ ॥ सप्तमे मातृगर्भस्थे स्वस्मिन्मदनुभाषितम् प्रह्लादो वर्णयामास स
शिष्यप्रत्ययसिद्धये १ अस्मा विनारदात्
न्मया गर्भ इतीरितम् तस्तस्तावत्कथामाह पद्यैः षोडशभिः सुधीः २।१ अस्माकं पितरि हिरण्यकशिपौ स्वकृतेनैव पापेन

असौ अभक्षित इति हर्षेण वदंतो युद्धोद्यमं चक्रुः ३।४।५ राज्ञः शिबिरमावासं व्यलुंपन् सर्वस्वापहारेण नाशि-
तवंतः ६।७ अनागसं निरपराधां मेनां नेतुं मार्हसीति प्राह ८ अविषह्यं दुःसहम् अतः अनया प्रसवपर्यन्तमत्रास्य

पापेन पापोऽभक्षीति वादिनो वासवादयः ३ तेषामतिबलोद्योगं निशम्यासुरयूथपाः
वध्यमानाः सुरैर्भीता दुद्रुवुः सर्वतो दिशम् ४ कलत्रपुत्रमित्राप्तान् गृहान्पशुपरि-
च्छदान् नावेक्षमाणास्त्वरिताः सर्वे प्राणपरीप्सवः ५ व्यलुंपन् राजशिबिरममराजय-
कांक्षिणः इंद्रस्तु राजमहिषीं मातरं मम चाग्रहीत् ६ नीयमानां भयोद्विग्नां रुदतीं कुर-
रीमिव यदृच्छयागतस्तत्र देवर्षिर्ददृशे पथि ७ प्राह नैनां सुरपते नेतुमर्हस्यनागस-
म् मुञ्च मुञ्च महाभाग सतीं परपरिग्रहम् ८ इंद्र उवाच आस्तेऽस्या जठरे वीर्यमवि-
षह्यं सुरद्विषः आस्यतां यावत्प्रसवं मोक्ष्येऽर्थपदवीं गतः ९ नारद उवाच अयं निष्कि-
ल्बिषः साक्षान्महाभागवतो महान् त्वया न प्राप्स्यते संस्थामनंतानुचरो बली १०॥
इत्युक्तस्तां विहायेंद्रो देवर्षेर्मानयन्वचः ॥ ११

ताम् ततश्च अर्थस्य पदवीं मार्गं गतः प्राप्तः सन् जा-
तं पुत्रं हत्वा मोक्ष्यामीत्यर्थः ९ साक्षात्स्वगुणैरेव महान् नतु पित्रादिसंबंधात् त्वया हेतुभूतेन संस्थां मृत्युं न यास्य-
ति तत्र हेतवो निष्किल्बिष इत्यादयः १० अनंतस्य प्रियो योऽहम् स वा प्रियो यस्य तस्य मम भक्त्या॥ छ ॥ ११

७

भा॰स॰ एनांप्रदक्षिणीकृत्य ११ द्रुहोप्यतामित्याहेतिशेषः १२ अंतिसमीपे १३ अंतर्वत्नीगर्भिणी इच्छयाभर्त्तुरागमना-
टी॰ नंतरंप्रसूतयेएवमपिस्वगर्भस्यक्षेमाय १४ तस्याःशोकशांत्यै धर्मस्यतत्वंभक्तिलक्षणम् ज्ञानमात्मानात्मविवे-
२७ कः तदुभयंप्रादादीश्वरःसमर्थः १५। १६ भूयात् भवेत् वैशारदीस्वार्थेतद्धितः देहाद्यहंकारच्छेदनिपुणेत्यर्थः।

अनंतप्रियभक्त्यैनांपरिक्रम्यदिवंययौ ११ ततोनोमातरमृषिः समानीयनिजाश्रमम् आश्वास्येहोष्यतांवत्सेयावत्तेभर्त्तुरागमः १२ तथेत्यवात्सीद्देवर्षेरंतिसाऽप्यकुतोभया यावद्दैत्यपतिर्घोरात्तपसोनन्यवर्त्तत १३ ऋषिंपर्यचरत्तत्रभक्त्यापरमयासती अंतर्वत्नीस्वगर्भस्यक्षेमायेच्छाप्रसूतये १४ ऋषिःकारुणिकस्तस्याःप्रादादुभयमीश्वरः धर्मस्यतत्वंज्ञानंचमामप्युद्दिश्यनिर्मलम् १५ तत्तुकालस्यदीर्घत्वात्स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे ऋषिणाऽनुगृहीतंमांनाधुनाप्यजहात्स्मृतिः १६ भवतामपिभूयान्मेयदिश्रद्दधतेवचः वैशारदीधीःश्रद्धातःस्त्रीबालानांचमेयथा १७ जन्माद्याःषडिमेभावादृष्टादेहस्यनात्मनः फलानामिववृक्षस्यकालेनेश्वरमूर्त्तिना १८

१७ कासौवैशारदीधीरित्यपेक्षायाम् नारदोक्तमेवदेहात्मविवेकप्रकारमाह जन्मेतिद्वाभ्यां जन्माद्याःजायते अस्तिवर्द्धतेविपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येवंभूताःइमेषड्भावाविकाराः वृक्षस्यैवयथाफलानांदृश्यंते तद्वदात्मनितथैवस्थितेदेहस्यदृष्टाइत्यर्थः ई-
श्वरीविकारसमर्थामूर्त्तिर्यस्यतेन १८॥ १८

तदेवं देहधर्मैस्तद्वैलक्षण्येनात्मनो देहाद्भेदो दर्शितः इदानीमात्मधर्मैरेव भेदं स्फुटयंस्तदहंकारादिकं त्याजय-
ति आत्मेति आत्मा नित्यः अविनाशी वा अरेयमात्मेति श्रुतेः अव्ययः अपक्षयशून्यः ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्निति
श्रुतेः शुद्धः निरवद्यं निरंजनमिति श्रुतेः एकः एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः क्षेत्रज्ञः विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति
श्रुतेः आश्रयः यस्मिन्द्यौः पृथिवी चांतरिक्षमिति श्रुतेः अविक्रियः निष्कलं निष्क्रियं शांतमिति श्रुतेः स्वदृक् आत्म
ज्योतिः सम्राडिति होवाच इति श्रुतेः हेतुः स इमांलोकानसृजतेति श्रुतेः व्यापकः सत्यं ज्ञानमनंतमिति श्रुतेः असंगो

आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः अविक्रियः स्वदृग्घेतुर्व्यापकोऽसं-
गयनावृतः १९ एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनो लक्षणैः परैः अहंममेत्यसद्भावं देहादौ मो-
हजं त्यजेत् २० स्वर्णं यथा ग्रावसु हेमकारः क्षेत्रेषु योगैस्तदभिज्ञ आप्नुयात् क्षेत्रेषु
देहेषु तथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्मगतिं लभेत २१ ॥ २१ ॥ ७ ॥ ९ ॥ रामः

असंगो ह्ययं पुरुष इति श्रुतेः अनावृतः पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यत इति श्रुतेः १९ एतैर्द्वादशभिरात्म-
नो लक्षणैः परैः श्रेष्ठैर्विवेकसमर्थैर्देहादिभ्यो विद्वान् असद्भावं मिथ्याबुद्धिं त्यजेत् २० नन्वेवं विविक्तात्मज्ञानिनोऽ-
प्यपरोक्षानुभवेन ब्रह्मताप्राप्तिः कथं स्यात् यतोऽहंकारादिकं त्यजेदित्यपेक्षायां तत्प्राप्तिप्रकारं सदृष्टांतमाह स्वर्ण-
मिति क्षेत्रेषु स्फुरत्स्वर्णकणेषु ग्रावसु योगैर्धमनाद्युपायैस्तदभिज्ञ उपायाभिज्ञो हेमकारो यथा स्वर्णं प्राप्नुयात् आत्मयो-
गैः आत्मप्राप्त्युपायैः ब्रह्मगतिं ब्रह्मताम् अध्यात्मवित् आत्माधिकृतकार्यकारणसंघातज्ञाता २१ ॥ २१ ॥ ९ ॥

अध्यात्मविवेकमात्मप्राप्त्युपायमाह अष्टाविति त्रिभिः मूलप्रकृतिः महदहंकारौ पंचतन्मात्राणि चेत्यष्टौ त्रयः सत्वादयः ते च प्रकृतिगुणा एव न तु भिन्नाः एकादशेंद्रियाणि पंच महाभूतानि चेति षोडश पुमानात्मा एकः प्रोक्तः कपिलादिभिराचार्यैः एकत्वे हेतुः एषु साक्षित्वेनान्वयात् तदुक्तम् मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति २२ जगत् जंगमम् तस्थुः स्थावरं अत्रैव सर्वसंघातात्मके देह एव पुरुषो मृग्यः अन्वेष्टव्यः कृशकं चैतदित्याह नेति नेतीत्यन्यापोहे क्रियमाणे स्वयमेव अतत्यजन् अ

अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणाः विकाराः षोडशाचार्यैः पुमानेकः समन्वयात् २२ देहस्तु सर्वसंघातो जगत्तस्थुरिति द्विधा अत्रैव मृग्यः पुरुषो नेति नेतीत्यतत्यजन् २३ अन्वयव्यतिरेकेण विवेकेनोशतात्मना सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः २४ बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वृत्तयः ता येनैवानुभूयंते सोऽध्यक्षः पुरुषः परः २५ ॥८॥

नात्मवर्गात् पृथगुपलभ्यमान इत्यर्थः २३ मणिषु सूत्रमिव सर्वत्रानुस्यूतत्वेनान्वयः अत एव मणिभ्यः सूत्रस्येवैकैकव्यतिरेकश्च तयोर्द्वन्द्वैक्यम् तेन यो विवेकः पूर्वोक्तो वा तेनउशता शुद्धेनात्मना मनसा सर्गस्थानसमाम्नायैः सृष्टिस्थितिसंहारैः यतो वा इमानि भूतानि जायंते इत्यादिश्रुत्युक्तसर्गाद्यनुसंधानेनेत्यर्थः विमृशद्भिः विचारयद्भिः असत्वरैः अव्यग्रैर्मृग्यत इति पूर्वेणान्वयः २४ विमर्शप्रकारमाह बुद्धेरिति द्वाभ्याम् अध्यक्षः साक्षी २५ ॥ रामः २८

अतएभिर्बुद्धिभेदैः परिणामैः पर्यस्तैः परितः क्षिप्तैः अनात्मधर्मत्वेननिरस्तैः बुद्धिधर्मत्वेहेतुः त्रिवर्णैः त्रिगुणात्मकैः क्रियोद्भवैः कर्मजन्यैः बुद्धेरेवत्रिगुणात्मकत्वात्कर्मकर्तृत्वाच्च तस्याएवैताअवस्थाः आत्मातुबुध्यन्वयात् तदवस्थावानिवाभातिनतत्त्वइति आत्मनः स्वरूपंबुध्येज्ज्ञानीयादित्यर्थः अत्रदृष्टान्तः कुसुमधर्मैर्गंधैस्तदाश्रयंवायुमिव २६ ननुतर्हि यथाकुसुमोपाधिकोऽपिवायोर्गंधोविवेकज्ञानेननिवर्त्तते एवमात्मनः संसारोननिवर्त्ततइत्याशंक्याह एतद्वारः बुद्धिद्वारकः तदवस्थाद्वारकोवासंसारः नस्वतःहियस्मात् बुद्धेर्येगुणाः कर्माणिचतैर्निबध्यत

एभिस्त्रिवर्णैःपर्यस्तैर्बुद्धिभेदैःक्रियोद्भवैः स्वरूपमात्मनोबुध्येद्गंधैर्वायुमिवान्वयात्
२६ एतद्वारोहिसंसारोगुणकर्मनिबंधनः अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपिपुंसःस्वप्नइवेष्य
ते २७ तस्माद्भवद्भिःकर्त्तव्यंकर्मणांत्रिगुणात्मनाम् बीजनिर्हरणंयोगःप्रवाहोपर
मोधियः २८ तत्रोपायसहस्राणामयंभगवतोदितः यदीश्वरेभगवतियथायैरंजसा
॥रतिः २९।

इतितथा सचाज्ञानमूलः अतःअपार्थोमिथ्याभूतोऽपिस्वप्नइवदृश्यते वायोस्तुगंधद्रव्यसंबंधस्यावास्तवत्वाद्विषमोदृष्टांतः २७ यस्मादेवंनिर्वृत्तिर्घटते तस्माद्बीजमज्ञानंतस्यनिर्हरणंदहनम् किंतत् योगःकथंभूतः धियःप्रवाहम् जाग्रदादिरूपमुपरमयतीतितथा २८ तदेवंज्ञानप्रकारमुक्त्वा तत्साधनंधर्मस्य तत्त्वंनारदोक्तमेवाह तत्रेतिपंचभिः येधर्मैर्यथाऽनुष्ठितैर्वाभगवतिश्रीनारायणे रतिरितियत् अयमुपायोभगवतोक्तः तथाचगीतासूक्तम् यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमिति

तत्रैवान्तरंगान्धर्मानाह गुरोः शुश्रूषया भक्त्या प्रेम्णा सर्वेषां लब्धानामर्पणेन च ३० तस्य लिंगानां मूर्तीनामीक्षणमर्हणादिर्येषां वंदनादीनां तैश्च ३१ । ३२ निर्जितः षण्णां कामक्रोधलोभमोहमदमत्सराणाम् इंद्रियाणां वा वर्गो यैः ३३ भगवद्भक्तेर्लिंगान्याह निशम्येति त्रिभिः गुणान्भक्तवात्सल्यादीन् अतिहर्षेण उद्गमाः पुलकाः अश्रूणि च तैर्ग

गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च संगेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च ३० ॥ श्रद्धया तत्कथायां च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम् तत्पादांबुरुहध्यानात्तल्लिंगेक्षार्हणादिभिः ३१ हरिः सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वरः इति भूतानि मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत् ३२ एवं निर्जितषड्वर्गैः क्रियते भक्तिरीश्वरे वासुदेवे भगवति यया संलभते रतिम् ३३ निशम्य कर्माणि गुणानतुल्यान्वीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि यदाऽतिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदं प्रोत्कंठ उद्गायति रौति नृत्यति ३४ यदा ग्रहग्रस्त इव क्वचिद्धसत्याक्रंदते ध्यायति वंदते जनम् मुहुः श्वसन्वक्ति हरे जगत्पते नारायणेत्यात्मगतिर्गतत्रपः ३५ तदा पुमान्मुक्तसमस्तबंधनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः ॥ ९६ ॥

द्गदं यथा भवत्येवं प्रोत्कंठः मुक्तकंठो यथा भवति तथा उद्गायति रौति नृत्यति ३४ । ३५ तस्य भावः चेष्टादिः तस्य भावो भावना तेनानुकृते आशयाकृती मनः शरीरे यस्य निर्दग्धं बीजमज्ञानं मनुशयो वासना च यस्य सः ॥ ९६ ॥

एवंभक्तिप्रयोगेणअधोक्षजंसम्यगेतिप्राप्नोति ३६ ततःकिमत आह अधोक्षजस्यालंभंमनसास्पर्शम्पाठांतरेत॰
स्याश्रयणम् अशुभात्मनःअशुभःरागादियुक्त आत्मामनोयस्य संसृतिचक्रशातनम् तन्निवर्त्तकंबुधाविदुः तदेव
ब्रह्मनिर्वाणंलयोमोक्षः तदात्मकंसुखंविदुः हृदीश्वरमंतर्यामिणम् ३७ भक्तिरशक्येतिचनमंतव्यमित्याह कइ
तिछिद्रवत् आकाशवत् हृदितिष्ठतः विषयाणामुपपादनैरर्जनैः किम् तत्रहेतुःसर्वदेहिनांसामान्यतः विषयंति॰

निर्दग्धबीजानुशयोमहीयसाभक्तिप्रयोगेणसमेत्यधोक्षजम् ३६ अधोक्षजालंभ
मिहाशुभात्मनःशरीरिणःसंसृतिचक्रशातनम् तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखंविदुर्बुधास्त
तोभजध्वंहृदयेहृदीश्वरम् ३७ कोऽतिप्रयासोऽसुरबालकाहरेरुपासनेस्वेहृदि
छिद्रवत्सतःस्वस्यात्मनःसख्युरशेषदेहिनांसामान्यतःकिंविषयोपपादनैः ३८॥
रायःकलत्रंपशवःसुतादयोगृहामहीकुंजरकोशभूतयःसर्वेऽर्थकामाःक्षणभं
गुरायुषःकुर्वंतिमर्त्यस्यकियत्प्रियंचलाः ३९॥ एवंहिलोकाःक्रतुभिःकृताअ
मीक्षयिष्णवःसातिशयाननिर्मलाः ४०॥ ७ षत्वे सूकरादिसाधारण्यापत्तेरित्यर्थः नचैवमा

दैत्यैनरत्वदोषः नारदोक्तानुवादरूपत्वादस्यप्रकरणस्य ३८ अनर्थकंविषयार्जनमित्याह रायःअर्थाःक्षणभं
गुरमायुर्यस्य तस्यएतत्कियत्प्रियंकुर्वंति तदुक्तमितिहासेषु धनंहिपुरुषोलोकेपुरुषंधनमेववा अवश्यमेकिं
त्यजतितस्मात्किंधनतृष्णयेति ३९ यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरम् अभिलाषोपपन्नंचसुखंस्वर्गपद

साराणिसेवभूताःस्वर्गादिभोगाअपिनसेवार्हाइत्याहएवं

भा०स्
टी०
३०

सयिष्णात्वेहेतुः क्रतुभिः कृता इति तद्यथेह कर्मचितो लोकः क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यचितो लोकः क्षीयत — — इति श्रुतेः अत एव पुण्यतारतम्येन सातिशयाः नच निर्मलाः स्पर्धादिमत्वात् न विद्य तेदृष्टं श्रुतं च भूषणं यस्मिन् ५० किंच यदध्यर्थे यत्संकल्प्य अतः संकल्पितात् विपर्यासं विपरीतं फलममोघमव।

तस्माददृष्टश्रुतदूषणं परं भक्त्यैकयेशं भजनात्मलब्धये ५० यदध्यर्थेह कर्माणि। विद्वन्मान्यसकृन्नरः करोत्यतो विपर्यासममोघं विंदते फलम् ५१ सुखाय दुःख। मोक्षाय संकल्प इह कर्मिणः सदाप्नोतीहया दुःखमनीहायाः सुखावृतः ५२ का। मान्कामयते काम्यैर्यदर्थमिह पूरुषः स वै देहस्तु पारक्यो भंगुरो यात्युपैति च ५३ कि मुव्यवहितापत्यदारागारधनादयः राज्यं कोशगजामात्यभृत्याप्ता ममतास्पदाः ५४॥ किमेतैरात्मनस्तुच्छैः सह देहेन नश्वरैः अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानंदमहोदधेः ५५। निरूप्यतामिह स्वार्थः कियान्देहभृतोऽसुराः निषेकादिष्ववस्थासु क्लिश्यमानस्य क

स्यं वाप्नोति ५१ तदेव दर्शयति सुखायेति ईहया इच्छया क्रियया वा यः पूर्वमनीहाया हेतोः सुखेना ।।। र्मभिः ५६ वृतो व्याप्त आसीत् स ईहया दुःखमाप्नोत्येव ५२ किंच कामान् भोगान् काम्यैर्विषयैः कर्मभिर्वा पारक्यः श्वादि भोग्यः न त्वात्मीयः भंगुरश्च ५३ किमु देहात् व्यवहिताः अपत्यादयो ममता विषयाः पारक्या इति वक्तव्यम् ५४ किं

भावाच्च एतैः कउ योग इत्याह निरूप्यतामिति प्राचीनैः कर्मभिः क्लिश्यमानस्य कर्मभिः कियानर्थ इति वान्वयः ।४६। २ । ननु कर्मसु समाप्तेषु भोगावसरः स्यात्तत्राह कर्माणीति न चेदं कर्म तस्य फलं देहादि किंच पर॰

कर्माण्यारभते देही देहेनात्मानुवर्त्तिना कर्मभिस्तनुते देहमुभयं त्वविवेकतः ४७ तस्मादर्थाश्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः भजतानीहयात्मानमनीहं हरिमीश्वरम् ४८ सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मेश्वरः प्रियः भूतैर्महद्भिः स्वकृतैः कृतानां जीवसंज्ञितः ४९ देवोऽसुरो मनुष्यो वा यक्षो गंधर्व एव वा भजन्मुकुंदचरणं स्वस्तिमान्स्याद्यथा वयम् ५० नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वाऽसुरात्मजाः प्रीणनाय मुकुंदस्य न वृत्तं न बहुज्ञता ५१ न दानं न तपो नेज्या न शौचं न व्रतानि च प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद्विडंबनम् ५२ ततो हरौ भगवति भक्तिं कुरुत दानवाः आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरे ५३ ॥ दैतेया यक्षरक्षांसि स्त्रियः शूद्रा व्रजौकसः खगा मृगाः पापजीवाः संति ह्यच्युततां गताः ५४ ॥

५ मार्थ इत्याह उभयं कर्म च देहं च अविवेकतः अज्ञानेनैव तनुत ४७ अर्था दयः यदपाश्रयाः यदधीनाः तं हरिं भजध्वम् ४८ भूतानां प्राणिनां जीवसंज्ञितः अंतर्यामी ४९॰ असुराणामस्माकं तद्भजने अनधिकार इत्यपि न वाच्यमित्याह देव इति पंचभिः ५० ५१ अमलया निष्कामया

अध्यायद्वयोक्तमुपसंहरति एतावानिति तदीक्षणं गोविंदद्दृष्ट्यासन्माननम् ५५॥ इतिसप्तमेटीकायांस
प्तमोध्यायः ७॥ अष्टमेतिरुषासूनुं निघ्नन्दैत्योहतःस्वयम् आविर्भूयनृसिंहेन सचब्रह्मादिभिस्तुतः १ अं
तःकृपासुधापूर्णोबहिःक्रोधोनृकेसरी दैत्येंद्रमतिभावेनभजंतंसमभावयन् २।१ एकांतसंस्थितांप्रत्यङ्

एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुंसःस्वार्थःपरःस्मृतः एकांतभक्तिर्गोविंदेयत्सर्वत्रतदीक्ष
णम् ५५॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेदैत्यपुत्रानुशासनंनामसप्तमो
ऽध्यायः ७॥ नारदउवाच अथदैत्यसुताःसर्वेश्रुत्वातदनुवर्णितम् जगृहुर्निरव
द्यत्वान्नैवगुर्वनुशिक्षितम् १ अथाचार्यसुतस्तेषांबुद्धिमेकांतसंस्थिताम् आ
लक्ष्यभीतस्त्वरितोराज्ञआवेदयद्यथा २ श्रुत्वातदप्रियंदैत्योदुःसहंतनयानयम्॥
कोपावेशचलद्गात्रःपुत्रंहंतुंमनोदधे ३ क्षिप्त्वापरुषयावाचाप्रह्लादमतदर्हणम्
आहेक्षमाणःपापेनतिरश्चीनेनचक्षुषा ४ प्रश्रयावनतंदान्तंबद्धाञ्जलिमवस्थि
तम् सर्पःपदाहतइवश्वसन्प्रकृतिदारुणः ५॥ ॐ ॥ ४ निशाम्य यथायथावत्

२ सचहंतुंमनोदधे कथंभूतःकोपस्यावेशेनोद्रेकेण चलद्गात्रंवपुर्यस्यसः ३ क्षिप्त्वातिरस्कृत्य पापे। रामः
नसरोषेण तिरश्चीनेनवक्रेण ४॥ ५॥५५॥ ॐ ॥ ॐ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ३१

मंदात्मन् अल्पबुद्धे मदाज्ञाऽतिलंघिनं त्वामद्ययमालयंनेष्यामि ६ अभीतवत् किंबलंयस्यसः किंबलःक
स्यबलेनेत्यर्थः ७।८ वशंप्रणीताइत्यत्रहेतुः सईश्वरइतिउरवःक्रमाःपादविक्षेपायस्य बहुपराक्रमाद्निवा
ओजआदिरूपः सत्वंधैर्यंबुद्धिर्वा ९ ननुमच्छत्रुरसौकथंममापिसएवबलंस्यादतआह जहीति आत्मनःस्व।

हेदुर्विनीतमंदात्मन्कुलभेदकराधम स्तब्धंमच्छासनोद्धृतंनेष्येत्वाऽद्ययमक्षय।
म् ६ क्रुद्धस्ययस्यकंपंतेत्रयोलोकाःसहेश्वराः तस्यमेऽभीतवन्मूढशासनंकिं।
बलोऽत्यगाः ७ प्रह्लादउवाच नकेवलंमेभवतश्चराजन्सवैबलंबलिनांचापरे
षाम् परेवरेऽमीस्थिरजंगमायेब्रह्मादयोयेनवशंप्रणीताः ८ सईश्वरःकालउरु
क्रमोऽसावोजःसहःसत्वबलेंद्रियात्मा सएवविश्वंपरमःस्वशक्तिभिःसृजत्यव।
त्यत्तिगुणत्रयेशः ९ जह्यासुरंभावमिमंत्वमात्मनःसमंमनोधत्स्वनसंतिविद्वि।
षः ऋतेऽजितादात्मनउत्पथस्थितात् तद्धिह्यनंतस्यमहत्समर्हणम् १० दस्यून्पुरा
षण्णविजित्यलुंपतोमन्यंतएकेस्वजितादिशोदश।।

।७। स्वस्वभावंत्यज यतअजितादात्म
नोमनसः ऋतेविना अन्येविद्विषोनसंति किंच तद्धितदेवहि साम्येनमनसोधारणमेवसमर्हणमाराधनम्
१० ननुमयादिग्विजयेसर्वेरिपवोजिताः अतःसांप्रतंविद्विषोनसंति इतिचेत्तत्रत्राह दस्यूनिति हेराजन्।

भा०स० एकेभवादृशामंदाः पुराआदौलुंपतः सर्वस्वंहरतः षडिंद्रियलक्षणांश्छत्रून्नविजित्य अजित्वा दशदिशः स्वयं
टी० जितामन्यंते साधोस्तुजितचित्तस्य देहिनांसमस्यज्ञस्यविदुषः स्वाज्ञानकल्पिताःपरेशत्रवःकुतःस्युः ११ व्यक्तं
३२ निश्चितम् विप्लुवाः अनन्विताइत्यर्थः १२हे मंदभाग्य मदन्योजगदीश्वरः यद्यस्तितर्हि असौ क्वास्ति प्रह्लादआ

जितात्मनोज्ञस्यसमस्यदेहिनांसाधोःस्वमोहप्रभवाःकुतःपरे ११ हिरण्यकशिपुरुवाच व्यक्तंत्वंमर्त्तुकामोऽसियोतिमात्रंविकत्थसे मुमूर्षूणांहिमंदात्मन्ननुस्युर्विप्लुवागिरः १२ यस्त्वयामंदभाग्योक्तोमदन्योजगदीश्वरः क्वासौयदिससर्वत्रकस्मात्स्तंभेनदृश्यते १३ सोऽहंविकत्थमानस्यशिरःकायाद्धरामिते गोपायेतहरिस्त्वाद्ययस्तेशरणमीप्सितम् १४ एवंदुरुक्तैर्मुहुरर्दयन्रुषासुतंमहाभागवतंमहासुरः खङ्गंप्रगृह्योत्पतितोवरासनात्स्तंभंततांडातिबलःस्वमुष्टिना १५ तदैवतस्मिन्निनदोऽतिभीषणोबभूवयेनांडकटाहमस्फुटत् ॥ १६ ॥ सर्वत्रास्ति हिरण्यकशिपुराह तर्हि कस्मात् स्तंभेनास्ति प्रह्लादस्तुतंस्तंभंनिरीक्षमाणोनमस्यन्नाह दृश्यतइति १३ हिरण्यकशिपुस्तुतत्रतमपश्यन्नाह सोऽहमिति विकत्थमानस्यविपरीतंब्रुवाणस्यतेशिरः कायाद्धरामि पृथक्करोमि १४ प्रह्लादेनमूर्ध्नि एमःबद्धाञ्जलिनानिरीक्ष्यमाणंस्तंभंमुष्टिनाताडितवान् १५ । १५ ॥ १६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ३२

तस्यदंध्वनेराश्रयंनददर्श येननादेनदैत्याः वितत्रसुः १७ भगवांस्तदास्तंभंविदार्य अदृश्य न दृश्यो बभूव किमर्थम्
निजभृत्येन प्रह्लादेनयद्भाषितंस्तंभेदृश्यत इति तत्सत्यंविधातुंकर्त्तुम् तथा अखिलेषुभूतेषु आत्मनो व्याप्तिंचसत्यां
कर्त्तुंस्तंभे अदृश्यत तत्किमर्थम् भौतिकेषुचभावेषुभूतेषुच महत्सुच भगवानास्तिइतितेनैव भृत्येनभाषितम् त-
त्सत्यंकर्त्तुंतथा अदृश्यत अत्यद्भुतंदैत्यघातकमतिघोरंरूपमुद्वहन्दधत् तत्किमर्थम् निजभृत्यैःसनकादिभिः।
शापानंतरमनुतप्तैर्भाषितंयत् त्रिभिर्जन्मभिःशापमोक्षोभवत्विति तत्सत्यंकर्त्तुंभगवांस्तथा अदृश्यत तथा अत्यद्भु

यंवैस्वधिष्ण्योपगतंत्वजादयःश्रुत्वास्वधामात्ययमंगमेनिरे १६ सविक्रमन्पुत्रव-
धेप्सुरोजसानिशम्यनिर्ह्रादमपूर्वमद्भुतम् अंतःसभायांनददर्शतत्पदंवितत्रसु-
र्येनसुरारियूथपाः १७ सत्यंविधातुंनिजभृत्यभाषितंव्याप्तिंचभूतेष्वखिलेषुचा-
त्मनः अदृश्यतात्यद्भुतरूपमुद्वहन्स्तंभेसभायांनमृगंनमानुषम् १८ ॥६॥ तंरूपंब्रह्म

स्पृष्टावद्दृष्टमद्भुतंचरूपमुद्वहन् तच्चनमृगाकारंनचमनुष्याकारमुद्वहन् सभायांमध्ये अदृश्यत तत्किमर्थं नि
जभृत्येनहिरण्यकशिपुना ब्रह्माणंप्रतियद्भाषितम् भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभो इति तथानंतर्बहिर्दि
३ वानक्तंनरैर्नमृगैरपीति ब्रह्मणाचनिजभृत्येनतथास्त्वितियद्भाषितंतदुभयोर्वाक्यंसत्यंकर्त्तुम् नहितद्ब्रह्मसृष्टंभूतंन
चनरोवामृगोवानचसभागृहस्यान्तःनचप्राङ्गणवद्बहिः एवंताभ्यांयद्भाषितंतत्सत्यंकर्त्तुम् यच्च हिरण्यकशिपुनाभा
षितम् नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्मेभवितेति यच्चनारदेननिजभृत्येनभाषितमिदंप्रति अयंमहान्त्वयासंस्थां मृत्युंन

प्राप्स्यति अनंतानुचरः अकुतश्चिद्भयोऽमरइति अनेन स्वभक्तपरिपालनत्वं च यद्भाषितं तच्च सत्यं कर्त्तुं तथा अदृश्य तचकारान्निजभाषितं च किं तत् कौंतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यतीति तथा तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरादित्यादि तच्च सत्यं कर्त्तुमदृश्यस्तेनेति द्रष्टव्यम् अलमतिविस्तरेण १८ ॥ ॥ स दैत्यः एवमद्भुतं ध्वनिं श्रुत्वा तराश्रयं सत्त्वं प्राणिविशेषं सर्वतो विलोकयन् स्तंभमध्यान्निर्गच्छतं नृमृगेंद्रयोर्मिश्रं रूपं दृष्ट्वा अहो किमेतदिति मीमांसितवानिति शेषः १९ तस्यैवमलंभयानकं तन्नृसिंहरूपं मीमांसमानस्याग्रतः नृसिंहरूपो हरिः समुत्थितः भयानक

ससत्त्वमेव परितो विपश्यन् स्तंभस्य मध्यादनुनिर्जिहानम् नायं मृगो नापि नरो विचित्रमहो किमेतन्नृमृगेंद्ररूपम् १९ मीमांसमानस्य समुत्थितोऽग्रतो नृसिंहरूपस्तदलं भयानकम् प्रतप्तचामीकरचंडलोचनं स्फुरत्सटाकेसरजृंभितानम् २० करालदंष्ट्रं करवालचंचलक्षुरांतजिह्वं भ्रुकुटीमुखोल्बणम् स्तब्धोर्ध्वकर्णं गिरिकंदराद्भुतव्यात्तास्यनासं हनुभेदभीषणम् २१ ॥ तमेव दर्शयंस्तद्रूपमनुवर्णयति त्रिभिः प्रतप्तं चामीकरं सुवर्णं तद्वत् सिंगानि चण्डानि लोचनानि यस्मिन् सटा जटाः केसराः कंठरोमाणि स्फुरद्भिः सटाकेसरैर्जृंभितं साटोपमाननं यस्मिन् २० करालास्तुंगा दंष्ट्रा यस्मिन् करवालः खड्गः तद्वच्चंचला क्षुरांतवत्तीक्ष्णा च जिह्वा यस्मिन् भ्रुकुटीयुक्तेन मुखेनोल्बणम् स्तब्धावनम्रौ शंकुवदूर्ध्वौ कर्णौ यस्मिन् गिरिकंदरवदद्भुतं व्यात्तं प्रसृतमास्यं नासे च यस्मिन् हनू कपोलप्रांतौ तयोर्भेदेन विदारणेन भीषणम् कर्णांतमुखविस्तार इत्यर्थः २१ ॥ २१ ॥

दिविस्पृक्कायो यस्मिन् अलुक्समासः अदीर्घा ह्रस्वा पीवरा च स्थूला ग्रीवा यस्मिन् उरु विशालं वक्षस्थलं यस्मिन् तत् च अल्पमध्यमुदरं यस्मिन् चंद्रांशुवद्गौरैस्तनूरुहैर्लोमभिः छुरितं व्याप्तं विष्वंचः सर्वतः प्रसृता भुजास्तेषामनीकानि स्तोमाः तेषां शतानि यस्मिन् नखान्येवायुधानि यस्मिन् २२ दुरासदं प्राप्तुमशक्यम् सर्वाणि च निजानि च कारीणि इतराणि वज्रादीनि तत्र आयुधप्रवेकाः शस्त्रोत्तमास्तैर्द्राविता दैत्यदानवा येन तद्रूपं मीमांसमानस्याग्रतः।

दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षस्थलमल्पमध्यम्। चंद्रांशुगौरैश्छुरितं।
तनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकशतंनखायुधम्॥२२॥ दुरासदं सर्वनिजेतरायुधप्रवेकवि
द्रावितदैत्यदानवम्। प्रायेणमेऽयं हरिणोरुमायिना वधः स्मृतोऽनेन समुद्यतेन।
किम्॥२३॥ एवं ब्रुवंस्त्वभ्यपतद्गदायुधो नदन्नृसिंहं प्रति दैत्यकुंजरः। अलक्षितो।
ऽग्नौ पतितः पतंगमो यथा नृसिंहौजसि सोऽसुरस्तदा॥२४॥ न तद्विचित्रं खलु सत्वधा
मनि स्वतेजसा यो नु पुरापिबत्तमः। ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महासुरो रुषा नृसिंहं गद
योरुवेगया॥२५॥ समुत्थितः इति पूर्वेणैवान्वयः तदाविर्भावप्रयोजनविमर्शपूर्वकं तेन सह दैत्य
स्य युद्धमाह सप्तभिः प्रायेण महामायिना हरिणा मेऽयमेवंभूतो वधः मृत्युहेतुः स्मृतः चिंतितः ततः तथाऽप्यनेन।
समुद्यतेन किं न किंचित्स्यादित्येवं ब्रुवन् तमभ्यपतदित्यन्वयः २३ तदा सोऽसुरो नृसिंहस्यौजसि दीप्तौ पतितः
सन् अलक्षितः अदृष्टोऽभूत् २४ सत्वधामनि सत्वप्रकाशे हरौ पतितस्य तमोमयस्यादर्शनं तद्विचित्रं न भवति।

तस्मिन् विक्रमंतं नतस्ततः प्रहरंतम् हस्तादुत्कलितः निःसृतः २६ तदा अमराः देवाः सर्वे धिष्ण्यपाः असाध्व मन्यंत तद्रूतान्योकांसिस्थानानियेषांते तद्विया घनच्छदाः मेघांतरिताः संतः यस्य हस्तात्स यं मुक्तः तं न हरिस्त्ववी र्यात्शंकितं मन्यमानः खङ्गचर्मणी प्रगृह्य पुनस्तमासज्जत अभ्यपद्यतेसन्वयः २७ श्येनस्येव वेगो यस्य तं शतचं॰

तं विक्रमंतं सगदं गदाधरो महोरगं तार्क्ष्यसुतो यथाऽग्रहीत् स तस्य हस्तोत्कलितस्त दाऽसुरो विक्रीडतो यद्वद्‌ हिर्गरुत्मतः २६ असाध्वमन्यंत हृतौकसोऽमरा घनच्छदा भारत सर्वधिष्ण्यपाः तं मन्यमानो निजवीर्यशंकितं यद्धस्तमुक्तो नृहरिं महासुरः पुनस्तमासज्जत खङ्गचर्मणी प्रगृह्य वेगेन जितश्रमो मृधे २७ तं श्येनवेगं शतचं द्रवर्त्मभिश्चरंतमच्छिद्रमुपर्यधो हरिः कृत्वाट्टहासं खरमुत्स्वनोल्बणं निमीलि ताक्षं जगृहे महाजवः २८ विष्वक् स्फुरंतं ग्रहणातुरं हरिर्व्यालो यथाऽऽखुं कुलिशा क्षतत्वचम् द्वार्यूरुमापात्य ददार लीलया नखैर्यथाऽहिं गरुडो महाविषम् २९ ॥ः

द्रवर्त्मभिः खङ्गचर्ममार्गैः अच्छिद्रं यथा भवत्येवमुपर्यधश्चरंतम् अट्टहासमेवाह खरं तीव्रं उत्स्वनेन महाश॰ ब्देनोल्बणं भयंकरम् तद्भयेन हरेस्तेजसा च निमीलिते अक्षिणी यस्य २८ ग्रहणे दृष्टांतः व्यालो यथा आखुं मूषकम् विदारणे दृष्टांतः अहिं गरुड इवेति विष्वक् सर्वतः स्फुरंतं निःसरंतम् ग्रहणेनातुरं विवशं इंद्रेण सह युद्धे तस्य युक्ते

नकुलिशेन न क्षतात्वगपि यस्य हरिः सभायां नांतर्न बहिः ऊरु ऊरौ निपात्य न भूमौ न चांबरे नखैः व्यसुभिः अक्ष
मद्भिर्वा एवं दिवा नक्तं परिहाराय संध्यायामिति द्रष्टव्यम् २९ ॥ ॥ दैत्यवधमुक्त्वा तद्भृत्यवधमाह द्वाभ्याम् संरं
भेण दुःप्रेक्ष्याणि करालानि लोचनानि यस्य असृजो रक्तस्य लवैर्बिंदुभिः रक्ताः सिक्ताः अतएव अरुणाः केसराः
आननं च यस्य सः कद्रुवद्विपहत्यया गजवधेन हरिः सिंहो यथा एवंभूतस्तस्यानुचरान् अहन्नित्युत्तरेणान्वयः।

संरंभदुःप्रेक्ष्यकरालललोचनो व्यात्ताननांतं विलिहन्स्वजिह्वया असृग्लवाक्तारुण
केसराननो यथांत्रमाली द्विपहत्यया हरिः ३० नखांकुरोत्पाटितहृत्सरोरुहं विसृ
ज्य तस्यानुचरानुदायुधान् अहन्समंतान्नखशस्त्रपार्ष्णिभिर्दोर्दंडयूथोऽनुपथान्
सहस्रशः ३१ सटावधूता जलदाः परापतन् ग्रहाश्च तद्दृष्टिविमुष्टरोचिषः अं
भोधयः श्वासहता विचुक्षुभुर्निर्ह्रादभीता दिगिभा विचुक्रुशुः ३२ द्यौस्तत्सटोत्
क्षिप्तविमानसंकुला प्रोत्सर्पत क्ष्मा च पदातिपीडिता ॥ अंत्राणां माला कंठे विद्यते यस्य ३०
नखांकुरैरुत्पाटितं हृत्सरोरुहं यस्य तम् दोर्दंडानां यूथानि समूहा यस्य सः तेदैत्यं इमनुपंथायेषां तान् अन्यानपि
तस्य रूपाणि तत इत्यर्थः ३१ दैत्यवधव्यग्रस्य नृहरेराटोपमाह द्वाभ्याम् सटाभिरवधूताः प्रकंपिता जलदा मेघाः परापत
न् व्यशीर्यंत अनेन ये मे पीतरितादेवास्ते स्वरूपं पश्यंत्विति आज्ञां दत्तवानित्यर्थः तस्य दृष्ट्या विमुष्टरोचिषो ग्रहणांते

तिरस्कृतप्रभा अभवन् निर्विशेषाः दिगिभा दिग्गजाः ३२ ॥ तस्य सटाभिः क्षिप्तानि विमानानि तैः ॥

संकुलाव्याप्तासतीप्रोत्सर्पतैस्याना त्वकर्षणोदसर्पत चलिता ३३ स्वभृत्यैश्वर्यमाश्चर्यमिव मत्वा कौतूहलेन नत स्यासनेउपविष्टम् भयात्कोपि न बभाज नासेवत न लक्षितो द्वैरथः प्रतियोद्धा येन ३४ लोकत्रयस्य मस्तकज्वरं शिरोव्यथवदुःसहम् प्रहर्षस्य वेगेन उत्कलितानि विकसितानि आननानि यासां ताः सुरस्त्रियः पुष्पवर्षैर्नृहरिं ववृषुः

शैलाः समुत्पेतुरमुष्य रंहसा तत्तेजसा खं ककुभो न रेजिरे ३३ ततः सभायामुपविष्ट-
मुत्तमे नृपासने संभृततेजसं विभुम् अलक्षितद्वैरथमत्यमर्षणं प्रचंडवक्त्रं न बभाज
कश्चन ३४ निशाम्य लोकत्रयमस्तकज्वरं तमादिदैत्यं हरिणा हतं मृधे प्रहर्षवे-
गोत्कलितानना मुहुः प्रसूनवर्षैर्ववृषुः सुरस्त्रियः ३५ तदा विमानावलिभिर्नभस्त-
लं दिदृक्षतां संकुलमास नाकिनाम् सुरानका दुंदुभयोऽथ जघ्निरे गंधर्वमुख्या ननृ-
तुर्जगुः स्त्रियः ३६ तत्रोपव्रज्य विबुधा ब्रह्मेंद्रगिरिशादयः ऋषयः पितरः सिद्धा वि-
द्याधरमहोरगाः ३७ मनवः प्रजानां पतयो गंधर्वाप्सरचारणाः यक्षाः किंपुरुषास्तात
वैतालाः सिद्धकिंनराः ३८ ते विष्णुपार्षदाः सर्वे सुनंदकुमुदादयः ॥ ॥ ॥

३५ नाकिनां देवानां विमानावलिभिः नभस्तलं संकीर्णमास सुराणामानकाः पटहाः तैर्जघ्निरे वादिताः स्त्रियोऽप्सरसः ननृतुः गंधर्वा जगुः ३६ । ३७ गंधर्वाप्सरसश्चारणाश्चेत्यर्थः ३८ । नरशार्दूल ॥ ॥ ॥

पुरुषोत्तमम् ३९ ब्रह्मादयो नृसिंहस्य शंकयाकुलचेतसः आराद्देवास्तुवन् सप्तदशश्लोकैः पृथक्पृथक् हे अनंत अनंतं त्वा प्रसादयितुमनंताय नतोऽस्मि अनंतत्वे हेतुः दुरंताः अनंताः शक्तयो यस्य तस्मै कुतः विचित्राणि वीर्याणि प्रभावा यस्य तत्किमर्थम् पवित्राणि श्रवणमात्रेण शोधकानि कर्माणि यस्य विचित्रवीर्यत्वमेवाह विश्वस्येति संदधते सम्यक्कुर्वते एवमपि अव्ययात्मने अप्रच्युतस्वरूपाय ४० रुद्रस्तु तत्कोपकालाभिज्ञो नायं कोपावसर इति तं प्रार्थयते कोपइति सहस्रयुगांतस्तव कोपस्य कालः कोपायोग्यश्चायं काल इत्याह अल्पकः अस्य

मूर्द्धिबद्धांजलिपुटा आसीनं तीव्रतेजसम् ईडिरे नरशार्दूलं नातिदूरचराः पृथक् । ३८
३९ ब्रह्मोवाच नतोऽस्म्यनंताय दुरंतशक्तये विचित्रवीर्याय पवित्रकर्मणे वि-
श्वस्य सर्गस्थितिसंयमान्गुणैः स्वलीलया संदधतेऽव्ययात्मने ४० श्रीरुद्र उवाच
कोपकालो युगांतस्ते हतोऽयमसुरोऽल्पकः ॥ तत्सुतं पाह्युपसृतं भक्तं ते भक्तवत्स-
ल ४१ इंद्र उवाच प्रत्यानीताः परम भवता त्रायता नः स्वभागा दैत्याक्रांतं हृदयकमल-

त्यः असुरो हतः अतः कोपानिवृत्त्या प्रह्लादं मा हिंसीरित्याह तत्सुतमिति यद्वा अकालेऽप्ययं कोपोऽस्य भक्तस्य रक्षणार्थमिति चेत् तर्हीदानीं कोपं त्यक्त्वा इमं पाहीत्यर्थः ४१ इंद्रस्तु नास्माकं हविर्भागादिलाभः पुरुषार्थः । किं तु त्वत्परिचर्यैव भवता पुनरनेन संरंभेण स्वकार्यमेव साधितं तस्य च सिद्धत्वादुपसंहरैनं क्रोधमित्याशयेनाह हे परम नोऽस्मान् त्रायता रक्षता भवता स्वीया एव भागा दैत्यास्त्रसात्हृताः अंतर्यामिणस्तवैव यज्ञेषु भोक्तृत्वात् ॥ ६ ॥

भा०स० टी० ३६

अस्मदीयं त्वद्दयकमलं त्वद्गृहमेव एतावसर्यं तं भयहेतुत्वेनास्मत्स्मृतिपथे नित्यं स्थितेन दैत्येनाक्रांतं व्याप्तं सत् अस्य बोधि भयापाकरणेन विकाशं नीतम् ननु तव त्रैलोक्यैश्वर्यसाधनार्थमयमुद्यम इति चेत्तत्राह कालग्रस्तमिति नेत्याम् हे नारसिंह नरस्य सिंहस्य चाकाराभ्यामाविर्भूत अपरैः स्वर्गादिभिः किम् ४२ ऋषयस्तु तपःप्रवर्त्तनेनास्माकम् महाननुग्रहः कृत इत्याहुः त्वं नोऽयदात्मपरमं ध्यानलक्षणं तपः परमत्वे हेतुः आत्मनस्तव तेजःप्रभावरूपम् तदेवाहुः येन तपसा आत्मनि लीनमिदं विश्वं ससर्ज सृष्टवानसि तत् अमुना दैत्येन विप्रलुब्धं कुंठितं सत् हे

कालग्रस्तं कियदिदमहो नाथ शुश्रूषतान्ते मुक्तिस्तेषां न हि बहुमता नारसिंहापरैः किम् ४२ ऋषय ऊचुः त्वन्नस्तपः परममात्थ यदात्मतेजो येनेदमादिपुरुषात्मगतं ससर्ज तद्विप्रलुब्धममुनाऽद्य शरण्यपाल रक्षागृहीतवपुषा पुनरन्वमंस्थाः ४३ पितर ऊचुः श्राद्धानि नोऽधिबुभुजे प्रसभं तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमयेऽपि तिलाम्बु। तस्योदरान्नखविदीर्णवपाद्य आर्च्छत्तस्मै नमो नृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे ४४।

शरण्यपाल अद्य रक्षार्थं गृहीतेनानेन वपुषा पुनरपि तपः कुरु ते समनुज्ञातवानसि तस्मै तेन मह इत्युत्तरश्लोकचतुर्थपादस्यानुषंगः ४३ पितरस्तु श्राद्धोद्धरणेन परमोपकारिणं श्रीनृसिंहं प्रणमंति श्राद्धानि श्रद्धायुक्तानि पिंडादीनि नोऽस्मभ्यं पुत्रैर्दत्तानि प्रसभं बलात् यः स्वयमधिकृत्य बुभुजे किंच तीर्थस्नानसमये दत्तं तिलोदकमप्यपिबत् तानि पिंडान्युदकानि च तस्योदराद्य आर्च्छत् आहृतवान् कथंभूतात् नखैर्विदीर्णा वपा यस्य तस्मात् व

योगसिद्धांगतिमणिमादिसिद्धिम् नाना अनेके दर्पायस्यतम् तस्मैतुभ्यंनतास्मोवयम् ४५ तंत्वासुद्दिश्यविद्यामंत-
र्धानादिलक्षणामनुराद्धांसंप्राप्तांयोबलवीर्यदृप्तःअस्मान्न्यषेधत् सभवतासंख्येयुद्धेहतः तंत्वांप्रणताःस्मः४६
रत्नानिफणासुस्थितानितथास्त्रीरत्नानिचउत्तमाःस्त्रियःआसांस्त्रीणामस्माकंच दत्तआनंदोयेनतत्संबोधनम्

सिद्धाऊचुः योनोगतिंयोगसिद्धामसाधुरहारषीद्योगतपोबलेन नानादर्पंतन्नखैः
निर्ददारतस्मैतुभ्यंप्रणताःस्मोनृसिंह ४५ विद्याधराऊचुः विद्यांपृथग्धारणयाऽनु-
राद्धांन्यषेधदज्ञोबलवीर्यदृप्तः सयेनसंख्येपशुवद्धतस्तंमायानृसिंहंप्रणताःस्म
नित्यं ४६ नागाऊचुः येनपापेनरत्नानिस्त्रीरत्नानिहृतानिनः तद्वक्षःपाटनेनासां
दत्तानंदनमोऽस्तुते ४७ मनवऊचुः मनवोवयंतवनिदेशकारिणोदितिजेनदेवप-
रिभूतसेतवः भवताखलःसउपसंहृतःप्रभोकरवामतेकिमनुशाधिकिंकरान्।
४८ प्रजापतयऊचुः प्रजेशावयंतेपरेशाभिसृष्टानयेनप्रजावैसृजामोनिषिद्धाः।।

४७ नृसिंहेनावलोकिताःसंतोमूर्द्धिबद्धांजलयोमनवःप्रोचुः मनवोवयंधर्मपालकाःपरिभूताःसेतवोवर्णा-
श्रमधर्ममर्यादायेषांते अनुशाधि अनुशिक्षय ४८ प्रजापतयापितदवलोकिताःप्रोचुः हेपरेशतत्त्वयाअभिसृ-
ष्टाः प्रजासृष्टौप्रेरितावयंप्रजेशायेननिषिद्धाःसंतःप्रजानसृजामः सएषःभिन्नवक्षायस्यतुनिश्चितंशेतेमृतः

भा॰स॰ अतःपरं प्रजाः स्रजामइतिहृष्यंतः प्राहुः हेसत्वमूर्त्ते तवायमवतारोजगतोमंगलंमंगलार्थम् ४९ गंधर्वाअपित
टी॰ त्ववलोकिताः प्रोचुः हेविभोवयंतेत्वदीयानदानर्त्तकाः नास्यैन्द्रसेगायकाश्चयेनस्वाधीनाःकृताः कथंभूतेनवी
३० र्यंशौर्यम्बलंशक्तिः ताभ्यामोजःप्रभावोयस्यतेन सएषभवताइमांदशांमृतिंनीतः उचितंवैतादित्याहुः किमि

सएषत्वयाभिन्नवक्षानुशेतेजगन्मंगलंसत्वमूर्त्तेऽवतारः ४९ गंधर्वाऊचुः व
यंविभोतेनटनाट्यगायकायेनात्मसाद्वीर्यबलौजसाकृताः सएषनीतोभव
तादृशामिमांकिमुसथस्थःकुशलायकल्पते ५० चारणाऊचुः हरेतवांघ्रिपं
कजंभवापवर्गमाश्रिताः यदेषसाधुहृच्छयस्त्वयाऽसुरःसमापितः ५१ यक्षा
ऊचुः वयमनुचरमुख्याःकर्मभिस्तेमनोज्ञैस्तइहदितिसुतेनप्रापितावाहक
त्वम् सतुजनपरितापंतत्कृतंजानतातेनरहरउपनीतःपंचतांपंचविंश ५२ किं
पुरुषाऊचुः वयंकिंपुरुषास्त्वंतुमहापुरुषईश्वरः॥ ॥ ५० भवापवर्गंसंसारनिवर्त्तकं
तवचरणमाश्रिताः आश्रयणेहेतुः यद्यस्मात् साधूनांहृदिभयजनकत्वेनशेतेतिष्ठतीतितथा सएषअसुर
स्त्वयासमापितः अंतंनीतिः ५१ मनोज्ञैःकर्मभिः अनुचरेषुमुख्यास्तेवयम् दितिसुतेनशिबिकावाहकत्वंप्रा स्कंः
पिताः पंचतांमृत्युं हेपंचविंश चतुर्विंशतितत्वनियामक ५२ किंपुरुषास्तुत्वांस्तोतुंकेवयंवराकाइत्याहुः वयमि ७
ति।

वयंकिंपुरुषाः तुच्छप्राणिनः त्वंतुमहान् अद्भुतप्रभावःपुरुषः नन्वयंमहान् हे सोहतइतिकिंनवर्ण्यतइत्याशं-
क्य किंपदेतदित्याहुः अयमिति यदासाधुभिर्भगवद्भक्तैस्तिरस्कृतस्तदैवनष्टइति ५३ सत्रेषुयज्ञेषुतवअमलं
चरित्रंगीत्वामहतींसपर्यांधनादिसंपत्तिं सत्वयाहृतः एतद्विष्णयाभद्रंकृतम् ५४ अमुनादितिजेनविष्टिंनिर्मूल्यक

अयंकुपुरुषोनष्टोधिक्कृतःसाधुभिर्यदा ५३ वैतालिकाऊचुः सभासुसत्रेषुतवा
मलंयशोगीत्वासपर्यांमहतींलभामहे यस्तांव्यनैषीद्भृशमेषदुर्जनोदिष्ट्याहतस्ते
भगवन्यथामयः ५४ किन्नराऊचुः वयमीशकिन्नरगणास्तवानुगादितिजेनविष्टि
ममुनाऽनुकारिताः भवताहरेसवृजिनोऽवसादितोनरसिंहनाथविभवायनो ५५
विष्णुपार्षदाऊचुः अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतंतेदृष्टंनःशरणदसर्वलोकशर्म सोऽ-
यंतेविधिकरईशविप्रशप्तस्तस्येदंनिधनमनुग्रहायविद्मः ५६ ॥ इतिश्रीभा-
गवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादानुचरितेदैत्यवधेनृसिंहस्तवोनामअष्टमोऽ
ध्यायः ८ ॥

र्मअनुनिरंतरंकारिताः अतःपरंनः विभवायसमृद्ध्येभव ५५ नोऽस्माकंभक्तानांहेशरण
द आश्रयप्रद सर्वेषांलोकानांशर्ममंगलमेतदद्भुतंरूपमद्यैवदृष्टम् ननुपूर्वम् विधिकरःकिंकरः ५६ ॥ इ-
तीश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेटीकायामष्टमोध्यायः ८

भा०स्क० नवमे ब्रह्मणाभीतायाचोदितोऽसुरबालकः कोपं प्रशमयन्नस्तौन्नृसिंहमतिभीषणम् १ उग्रोऽप्यनुग्र एवायं स्वभक्ता
टी० नां नृकेसरी केसरीव स्वपोतानामन्येषामुग्रविग्रहः २ इत्याद्यागमोक्ताभक्तानुकंपितामाह एवमिति सप्तभिः ए
३८ वं दूरत एव स्थित्वास्तुवंतः मन्युना संरंभ आवेशो यस्य तम् उपसमीपे गंतुं नाशक्नुवन् १ श्रीर्लक्ष्मीः देवैः प्रेषिताऽ

नारद उवाच एवं सुरादयः सर्वे ब्रह्मरुद्रपुरःसराः नोपैतुमशकन्मन्युसंरंभं सुदुरासदम् १ साक्षाच्छ्रीः प्रेषिता देवैर्दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात्सा नोपेयाय शंकिता २ प्रह्लादं प्रेषयामास ब्रह्माऽवस्थितमंतिके तात प्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपितं प्रभुम् ३ तथेति शनकै राजन्महाभागवतोऽर्भकः उपेत्य भुवि कायेन ननाम विधृतांजलिः ४ स्वपादमूले पतितं तमर्भकं विलोक्य देवः कृपया परिप्लुतः उत्थाप्य तच्छीर्ष्ण्यदधात्कराम्बुजं कालाहिवित्रस्तधियां कृताभयम् ५ स तत्करस्पर्शधुताखिलाशुभः सपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः तत्पादपद्मं हृदि निर्वृतो दधौ हृष्यत्तनुः क्लिन्नहृदश्रुलोचनः ॥६॥

ऽपि महदद्भुतं दृष्ट्वाशंकिता सती तं नोपजगाम अद्भुतत्वे हेतुः अदृष्टेति २ उपेहि उपगच्छ ३।४ कालएवाहिस्तस्मात् वित्रस्ता धीर्येषां तेषां कृतमभयं येन तत्कराम्बुजम् ५ तस्य श्रीनृसिंहस्य करस्पर्शेन धुतं निरस्तमखिलमशुभं यस्य सपदि तत्क्षणमेव अभिव्यक्तमपरोक्षीभूतं परा स्क०
३८

त्मदर्शनंब्रह्मज्ञानंयस्य निर्वृतःसन्हृदि दधौ तूष्णींतीरोमांचितातनुर्यस्य क्लिन्नंप्रेमार्द्रंहृत्यस्य अश्रूणिलो॰
चनयोर्यस्य परमपुरुषार्थतया द्‌ध्यौनसाधनत्वेनेत्यर्थः ६॥ ९ ॥ समाधिमेवाह तस्मिन्नेवन्यस्तंहृदयमीक्ष
णंचयेनेति ७ स्वस्मिन्निवसमस्तेषु तत्कृपाऽमृतदृष्टये प्रह्लादः स्तौतिसत्पद्यैर्द्विचत्वारिंशताहरिम् ७ तत्रताव
दात्मनोभगवत्स्तुतावनधिकारमिवाशंक्याधिकारंसंभावयन्नाह ब्रह्मादयइतिपंचभिः मुनयोमननशीलाः
सिद्धाः ज्ञानिनोपि कथंभूताः सत्वएवैकस्मिंस्तानोविस्तारोयस्याःसामतिर्येषाम् तथाविधाअपि वचसांप्रवाहैर

अस्तौषीद्धरिमेकाग्रमनसासुसमाहितः प्रेमगद्गदयावाचातन्न्यस्तहृदयेक्षणः ७
प्रह्लाद उवाच ब्रह्मादयःसुरगणामुनयोऽथसिद्धाःसत्वैकतानमतयोवचसांप्रवा॰
हैः नाराधितुंपुरुगुणैरधुनापिपिप्रुः किंतोष्टुमर्हतिसमेहरिरुग्रजातेः ८ मन्ये
धनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः नाराधनायहिभ
वंतिपरस्यपुंसोभक्त्यातुतोषभगवान्गजयूथपाय ९ ॥ ८ पितथाबहुभिर्वक्ष्यमाणैर्गुणैरपि
यमाराधयितुंनपिप्रुःनपूर्णाःनशक्ताइत्यर्थः सहरिर्मेममकथंतोषंप्राप्तुमर्हतितत्रहेतुःउग्रजातेःउग्राघोरा॰
आसुरीजातिर्यस्य ८ एवंहरितोषणेस्वस्यायोग्यतामाशंक्ययोग्यतांसंभावयति मन्यइतिद्वाभ्याम् अभिजनः
सत्कुलेजन्मरूपंसौंदर्यंश्रुतंपांडित्यम् ओजः इंद्रियनैपुणम् तेजः कांतिः प्रभावःप्रतापःपौरुषमुद्यमःबुद्धिःप्र
ज्ञायोगोऽष्टांगः एतेधनादयोद्वादशापिगुणाःपरमस्यपुंसः आराधनायनभवंति हियतःकेवलयाभक्त्यैवनतुग

एवं भक्त्यैव केवलया धनादिद्वादशगुणवर्जितयाऽपि हरेस्तोषः संभवतीत्युक्तं इदानीं भक्तिं विनान्यत्किंचि-
न्न तोषहेतुरित्याह विप्रादिति पूर्वोक्ता धनादयो द्विषट् द्वादशगुणास्तैर्युक्ताद्विप्रादपि श्वपचं वरिष्ठं मन्ये यद्वा सन-
त्सुजातोक्ता द्वादश ज्ञानादयो गुणा द्रष्टव्याः तदुक्तम् ज्ञानं च सत्यं च दमः श्रुतं च ह्यमात्सर्यं ह्रीस्तितिक्षाऽनसूया य-
ज्ञश्च दानं च धृतिः शमश्च महाव्रता द्वादश ब्राह्मणस्येति कथंभूताद्विप्रात् अरविंदनाभस्य पादारविंदाद्विमुखा-
त् कथंभूतं श्वपचम् तस्मिन्नरविंदनाभे अर्पिता मनआदयो येन तम् ईहितं कर्म वरिष्ठत्वे हेतुः स एवंभूतः श्वपचः

विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखाच्छ्वपचं वरिष्ठम् मन्ये तदर्-
पितमनोवचनेहितार्थप्राणं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः १० नैवात्मनः प्रभुरयं
निजलाभपूर्णो मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते यद्यज्जनो भगवते विदधीत
मानं तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥ छ ॥

सर्वं कुलं पुनाति भूरिमानो गर्वो यस्य स तु विप्रः आत्मानमपि न पुनाति कुतः कुलम् यतो भक्तिहीनस्य एते गुणा
गर्वायैव भवंति न तु शुद्धये अतो हीन इति भावः १० तर्हि किं धनाद्यर्पणेन संमानं प्राकृत इव भगवानपेक्षते नेत्या-
ह नैवेति अयं प्रभुरीश्वरः अविदुषोऽल्पकाज्जनात् मानं पूजामात्मनोऽर्थे न वृणीते नेच्छति यतो निजला-
भेनैव पूर्णः तर्हि पूजा नेच्छत्येव तत्राह करुणः कृपालुः अतो वृणीते च तत्र हेतुः यद्यदिति यं यं मानम् यद्वा यद्यस्मा-
त् यद्येन धनादिना भगवते मानं विदधीत तदेवात्मने भवति नान्यत् यथा मुखे कृतैव तिलकादिश्रीः शोभा प्रतिबिंबस्य
भवति न तु साक्षात्तस्यैव कर्तुं शक्यते तद्वत् ११ ॥ ७८ ॥

यस्मादेवं भगवान् भक्त्यैव तुष्यति तस्मादहं नीचोपि विगतविक्लवः गतशंकः सन् ईश्वरस्य महि महिमानम् यथा
सर्वप्रयत्नेन स्वमनीषानुसारेणानुवर्णयामि अजानतोपि स्तुतिकरणे हेतुमाह येनैव महिम्ना अनुवर्णितेन अविद्य
यासंसारमनुप्रविष्टः पुमान् पूयेत शुद्ध्येत ततमहि अन्यस्य तथा शोधकत्वाभावादित्यर्थः १२ तदेवमात्मनः स्तुता
वनधिकारं परिहृत्येदानीं तं स्तुवन् कोपोपसंहारं प्रार्थयते सर्वे हीति द्वाभ्याम् भो ईश अमी उद्विजंतो बिभ्यन्तः सर्वे
ब्रह्मादयः सत्वमूर्त्तेस्तव विधिकराः त्वन्नियोगकर्त्तारो भक्ता एव नान्ये न च वयमसुराइव वैरभावेन एते भक्ताः किं-

तस्मादहं विगतविक्लव ईश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि यथा मनीषम् नीचोऽज-
यागुणविसर्गमनुप्रविष्टः पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन सर्वे ह्यमी विधिकरास्त-
वसत्वधाम्नो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजंतः क्षेमाय भूतय उतात्मसुखाय चा-
स्य विक्रीडितं भगवतो रुचिरावतारैः १३ तद्यच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाऽद्य मोदेत
साधुरपि वृश्चिकसर्पहत्या ॥

तु भद्रायैव तव रुचिरैरवतारैर्विविधं क्रीडनमस्य विश्वस्य क्षेमादि-
प्रयोजनाय न तु भयोत्पादनाय १३ तत्तस्मादेषां भयपरिहाराय मन्युं यच्छ उपसंहर यदर्थमयं मन्युः स चासुरः सा-
धूनां संतोषार्थं अद्य अधुनैव हतः अतः परं क्रोधेन कार्याभावात्तं नियच्छ ननु अन्येषां वधेन साधुः किं मोदेत तत्राह
वृश्चिकादेः परोपद्रवकारिणोऽन्यतो जातया हत्या वधेन तस्यैव तद्दुःखं जातमिति साधुरपि मोदेतैव तर्हि बहूनां सुखा-
वहत्वात् अमुं क्रोधं न त्यजामीति चेत्तत्राह लोकाश्च निर्वृतिमिताः प्राप्ताः संतः प्रतियंति क्रोधोपसंहारं प्रतीक्षंते ॥१४॥

९
भा०स० तर्हि जनानां पुनर्भयाभावाय मन्युं धारयामीति चेत्तत्राह रूपमिति विभयाय भयनिवृत्त्यै एतद्रूपस्मरणादेव भयनि
टी० वृत्तेर्न मन्युधारणेन कृत्यमस्तीत्यर्थः १४ त्वं चेद्बिभेषि तर्हि सृजामीति चेत्तत्राह नाहमिति भो अजित ते अस्माद्रूपा
४० त् अहं न बिभेमि कथंभूतात् आस्यं च जिह्वा च अर्कसदृशनेत्राणि च भृकुटीनां रभस आटोपश्च उग्रा दंष्ट्राश्च एतानि
भयानकानि यस्मिन् तस्मात् अंत्रमय्यः स्रजो यस्मिन् तत् दंत्रस्रक् तस्मात् क्षतजाक्ताः केसरा यस्मिन् शंकुवदुन्नतौ

लोकाश्च निर्वृतिमिताः प्रतियंति सर्वे रूपं नृसिंह विभयाय जनाः स्मरंति १४ नाहं बि
भेम्यजित तेऽतिभयानकस्यजिह्वार्कनेत्रभ्रुकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् अंत्रस्रजः क्षतज
केसरशंकुकर्णान्निर्ह्रादभीतदिगिभादरिभिन्नखाग्रात् १५ त्रस्तोऽस्म्यहं कृपणवत्स
ल दुःसहोग्रसंसारचक्रकदनाद्ग्रसतां प्रणीतः बद्धः स्वकर्मभिरुशत्तम तेंऽघ्रिमूलं प्री
तोऽपवर्गशरणं ह्वयसे कदा नु १६ यस्मात् प्रियाप्रियवियोगसयोगजन्मशोकाग्निना स
कलयोनिषु दह्यमानः॥ ऽ कर्णौ यस्मिन् तच्च तच्च तस्मात् निर्ह्रादेन भीता दिगिभा यस्मात् अरी
न्भिंदंतीति अरिभिंदितानि नखाग्राणि यस्मिन् एवंभूतादपि ते रूपादहं न बिभेमि १५ महद्भयं त्वन्यदस्तीत्याह त्रस्तो
स्मीति दुःसहं यदुग्रं संसारचक्रे कदनं दुःखं तस्मादहं त्रस्तोऽस्मि तत्र च ग्रसतां हिंस्राणां मध्ये स्वकर्मभिर्बद्धः सन् टि
प्रणीतः निक्षिप्तोऽस्मि हे कृपणवत्सल हे उशत्तम कदा नु त्वं प्रीतः सन् अपवर्गभूतं शरणं तवांघ्रिकमलं प्रति ह्वयसे
मामाह्वयसि १६ दासोऽसि तिमस्वीतिं चेत्तर्हि नानायोनिषु क्लिश्यमानस्य मम दासत्वज्ञानाभावात्त्वमेव तदुपदिशेति प्रा ४०
रिति

यस्मात्प्रियैरप्रियैश्च यथासंख्यंवियोगसंयोगाभ्यांजन्मयस्य तेनशोकाग्निनासकलयोनिषुदह्यमानोस्मिदुःख
स्यप्रतीकारःकार्यइतिचेत्तत्राह दुःखस्यौषधंप्रतीकारः तदपिदुःखमेव एवमपि अतद्धियादेहाद्यभिमानेनमुह्या
मि अतः हे भूमन् विभो मे तवदास्यरूपंयोगंनिस्तारोपायंवद १७ ननुदास्ययोगेनप्रवृत्तस्यापि तदंतरायभूतानां
पूर्वोक्तनानादुःखानांकुतःपरिहारस्तत्राह सोहंत्वद्दासःसन् भोनृसिंह तवलीलाकथाअनुगृणन्दुर्गाणिमहा
दुःखान्यंजसातितरामि नगणयिष्यामीत्यर्थः तत्रहेतुःगुणैरागादिभिर्विशेषेणप्रमुक्तःसन् तत्कृतः तेपद

दुःखौषधंतदपिदुःखमतद्धियाऽहंभूमन्भ्रमामिवदमेतवदास्ययोगम् १७ सोऽ
हंप्रियस्यसुहृदःपरदेवतायालीलाकथास्तवनृसिंहविरंच्यगीताः अंजस्तितर्म्य
नुगृणन्गुणविप्रमुक्तोदुर्गाणितेपदयुगालयहंससंगः १८ बालस्यनेहशरणंपि
तरौनृसिंहनार्तस्यचागदमुदन्वतिमज्जतोनौः॥

ऽ युगमेवालयोयेषांभक्तानांतएवहंसाज्ञानिनः
तैःसंगोयस्यममसोहम् कथंभूतस्यकथास्तत्राह प्रियस्येत्यादिकुतोज्ञाताः विरंच्येनगीताः तत्संप्रदायप्रवृत्ताः
तथाचाथर्वणीश्रुतिः देवाहवैप्रजापतिमब्रुवन्नित्यादि दास्येप्रवृत्तस्यभवदनुग्रहेणसत्संगः ततोवीतरागतया
भगवद्गुणानुवर्णनंततश्चनदुःखाभिभवःस्यादितिवाक्यार्थः १८ ननुदुःखेसत्पन्नस्यतत्प्रतीकारोलोकेप्रसिद्ध
एवंकिमन्यदास्यादिनातत्राहबालस्येति भोनृसिंह तप्तस्यतत्प्रतिविधिःदुःखप्रतीकारः इहलोकेयोऽजशाइ
ः सत्वयोपेक्षितानांतावदेवक्षणमात्रमेवतत्कालंतिकः तदेवाह बालस्यपितरौशरणंरक्षकाविहनभवतः॥

६

भा०स्० ताभ्यांपाल्यमानस्यापितस्यदुःखदर्शनात् क्वचिद्रजीगर्त्तादिषुताभ्यामेवतद्वधदर्शनाच्च नचार्त्तस्यरोगिणःअ
टी० गदमौषधंशरणम् कृतेप्यौषधेमृत्युदर्शनात् नचोदन्वतिसमुद्रेमज्जतःपुंसोनौःशरणंतयासहमज्जनदर्शना
४१ त् अतस्त्वमेवशरणमित्यर्थः अथचैवं काकाव्याख्येयम् तन्नस्यतस्रातिविधिर्यइहतावत्त्वसिद्धःसत्वदुपे
क्षितानांकिमंजसेष्टः अपितुनेष्टएवयद्वायस्तावदिहप्रतिविधिःइष्टःसकिमंजसानेवांजसेत्यादियोज्यम्
बालस्येत्यादिपूर्ववदेव १९ ननुक्वचित्कुतश्चित्केनचित् कदाचित् कश्चिद्रक्षकोपिदृश्यतएवेत्साशंक्य

तन्नस्यतस्रातिविधिर्यइहांजसेष्टस्तावद्विभोतनुभृतांत्वदुपेक्षितानाम् १९ य
स्मिन्यतोयर्हियेनचयस्ययस्माद्यस्मैयथायदुतयस्त्वपरःपरोवा भावःकरोति
विकरोतिपृथक्स्वभावःसंचोदितस्तदखिलंभवतःस्वरूपम् २० मायामनःसृ
जतिकर्ममयंबलीयःकालेननोदितगुणानुमतेनपुंसः ॥७ तत्रापितद्रूपेणत्वमे

वरक्षकइत्युररीकृत्यतस्यैवसर्वात्मतामाहयस्मिन्निति अपरोर्वाचीनःपित्रादिःपरोब्रह्मादिर्वाभावः।
कर्त्तातत्तत्कारकैर्यद्यत्करोतितत्सर्वंभवतएवस्वरूपंनतुपृथक् यस्मिन्नधिकरणे यतोनिमित्तात्यस्मिन्
कालेयेनकरणेनयेनहेतुकर्त्रासंचोदितश्चयस्यसंबंधियस्मादुपादानात्यस्मैसंप्रदानायदीक्षितनममूयः
कर्त्रेत्येवंसप्तविभक्त्यर्थाः यथायेनप्रकारेणेतिक्रियाविशेषणभूतानामव्ययानामर्थाःपृथक्स्वभावःसत्वादि
प्रकृतिःकरोतिउत्पादयति विकरोतिरूपांतरंनयतीति २० अतोऽन्यस्यरक्षकस्याभावात्संसारित्वाच्च निस

त्वदंशस्य पुंसोऽनुमतेन ईक्षणरूपेण अनुग्रहेण मनः मनःप्रधानं लिंगं माया सृजति कथंभूता कालचोदिताः क्षोभि-
ताः गुणाः यस्याः कथंभूतं मनः कर्ममयं कुर्वद्रूपम् बलीयः दुर्जयं छंदोमयं वेदोक्तकर्मप्रधानं च अजया जीवस्या-
विद्यया तद्भोगार्थमर्पिताः षोडश आराः विकाराः यस्मिन् यदेवंभूतं संसारचक्रात्मकं मनः तत्को तितरेत् भो अज त्वद्-
न्यः त्वत्तः पृथक् स्थितः त्वामभजन्नित्यर्थः २१ ननु ममापि मायासंबंधात्कर्तृत्वाद्यविशेषाच्च त्वत्तः को विशेषइ-
त्याह स इति स्वधाम्ना चिच्छक्त्या नित्यं विजिता आत्मनो बुद्धेर्गुणा येन सहितः यतः कालः मायाप्रेरकः अत एव वशी

छंदोमयं यदजयाऽर्पितषोडशारं संसारचक्रमज कोऽतितरेत्त्वदन्यः २१ स त्वं निह-
त्य विजितात्मगुणः स्वधाम्ना कालो वशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः चक्रे विसृष्ट
मजयेश्वर षोडशारे निष्पीड्यमानमुपकर्ष विभो प्रपन्नम् २२ दृष्टा मया दिवि विभो
ऽखिलधिष्ण्यपानामायुः श्रियो विभव इच्छति यान्जनोऽयम् येऽस्मत्पितुः कुपित
हासविजृंभितभ्रूविस्फूर्जितेन लुलिताः स तु ते निरस्तः २३ ॥६ कृताविसृज्यानां कार्याणां

विसर्गाणां साधनानां च शक्तयो येन अतः दृढं च निष्पीड्यमानं मामुपकर्ष स्वसमीपं नय २२ ननु तावल्लोक-
पालानां भोगान् भुंक्ष्व पित्र्यं वा राज्यमिदं दास्यामि किमिति संसारादुद्विजसे तत्राह दृष्टा इति त्रिभिः श्रियः संपदः
विभव उद्भवः आयुरादयो दृष्टा इति काकाक्वा तुच्छत्वमुक्तं तदेवाह येऽस्मत्पितुः कोपहासविकृतभ्रूभंगमात्रेण
विध्वस्ताः स च त्वया निरस्तः २३ ॥ २३ ॥ ६ ॥ ॐ ॥ श्रीजानकीजीवनराम ॥

यस्मादेवं तस्मात् आशिषः भोगान् अज्ञः तत्परिपाकं विद्वान् अहं ऐन्द्रियं इन्द्रियैर्भोग्यम् ब्रह्मणो भोगम् अभिव्याप्य किमपि नेच्छामि ते कालात्मना उरुविक्रमेण विलुलितान् विध्वस्तान् अणिमादीनपि २४ किंच वर्त्तमानकालेऽपि न भोगार्होऽस्मीत्याह कुत्रेति श्रुतिः श्रवणं तदेव सुखं यासु ता मृगतृष्णिकावन्मिथ्याभूताश्चाशिषः क्व अशेषाणां रुजां रोगाणां विरोहः उद्भवस्थानं क्व चेदं कलेवरम् एवं चेत् सर्वोऽपि जनः किं न विरज्यते तत्राह यद्यपि यद्यपि इति एवं विद्वानयं जनः तथापि न निर्विद्यते विरक्तो न भवति कुतः कामएवानलः तम् मधुतुल्यैः सुखलवैः दुःसाध्ये

तस्मादमूस्तनुभृतामहमाशिषोऽज्ञ आयुः श्रियं विभवमैन्द्रियमाविरिञ्च्यात् नेच्छामि ते विलुलितानुरुविक्रमेण कालात्मनोपनय मां निजभृत्यपार्श्वम् २४ कुत्राशिषः श्रुतिसुखा मृगतृष्णिरूपाः क्वेदं कलेवरमशेषरुजां विरोहः निर्विद्यते न तु जनो यदपीति विद्वान्कामानलं मधुलवैः शमयन्दुरापैः २५ क्वाहं रजःप्रभव ईश तमोऽधिकेऽस्मिन्जातः सुरेतरकुले क्व तवानुकम्पा ॥ ॥ रपि शमयन् कामाग्निशमनव्यग्रस्य निर्वेदावकाशो नास्तीत्यर्थः यद्वा अचिन्त्यमिदं त्वन्मायाचेष्टितमिति भावः २५ तर्हि त्वं कथं निर्विण्णोऽसि अनर्होऽपि मय्यनुग्रहवत्त्वया त्वत्कृपयैवेत्याशयेनाह क्वेति रजसैव प्रभवो जन्म यस्य सः सुरेतरं तदा कुलविशेषणम् तमोऽधिकं यस्मिन् असुराणां कुले जातोऽहं क्व क्व च तवानुकंपा ता मे वा हू ब्रह्मादीनां शिरस्सियो नैवार्पितः सपद्मवत्सकलसंतापहरः करः प्रसादः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ एम: ४२

नस्मिन्२

पुरुषार्थरूपोमेशिरसिअर्पितइतियत् यत्त्वयाऽनुकंपयेतिवा २६ नचत्वयीदृमतिचित्रमित्याह नैषेति एतेब्र
ह्मादयउत्तमाअयमसुरोनीचइत्येषापरावरमतिःजन्तोःप्राकृतस्ययथा तथा भगवतोनैवस्यात् अत्रहेतुःजग
तआत्मनःसुहृदश्च तर्हिसर्वत्रसमःप्रसादएवंरूपश्चकिंनस्यात्तत्राह संसेवयातवप्रसादोभवति तत्रचसेवानुरू
पंतत्तदिच्छानुसारेणधर्मादीनामुदयोभवति एवंसत्यपिवैषम्याभावेदृष्टांतःसुरतरुर्यथासेवकस्यैवसंकल्पानु
सारेणफलंददाति नचविषमस्तद्वत् नपरावरत्वमत्रकारणमितिशेषः २७ एतच्चत्वद्भृत्यकृपयामयाप्राप्तमिति।

नब्रह्मणोननुभवस्यनवैरमायायन्मेऽर्पितःशिरसिपद्मकरःप्रसादः २६ नैषापरा-
वरमतिर्भवतोननुस्याज्जंतोर्यथात्मसुहृदोजगतस्तथापि संसेवयासुरतरोरिव
तेप्रसादःसेवानुरूपमुदयोनपरावरत्वम् २७ एवंजनंनिपतितंप्रभवाहिकूपेका-
माभिकाममनुयःप्रपतन्प्रसंगात्कृत्वात्मसात्सुरर्षिणाभगवन्गृहीतःसोऽहंक-
थंनुविसृजेत्तवभृत्यसेवाम् २८ ॥ २८ ॥ ६ ॥ ५ ॥ ६ श्रीरामः ॥

त्वद्भृत्यपार्श्वमेवमांनयेत्याशयेनाह एवमिति यथात्वयाऽनुकंपितोऽस्मि एवंनारदेनात्मसात्कृत्वापूर्वमनुगृही
तःसोऽहंकथंनुत्वद्भृत्यसेवांविसृजामि कथंभूतोनुगृहीतोऽस्मि प्रभवएवाहियुक्तःकूपस्तस्मिन्कामानभितः
कामयमानंजनम् निपतितमनुतत्संगात् प्रपतन्नोऽहम् तदेवत्वद्भृत्यस्यनारदस्यानुग्रहेणत्वयाअत्यंतमनुकं
पितोऽस्मि अयमेवचममपरमोनुग्रहः नपुनरिदमतितुच्छंमत्त्राणरक्षणादि २८ ॥ २८ ॥ ५ ॥ रामः

नचेदं त्वयामदनुग्रहार्थंकृतं किंतु अन्यार्थमित्याह भो अनंत यदेतन्मत्प्राणरक्षणं मां हंतुमुद्यतस्य मत्पितुर्वधश्च। तदुभयं स्वभृत्यऋषिवाक्यमृतं सत्यं विधातुमहमिति मन्ये कुतः यद्यस्मात् असत् अयुक्त विधित्सुः खड्गं प्रगृह्या वोचत् किं मदपरो मद्यतिरिक्तश्चेदीश्वरोऽस्ति तर्हि त्वामिदानीमवतु तव कं शिरोऽहं हरामीति पाठांतरेऽप्ययमेवार्थः यद्यदा अवोचत् तदा मत्प्राणरक्षणमिति वाऽन्वयः एतच्च सत्यं विधातुं निजभृत्यभाषितमित्यत्रैव च बहुधाख्यातम् २९ नचेदं पक्षपातेन रक्षणं दैत्यहननं च त्वयि स्वाभाविकम् किंतु मायागुणोपाधिकम् सर्वात्मके त्वयि।

मत्प्राणरक्षणमनंत पितुर्वधश्च मन्ये स्वभृत्यऋषिवाक्यमृतं विधातुम् खड्गं प्रगृह्य यदवोचदसद्विधित्सुस्त्वामीश्वरो मदपरोऽवतु कं हरामि २९ एकस्त्वमेव जगदेतदमुष्य यत्त्वमाद्यंतयोः पृथगवस्यसि मध्यतश्च सृष्ट्वा गुणव्यतिकरं निजमाययेदं नानेव तैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ३० त्वं वा इदं सदसदीश भवांस्ततोऽन्यो माया यदात्मपरबुद्धिरियं ह्यपार्था॥ ॥ स्वतस्तद्योगादित्याह एक इति एतच्च जगत् त्वमेवैकः यद्यतः। अमुष्य आदावंते च पृथगवस्यसि विरामं करोषि सन्मात्रतया कारणत्वेनावधित्वेन च वर्त्तस इत्यर्थः अतो मध्य तश्च त्वमेव कुतस्तर्हि भेदप्रतीतिस्तत्राह निजमायया गुणपरिणामात्मकमिदं जगत् सृष्ट्वा तदनुप्रविष्टस्त्वं तै। र्गुणैर्हेतुभूतैर्नानेव रक्षकइव हंतेव च अवसितः प्रतीतः तदुक्तं स्कंधोपक्रमे निर्गुणोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृतेः परः स्व मायागुणमाविश्य बाध्यबाधकतां गत इत्यादिना ३० ननु यद्येतज्जगदहमेव तर्हि जगतो वैषम्येण

सदसत्कार्यकारणात्मकंजगत् नतुत्वनः पृथक् भवांस्तुततोऽन्यः आद्यंतयोः पृथगवस्थानात् यत् यस्मादे
वमतोऽयमात्मीयः अयंपर इतियाबुद्धिः साअपार्थामायाएवकार्यकारणाभेदंदृष्टांतेनसाधयति यद्यतः यस्य
जन्मईक्षणंप्रकाशश्चयस्मिन्निधनंचस्थितिश्च तद्वैतदेव अष्ठिर्बीजंकारणंतरुःकार्यंतयोर्यथावस्तुकालमा
त्रत्वं अयमर्थः कालशब्देननीलत्वासाधारणयोगात्पृथ्वी वस्तुशब्देनवस्तुमात्रंभूतसूक्ष्मं तत्रतरोर्यथापृथ्वी
मयवीजमात्रत्वं तस्यचयथाभूतसूक्ष्ममात्रत्वम् एवंसर्वमपिकार्यकारणात्मकंजगत्परमकारणात्मकमेवेति

यद्यस्यजन्मनिधनंस्थितिरीक्षणंचतद्वैतदेववसुकाल
वदष्टितर्वीः ३१ न्यस्येदमात्मनिजगद्विलयांबुमध्येशेषेत्म
नानिजसुखानुभवोनिरीहः योगेनमीलितदृगात्मनिपीत
निद्रस्तुर्येस्थितोनतुतमोनगुणांश्चयुंक्षे ३२ ॥ ३२ ॥६

तथाचपारम र्षंसूत्रम् तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइति श्रुतिश्च वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिके
त्येवसत्यमिति ३१ तत्रतावदंतेपृथगवस्थानंदर्शयति न्यस्येदमिति इदंजगत् आत्मनैवात्मनि निक्षिप्य
स्वसुखमेवानुभवन्निष्क्रियःसन् प्रलयोदकमध्येशयनंकरोषि तर्हिकिंजीवस्येवममापितमोवृत्तिरूपानि
द्रास्ति नहिनहि योगएवतुबहिर्दृश्यभावसाम्यान्निद्रोच्यतइत्याह योगेनमीलितदृशौयेनआत्मनास्वरूपप्रका
शेननिपीतानिद्रायेन यतस्तुर्येअवस्थात्रयातिरिक्तेस्वरूपेस्थितस्त्वंनतुसुप्तइवात्मनातमोयुंक्षेनयोजयसि

भा०स०
टी०
८८

इदानीं कारणत्वेनावपि पृथगवस्थानं दर्शयन्मध्यतश्च त्वमेवेत्येतत्प्रपंचयति चतुर्भिः यस्त्वमंभसि शेषतल्पे वर्तेऽदं जगद्वपुः स्वरूपम् नान्यस्य यतस्त्वं मध्यतोऽपि तस्य कथंभूतस्य निजया कालशक्त्या संचोदिताः प्रकृतेर्धर्माः सत्वादयो येन स्वरूपत्वे हेतुः अनंतशयनात् शेषपर्यंकात् विरमत्स माधिर्यस्य तस्य तव नाभेः सकाशात् एकार्णवोदके महाजंलोकपद्ममभूत् कथंभूतम् आत्मनि त्वय्येव गूढं सत् स्वकणिकातः सूक्ष्माद्वटबीजान्मा

तस्यैव ते वपुरिदं निजकालशक्त्या संचोदितप्रकृतिधर्मण आत्मगूढम् अंभस्यनंतशयनाद्विरमत्समाधेर्नाभेरभूत्स्वकणिकावटवन्महाब्जम् ३३ तत्संभवः कविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वां बीजमात्मनि ततं स्वबहिर्विचिंत्य नाविंददब्दशतमप्सु निमज्जमानो जातेंऽकुरे कथमुहोपलभेत बीजम् ३४ स त्वात्मयोनिरतिविस्मित आस्थितोऽब्जं कालेन तीव्रतपसा परिशुद्धभावः त्वामात्मनीश भुवि गंधमिवातिसूक्ष्मं भूतेंद्रियाशयमये विततं ददर्श ३५ ॥ हावटद्व ३३ तदेवं कारणत्वेनानुगतः सन् मध्यतश्च त्वमेव वर्त्तस इत्युक्तमेतदेव शुद्धसत्वस्य ब्रह्मणोऽनुभवेन स्फुटयितुं तस्य प्राक्तनीमवस्थामाह तस्मिन्नब्जे संभवो यस्य सः कविर्ब्रह्मा अतः पद्माद्न्यदपश्यन् बीजमुपादानकारणभूतं त्वां स्वस्मिन्व्याप्तं संतमपि नाविंदत् युक्तं चैतत् उह अहो अंकुरे जाते सति बीजं तदनुगतं कारणं पृथक् कथं नाम पुमान्पश्येत् ३४ भवदुपासनया तु स्वस्मिन्नेव दृष्टवानित्याह स त्विति परावृत्याब्जमास्थितः सन् तीव्रेण तपसा ध्याने

ईश्वरत्वेनचद्रष्टाकृतार्थोऽभवदित्याह एवमनेनप्रकारेणसहस्रमपरिमितानियानिवदनादीनितैराढ्यंसम
द्धुम् मायामयंमायाप्रधानम् सतांप्रपंचेनोपलक्षितःसन्निवेशःपादादिरचनायस्यसः ३६ तदाच भवांस्तस्मा
नुग्रहेकृतवानित्याह तस्मा इति हयग्रीवमूर्त्तिंबिभ्रत् रजस्तमोरूपौमधुकैटभाख्यौहत्वातस्मैश्रुतिगणान्

एवंसहस्रवदनांघ्रिशिरःकरोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् माया।
मयंसदुपलक्षितसन्निवेशंदृष्ट्वामहापुरुषमापमुदंविरिंच्यः ३६ तस्मैभवा
न्हयशिरस्तनुवंचबिभ्रद्वेदद्रुहावतिबलौमधुकैटभाख्यौ हत्वानयच्छ्रुतिगणां
श्चरजस्तमश्चसत्वंतवप्रियतमांतनुमामनंति ३७ इत्थंनृतिर्यगृषिदेवझषाव
तारैर्लोकान्विभावयसिहंसिजगत्प्रतीपान् धर्मंमहापुरुषपासियुगानुवृत्तंछ
न्नःकलौयदभवस्त्रियुगोऽथसत्वम् ३८ नैतन्मनस्तवकथासुविकुंठनाथसं
प्रीयतेदुरितदुष्टमसाधुतीव्रम् कामातुरंहर्षशोकभयैषणार्त्तंतस्मिन्कथंतवग

समर्पितवान् तत्रहेतुःसत्वमिति ३७ कस्त्वमेवेत्यादिभिरष्टभिःश्लोकैर्यदुक्तम् पक्षपातेनरक्षणंतद्विपक्षव
धश्चसत्वोपाधिकोनतुस्वतइतितदुपसंहरति इत्थमिति विभावयसिपालयसिहंसिघातयसिघातय कलौ
तुतन्नकरोषि यतस्तदात्वंछन्नोऽभवःअतःत्रिष्वपियुगेष्वाविर्भावात्सएवंभूतस्त्वंत्रियुगइतिप्रसिद्धः ३८ तदे

निवेदयन्प्रार्थयतेनैनदितित्रिभिः असाधुवहिर्मुखंतीव्रंदुर्धरंहर्षशोकभयैरीषणात्रयेणचार्त्तंदुःखितमपित्व
त्कथासुनरंशीयतेनतस्मिन्नेवंभूतेमनसिसतिकथंतवतत्त्वंविचारयामि ३९ किंचजिह्वाअवितृप्तासतीमांअ
च्युतमामायतोमधुरादिरसस्ततआकर्षतिउदरंतुक्षुधासंतप्तंसत्सद्यएवयत्किंचिदाहारमात्रंप्रतिचपलादृ
क्चक्षुःकर्मशक्तिःकर्मेन्द्रियाणिलुनंतित्रोटयंति ४० नकेवलमहमेकएवंकष्टांदशामापन्नः किंतुमहाजनोऽ
प्येवमेवक्लिश्यति अतःसर्वंजनंपालयेतिप्रार्थयते एवमिति भवःसंसारएववैतरणीयमद्वारनदी तस्यामन्योऽ

जिह्वैकतोऽच्युतविकर्षतिमाऽवितृप्ताशिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरंश्रवणंकुतश्चित् ॥
घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक्क्वचकर्मशक्तिर्बह्व्यःसपत्न्यइवगेहपतिंलुनंति ४० एवंज
नंनिपतितंभववैतरण्यामन्योऽन्यजन्ममरणाशनभीतभीतम् पश्यन्जनंस्वपर
विग्रहवैरमैत्रंहंतेतिपारचरपिपृहिमूढमद्य ४१ कोन्वत्रतेऽखिलगुरोभगवन्प्र
यासउत्तारणेऽस्यभवसंभवलोपहेतोः ॥ अन्यतोयानिजन्मादीनितेभ्योऽतिभीतंस्वेषांपरेषांचवि
ग्रहेणयथायथंवैरंमैत्रंचयस्य एवंमूढंजनंपश्यन्त्वम् हेपारचरतस्याःपारेस्थितनित्यमुक्त हंतेतिअहोकष्ट
मित्येवमनुकंप्य अद्यपिपृहि वैतरणीमुत्तार्यपालय ४१ एकेनमयाकथंसर्वोजनस्तारणीयइतिचेत्तत्राह को
न्विति कोनुतेअत्रसर्वजनोत्तारणेप्रयासः नकोऽपि कुतः अस्यविश्वस्य भवसंभवलोपानामुत्पत्तिस्थितिसंहा
राणांहेतोः ततोऽपिकिमेतद्दुष्करमितिभावः उचितंचैतदित्याह।

मूढेष्विति त्वां च त्वदीयांश्च तारयिष्यामीमं दुराग्रहं मा कुर्या इति चेत्तत्राह तव ये प्रियजनाः भक्ताःताननुसेवमा
नानां नोऽस्माकं तेन उत्तरणेन किम् कोऽतिप्रयासो सुखालकाहरेः कोऽन्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन्प्रयासः यद्धा
इदं स्य सुपसंन्यमिथो नराणामीशेन सख्यमकरोदपनीयमायामिति ४२ वत्स प्रह्लाद त्वां तावत्तारयिष्यामि तेवक्त
तार्थः स्याः किमनेन निर्बन्धेनेत्यत आह नैवेति हे पर सर्वोत्तम त्वद्वीर्यगायनमेव महामृतं तस्मिन्मग्नम् चित्तं य
स्य सोऽहं भववैतरण्याः नैवोद्विजे किंतु विमूढान् शोचामि तानेवाह ततो महामृतात् विमुखं चेतो येषाम् प्रयुन इंद्रि

मूढेषुवैमहदनुग्रह आर्त्तबंधो किं तेन ते प्रियजनाननुसेवितां नः ४२ नैवोद्विजे
परदुरत्ययवैतरण्यास्त्वद्वीर्यगायनमहामृतमग्नचित्तः शोचे ततो विमुखचेतस
इंद्रियार्थमायासुखाय भरमुद्वहतो विमूढान् ४३ प्रायेण देव मुनयः स्वविमुक्ति
कामा मौनं चरंति विजने न परार्थनिष्ठाः नैतान्विहाय कृपणान्विमुमुक्ष एको नान्यं
त्वदस्य शरणं भ्रमतोऽनुपश्ये ४४ यन्मैथुनादिगृहमेधिसुखं हि तुच्छं कंडूयनेन क
रयोरिव दुःखदुःखम् ॥

यार्थनिमित्तं यन्मायासुखं तदर्थं भरं कुटुंबादिभारमुद्वहतः ४३ त्वन्ना ॥ नविमुमुक्षे विमु किं नेच्छामि तर्हि त्वं क
वन्मुक्तिं गृहाण तांस्तु तत्र मुनयः उपदेक्ष्यंतीति चेत्तत्राह प्रायेणेति नविमुमुक्षे ४४ नन्वेतेऽपि स्वमुक्तिं स्व
मपि प्रार्थयमामेव किमिति निर्बन्धासि इति चेत्तत आह त्वत्तोऽन्यमस्य जनस्य शरणं न पश्यामि ४४ नन्वेते स्त्रीसं
भोगादिना सुखिन एव न कृपणास्तत्राह यदिति करयोः कंडूयनेन संघर्षणेन च दुःखमनु दुःखं यस्मिन् ॥ २ ॥

तर्हिदुःखत्वादेवततोनिर्विद्यमुच्येरन्तत्राह कृपणाःकामुकाःबहुदुःखभाजोऽपिइहगृहमेधिसुखेनतृ
प्यंतिअलमितिनमन्यंते कंडूतिवत्कामस्यदुःसहत्वात् ननुकेचित्कंडूतिमपिसहंतेकामंचेत्यत्राह त्वत्प्रसा
दानुकश्चिद्धीरएवमनसिजंकामंविषहेत ननुसर्वेअत्रापिकंडूतिवदितिदृष्टांतः ४५ ननुमौनादिभिःमोक्ष
साधनैःफलंभवेत्तेषामपिमुक्तिस्तत्राह मौनेति हेपुरुषअंतर्यामिन् येमौनादयोदश आपवर्ग्याःअपवर्गहेत
वःप्रसिद्धाःरहःविविक्तवासः तेषुप्रायशः अजितेंद्रियाणांइंद्रियभोगाद्यर्थंविक्रीणतांवार्त्ताःजीवनोपायाभवं

तृप्यंतिनेहकृपणाबहुदुःखभाजःकंडूतिवन्मनसिजंविषहेतधीरः ४५ मौन
व्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधयआपवर्ग्याःप्रायःपरंपुरु
षतेत्वजितेंद्रियाणांवार्त्ताभवंत्युतनवाऽत्रतुदांभिकानाम् ४६ रूपेइमेसदसती
तववेदसृष्टेबीजांकुराविवनचान्यदरूपकस्य युक्ताःसमक्षमुभयत्रविचिन्व
तेत्वांयोगेनवह्निमिवदारुषुनान्यतःस्यात् ४७ ॥ ४७ ॥ श्रीरामः ॥

तिदांभिकानांतुवार्त्ताअपिभवंतिवानवाआरंभस्यअनियतफलत्वात् ४६ त्वज्ज्ञानंभक्तिंविनासकामैर्मौनादिभिर्न
भवत्येवेत्याह रूपेइतित्रिभिः बीजांकुराविवप्रवाहापन्नेइमेसदसतीकार्यकारणेएवतेरूपेउपलक्षणभूतेवेदेन
सृष्टेप्रकाशिते नचान्यत् स्वसमवेतगौरत्वादिकमिवदेहवदत्तादेःकृतः अरूपकस्यप्राकृतरूपादिरहितस्यअ
तःयुक्ताःसंयताएवभक्तियोगेनप्रत्यक्षंत्वामुभयत्रकार्यकारणेचानुगतंपश्यंतिमथनेनदारुषुवह्निमिवनान्यतःस्या

तदेवाहत्वंवायुरितिहृदयंमनःचित्चित्तम्अनुग्रहःअहंकारःदेवतावर्गोवासगुणःस्थूलःविगुणःसूक्ष्मःमनः
श्चवचश्चमनोवचःतेननिरुक्तंप्रकाशितं किमपित्वत्तोऽन्यंनास्ति ४८ अभक्तास्तुत्वस्मिन्ननुगतमपित्वान्नजानंती
त्याह नैतइति नैतेगुणाद्यभिमानिनोदेवाःआद्यंतवंतःजडोपाधित्वात् अनाद्यंतनिरुपाधिंत्वांनविदंति हियस्मात्
सुधियोविद्वांसःएवंविचार्यशब्दादध्ययनादिव्यापाराद्उपरमंतित्वामेवसमाधिनोपासतइत्यर्थः तथाचश्रुतिःकि
मर्थावयमध्येष्यामहेकिमर्थावयंयक्ष्यामहे इति नानुध्यायाद्बहूनशब्दान्वाचोविग्लापनंहितदिति स्मृतिश्चयदा

त्वंवायुरग्निरवनिर्वियदंबुमात्राःप्राणेन्द्रियाणिहृदयंचिदनुग्रहश्च सर्वंत्वमेवस
गुणोविगुणश्चभूमन्नान्यत्त्वदस्त्यपिमनोवचसानिरुक्तम् ४८ नैतेगुणानगुणिनो
महदादयोयेसर्वेमनःप्रभृतयःसहदेवमर्त्याःआद्यंतवंतउरुगायविदंतिहित्वामे
वंविमृश्यसुधियोविरमंतिशब्दात् ४९ तत्तेऽर्हत्तमनमःस्तुतिकर्मपूजाःकर्मस्मृ
तिश्चरणयोःश्रवणंकथायाम्संसेवयात्वयिविनेतिषडंगयाकिंभक्तिंजनःपरमहं
सगतौलभेत ५०

तेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यचेत्यादि ४९ उपसंहरति तदिति हेअर्ह
त्तम नमःस्तुतिकर्मपूजाःप्रणिपातस्तुतिसर्वकर्मार्पणानि कर्मचपरिचर्याचरणयोःस्मृतिश्च कथायांश्रवणं
चेत्येवंषडंगयासम्यक्सेवया विना परमहंसानांगतौप्राप्येत्वयिजनःकथंभक्तिंलभेत यस्मादेवंभक्तिंविना
नमोक्षःनचभक्तिःसंसेवयाविनाअतःप्राक्प्रार्थितंत्वद्दास्ययोगमेवदेहीतिप्रकरणार्थः ५० ॥ ५० ॥२

एतावंतो वर्णिता गुणा यस्य यतमन्युः उपसंहृतकोपः ५१ कामान्पूयती ति तथा यद्वा पुरुषार्थप्रवाहोऽस्मीत्य
र्थः ५२ अप्रीणतः अप्रीणयतः तत्तुम पूर्णकामत्वेनशोचितुम् ५३ प्रीणंतितोषयंति ५४ एकांतित्वात् निरुपा

नारदउवाच एतावद्वर्णितगुणो भक्त्या भक्तेन निर्गुणः प्रह्लादं प्रणतं प्रीतो यतमन्यु
रभाषत ५१ श्रीभगवानुवाच प्रह्लाद भद्र भद्रं ते प्रीतोऽहं तेऽसुरोत्तम वरं वृणीष्वाभि
मतं कामपूरोऽस्म्यहं नृणाम् ५२ मामप्रीणत आयुष्मन्दर्शनं दुर्लभं हि मे दृष्ट्वा मां न
पुनर्जन्तुरात्मानं तप्तुमर्हति ५३ प्रीणंति ह्यथ मां धीराः सर्वभावेन साधवः श्रेय
स्कामा महाभागाः सर्वासामाशिषां पतिम् ५४ एवं प्रलोभ्यमानोऽपि वरैर्लोकप्रलो
भनैः एकांतित्वाद्भगवति नैच्छत्तानसुरोत्तमः ५५ ॥ इति श्री॰ भाग॰ सप्तमस्कन्धे॰
प्रह्लादचरिते भगवत्स्तवो नाम नवमोऽध्यायः ९ ॥ नारदउवाच भक्तियोगस्य तत्स
र्वमंतरायतयाऽर्भकः मन्यमानो हृषीकेशं स्मयमान उवाच ह १ प्रह्लादउवाच ॥ मा
मां प्रलोभय योत्पत्त्याऽऽसक्तं कामेषु तैर्वरैः तत्संगभीतो निर्विण्णो मुमुक्षुस्त्वामुपाश्रि

धिभक्तत्वात् ५५ ॥ इति सप्तमे टीकायां नवमोऽध्यायः ९ ॥ दशमे त्वनुगृह्यापि सुभक्तमंतर्हिते हरौ प्रसंगाद्धरि॰ रामः
णा रुद्रे कृतोऽनुग्रह ईर्यते १ तत्सर्वं वरजातम् १ उत्पत्त्या स्वभावेनैवासक्तं मां तेषां कामानां संगाद्भीतः २ ॥ २ ॥ ४७

ननु किमहं भक्तं प्रलोभयामि नहि किंतु वरं वृणीष्वेति वदतस्तवाभिप्रायोन्यएवेत्याह भृत्यलक्षणेति हृदय। स्यग्रंथिवद्बंधकेषु अन्यथाअनर्थसाधनेप्रवर्त्तनं नघटेतेत्यर्थः ३ कथमेवंभृत्यलक्षणज्ञानंस्यात्तत्राह यइ। ति तेत्वत्तः ननुकामनयाऽपि सेव्यसेवकयोः स्वामिभृत्यभावः प्रसिद्धः सोपाधिकोऽसौनतुतात्त्विकइत्याह।

भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वचोदयत् भवान्संसारबीजेषु हृदयग्रंथिषु प्रभो नान्यथातेऽखिलगुरो घटेत करुणात्मनः ३ यस्तआशिषआशास्ते नसभृत्यः सवैवणिक् आशासानो नवैभृत्यः स्वामिन्याशिषआत्मनः नस्वामीभृत्यतः स्वाम्य। मिच्छन्योरातिचाशिषः ४ अहंत्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वंचस्वाम्यनपाश्रयः नान्यथे। हावयोरर्थोराजसेवकयोरिव ५ यदिरासीशमेकामान्वरांस्त्वंवरदर्षभ कामानां हृद्यसंरोहंभवतस्तुवृणेवरम् ६ इंद्रियाणिमनःप्राणआत्माधर्मोधृतिर्मतिः ह्रीः श्रीस्तेजःस्मृतिःसत्यंयस्यनश्यंतिजन्मना ७ ॥ ७ ॥ ७ स्वामिन्यात्मनः आशिषोअपे क्षमाणोनैवभृत्यः भृत्यहेतुकमात्मनः स्वाम्यमिच्छन्योभृत्यायददाति सचनैवस्वामी ४ आवयोस्तुता। त्त्विकोऽसावित्याह अहंत्विति अनपाश्रयोनिरभिसंधिः अन्यथाकामाद्यनभिसंधिंविना अर्थःप्रयोज। नंनास्ति ५ ननुतथाऽपिपरमोदारस्यममसंतोषार्थंकिमपिवृणीष्वेतिचेदतआह यदीति कामांकुराणाम।

श्रीभा०स्कं०७अ०१०श्लो०

भा०स० सत्वांकोदोषस्तत्राह इंद्रियाणीनियस्यजन्मनानश्यंतीति आत्मादेहः ७ ॥ ९ ॥ कामाभावेगुणमाह विमुंच
टी० तीति भगवत्त्वायत्वत्समानैश्वर्याय तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंते कामायेस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभ
७५ वत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइति ८ निर्दोषान्कामान्दातुमिच्छंतंप्रत्याख्यास्यन्नमस्यतिनमइति ९ सत्यमेकांतभ-
क्तस्त्वंतथापिमदाज्ञाकरणीयेत्याह नेतिमेएकांतिनः कदाचिदपिइहामुत्रचमय्याशिषोनवांछंत्येव तथापि-

विमुंचतियदाकामान्मानवोमनसिस्थितान् तर्ह्येवपुंडरीकाक्षभगवत्त्वायक-
ल्पते ८ नमोभगवतेतुभ्यंपुरुषायमहात्मने हरयेऽद्भुतसिंहायब्रह्मणेपरमात्म
ने ९ नृसिंहउवाच नैकांतिनोमेमयिजात्विहाशिष आशासतेऽमुत्रचयेभव
द्विधाः तथाऽपिमन्वंतरमेतदत्रदैत्येश्वराणामनुभुंक्ष्वभोगान् १० कथामदीया-
जुषमाणःप्रियास्त्वमावेश्यमामात्मनिसंतमेकम् सर्वेषुभूतेष्वधियज्ञमीशंय-
जस्वयोगेनचकर्महिन्वन् ११ भोगेनपुण्यंकुशलेनपापंकलेवरंकालजवेनहि-

तन्मन्वंतरमात्रंभोगान्भुंक्ष्व १० ननुतर्हिबंधःस्यादित्याह कथाइतिद्वाभ्याम् सर्वेषुभूतेषुसंतमेकमीशंयज्ञा
धिष्ठातारंमामात्मन्यावेश्ययजस्व तर्हितेनैवापिकर्मणाबंधःस्यात्तत्राह योगेनमय्यर्पणेन कर्महिन्वन्त्य
जन्यजस्व ११ किंचभोगेनसुखानुभवेनप्रारब्धंपुण्यंहित्वासुकृतबंधःसन्लोकानुग्रहार्थंकीर्त्तिंचविस्ता
र्यमांप्राप्स्यसि कुशलेनपुण्याचरणेनपापंहित्वेति विभीषामात्रम् अन्यथानस्याज्येऽप्रवृत्तेः ॥ छ ॥ ९ ॥ राम: ५८

ननुतस्यप्राचीनंपापमस्तितदधिगमउत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौतद्व्यपदेशादितिन्यायात् तत्कृतदुष्कृ
तेविधुनुतइतिश्रुतेश्च नचेदंप्रारब्धपापाभिप्रायंतस्यभोगेनैवक्षयात् कुशलेनहित्वेतिवचनानुपपत्तेः न
चासाववद्वानितिवाच्यंभगवतैवकृतार्थत्वस्यानंतरंवक्ष्यमाणत्वात् अतएवयोगेनकर्महित्वन्नितीदमपि
लोकसंग्रहार्थंकर्मणिप्रवृत्तिमस्यानुद्वेगमात्रायेतिसर्वमनवद्यम् १२ किंचयइति त्वांचमांचइदंमच्चरित्रंच
स्मरन् एतत्स्तोत्रंयःकीर्त्तयेत् सोऽपिकर्मबंधाद्विमुच्यतेकुतस्तववंधशंकेत्यर्थः १३ ईश्वरात्प्राप्तंकर्माधि

कीर्त्तिंविशुद्धांसुरलोकगीतांवितायमामेष्यसिमुक्तबंधः १२ यएतत्कीर्त्तये
न्मर्त्यंत्वयागीतमिदंनरः त्वांचमांचस्मरन्लोकेकर्मबंधात्प्रमुच्यते १३ प्रह्लाद
उवाच वरंवरयएतत्तेवरदेशान्महेश्वर यदनिंदत्पितामेत्वामविद्वांस्तेजऐश्वरम्
विद्धामर्षाशयःसाक्षात्सर्वलोकगुरुंप्रभुम् भ्रातृहेतिमृषादृष्टिस्त्वद्भक्तेमयिचा
घवान् १५ तस्मात्पितामेपूयेतदुरंताद्दुस्तरादघात् पूतस्तेपांगसंदृष्टस्तदाकृपणवत्स ल

कारःसन्पितुर्निष्कृतिंप्रार्थयतेत्रिभिः वरंवरणीयमेतदपरंस्पष्टं तेतत्त्वतः १४ विद्धोऽमर्षेणक्रोधेनआशयोयस्य
१५ तेऽपांगेनसंदृष्टःअतःपूतएवतथाऽपिभोकृपणवत्सल कार्पण्येनप्रार्थयइत्यर्थः १६ ॥ १६ ॥ ॥
१६ ॥ ॥ ॥ श्रीरामः ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीरामः श्रीलक्ष्म्यैनमः ॥ श्रीकृष्णायनमः ॥

यद्यपिकश्यपोमरीचिर्ब्रह्माचेतिनत्रितुस्त्रयएवपूर्वजाः तथाऽपित्रिःसप्तभिःसहेतिप्राक्कल्पगतपित्रभिप्राये
णोक्तम् यद्यस्मात् १७ सम्यगुत्तमआचारोयेषांतेकीकटाअपिदेशाः तत्तुल्यावंश्याश्च पूयन्तेशुद्धा भवंति १८ न
तुल्यद्भक्तानामयंमेहिमेतिनचित्रम् अहंतुतादृशोनभवामीतिचेत्तत्राह सर्वात्मनेतिद्वाभ्याम् मद्भावेनमद्भक्त्या

श्रीभगवानुवाच त्रिःसप्तभिःपितापूतःपितृभिःसहतेऽनघ यत्साधोऽस्यगृहेजा।
तोभवान्वैकुलपावनः १७ यत्रयत्रचमद्भक्ताःप्रशांताःसमदर्शिनः साधवःसमु
दाचाराःस्तेपूयंत्यपिकीकटाः १८ सर्वात्मनानहिंसंतिभूतग्रामेषुकिंचन उच्चाव
चेषुदैत्येन्द्रमद्भावेनगतस्पृहाः १९ भवंतिपुरुषालोकेमद्भक्तास्त्वामनुव्रताः भवान्
मेखलुभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् २० कुरुत्वंप्रेतकार्याणिपितुःपूतस्यसर्वशः॥
मदंगस्पर्शनेनांगलोकान्यास्यतिसुप्रजाः २१ पित्र्यंचस्थानमातिष्ठयथोक्तंब्रह्मवा
दिभिः मय्यावेश्यमनस्तातकुरुकर्माणिमत्परः २२ श्रीशुकउवाच प्रह्लादोऽपितथा
चक्रेपितुर्यत्सांपरायिकम् यथाहभगवान्राजन्नभिषिक्तोद्विजोत्तमैः २३॥ विगता

स्पृहायेषाम् १९ त्वामनुगतायेकेचित्पुरुषाःतेप्येवंलक्षणाःसंतोमद्भक्ताभवंतिअतःभवान्मेभक्तानांसर्वेषांप्र
तिरूपधृक्उपमानास्पदम् श्रेष्ठःखल्वित्यर्थः २० मदंगस्पर्शनेनसर्वशःपूतस्यतेपितुःपापशंकैवनास्तिकेवलंपु

त्रकृत्यानिप्रेतकार्याणिकुरु २१ ब्रह्मवादिभिः वेदवादि
भिः उक्तंमनसिकृत्यमत्परःसन्कर्माणिकुरु २२ भक्ते

२४। २५ ममसृष्टिभिर्मयासृष्टैः भूतैः समस्तान्निगमान् धर्मानित्यर्थः अहन् हतवान् सत्वयाहतः एतद्दिष्ट्याभद्रम्

प्रसादसुमुखं दृष्ट्वा ब्रह्मा नरहरिं हरिम् स्तुत्वा वाग्भिः पवित्राभिः प्राह देवादिभिर्वृ
तः २४ ब्रह्मोवाच देवदेवाखिलाध्यक्ष भूतभावनपूर्वज दिष्ट्या ते निहतः पापो लो
कसंतापनोऽसुरः २५ योऽसौ लब्धवरो मत्तो नवध्यो ममसृष्टिभिः तपोयोगबलोन्न
द्धः समस्तनिगमानहन् २६ दिष्ट्याऽस्य तनयः साधुर्महाभागवतोऽर्भकः त्वया वि
मोचितो मृत्योर्दिष्ट्या त्वां समितोऽधुना २७ एतद्वपुस्ते भगवन्ध्यायतः प्रयतात्मनः स
र्वतो गोप्तृ संत्रासान्मृत्योरपि जिघांसतः २८ नृसिंह उवाच मैवं वरोऽसुराणां ते प्रदेयः
पद्मसंभव वरः क्रूरनिसर्गाणामहीनाममृतं यथा २९ नारद उवाच इत्युक्त्वा भग
वान्राजंस्तत्रैवांतर्दधे हरिः अदृश्यः सर्वभूतानां पूजितः परमेष्ठिना ३० ततः संपू
ज्य शिरसा ववंदे परमेष्ठिनम् भवं प्रजापतीन्देवान्प्रह्लादो भगवत्कलाः ३१ ततः
काव्यादिभिः सार्धं मुनिभिः कमलासनः दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादमकरोत्पतिम्

२६ एतद्दिष्ट्या सभितः सम्यक्प्राप्तः २७ सर्वतः संत्रासान् गोप्तृ रक्षकम् २८ एवंवरस्त्वया न प्रदेयः क्रूरो निस
र्गः स्वभावो येषाम् अमृतं क्षीरम् २९।३०।३१।३२

३३। शिशुपालदंतवक्रयोर्द्विषतोः श्रीकृष्णसायुज्यं कथमितियस्तत्संदेहस्तं तदेवतयोः पूर्वजन्मकथनादिभिरुपपा-
दितमुपसंहरति एवमिति सप्तभिः दितेः पुत्रत्वं प्रापितौ विप्रशापेनेत्युत्तरस्यानुषंगः ३४। ३५ तच्चित्तौ श्रीरामं।

प्रतिनंद्य ततो देवाः प्रयुज्य परमाशिषः स्वधामानि ययू राजन् ब्रह्माद्याः प्रतिपूजिताः ३३ एवं तौ पार्षदौ विष्णोः पुत्रत्वं प्रापितौ दितेः हृदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ३४ पुनश्च विप्रशापेन राक्षसौ तौ बभूवतुः कुंभकर्णदशग्रीवौ हतौ तौ रामविक्रमैः ३५ शयानौ युधि निर्भिन्नहृदयौ रामसायकैः तच्चित्तौ जहतुर्देहं यथा प्राक्तनजन्मनि ३६ ताविहाथ पुनर्जातौ शिशुपालकरूषजौ हरौ वैरानुबंधेन पश्यतस्ते समीयतुः ३७ एनः पूर्वकृतं यत्तद्राजानः कृष्णवैरिणः जहुस्त्वंते तदात्मानः कीटः पेशस्कृतो यथा ३८ यथा यथा भगवतो भक्त्या परमयाभिदा नृपाश्चैद्यादयः सात्म्यं हरेस्तच्चिंतया ययुः ३९ आख्यातं सर्वमेतत्ते यन्मां त्वं परिपृष्टवान् दमघोषसुतादीनां हरेः सात्म्यमपि द्विषाम् ४० ॥

चिंतयंतौ ३६ करूषजो दंतवक्रः हरौ सायुज्यं समीयतुः ३७ कृष्णनिंदादिना पूर्वकृतं च यत् एनः पापं तत् ध्यानेन तदात्मानः संतो जहुः तदात्मत्वे दृष्टांतः कीटः पेशस्कृतो ध्यानेन यथा तदात्मा भवतीति ३८ अभिदा भेददर्शनशून्यया हरेः सात्म्यं सारूप्यम् ३९। ४० ॥ ४० ॥ २ ॥ रामः ५०

प्रह्लादचरितार्थमुपसंहरति एषेति चतुर्भिः अवतारः श्रीनृसिंहरूपस्तस्य कथा आख्याते निःशेषः ४१ प्रह्लादस्या नुचरितमित्यादेः समाम्नातमिति तृतीयेनान्वयः अस्येत्यनेनोक्तं सर्गस्थित्यप्ययानामीशस्य हरेर्याथात्म्यं तत्त्वम् ४२ अनेन कृतं हरेर्गुणकर्मानुवर्णनं चेत्यर्थः परावरेषां देवदैत्यादीनां यानि स्थानानि व्यत्ययो विपर्यासः ४३ आ

एषा ब्रह्मण्यदेवस्य कृष्णस्य च महात्मनः अवतारकथा पुण्या वधो यत्रादिदैत्य
योः ४१ प्रह्लादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च भक्तिर्ज्ञानं विरक्तिश्च याथात्म्यं चा
स्य वै हरेः ४२ सर्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणकर्मानुवर्णनम् परावरेषां स्थानानां काले
न व्यत्ययो महान् ४३ धर्मो भागवतानां च भगवान्येन गम्यते आख्यानेऽस्मिन्समा
म्नातमाध्यात्मिकमशेषतः ४४ य एतत्पुण्यमाख्यानं विष्णोर्वीर्योपबृंहितम् कीर्त
येच्छ्रद्धया श्रुत्वा कर्मपाशाद्विमुच्यते ४५ एतद्य आदिपुरुषस्य मृगेन्द्रलीलां दैत्येन्द्र
यूथपवधं प्रयतः पठेत दैत्यात्मजस्य च सतां प्रवरस्य पुण्यं श्रुत्वाऽनुभावमकुतो
भयमेति लोकम् ४६ ॥ ४६ ॥ ॥ १० ॥ ॥ श्रीरामः ॥

ध्यात्मिकमात्मानात्मविवेकादि ४४ एतच्छ्रवणादिफलमाह य इति द्वाभ्याम् एतच्छ्रुत्वा यः कीर्तयेत् ४५ एतत्
एतां मृगेन्द्रस्य लीलाम् तामेवाह दैत्येन्द्रस्य यूथपानां च वधं यः शुचिः सन् पठेत पुण्यमनुभावं प्रभावं मतिनिश्चयं वा

अहोप्रह्लादस्यभाग्यम् येनदेवोदृष्टः वयंतुमंदभाग्याइतिविषीदंतंप्रत्याह यूयमितित्रिभिः येषांयुष्माकंगृहान्मु
नयोऽभियंति सर्वतःसमायांति तत्कस्यहेतोः येषुगृहेषुनराकारंगूढंसत् श्रीकृष्णाख्यंपरंब्रह्मसाक्षाद्वसतीति ४७
ननुकृष्णोऽस्माकंमातुलेयः कथंब्रह्मेत्युच्यतेतत्राह सवाइति सोऽयंब्रह्मैव कथंभूतः महद्भिर्विमृग्यंयत्कैवल्या
निर्वाणसुखंनिरुपाधिःपरमानंदः तदनुभूतिरूपः वःयुष्माकंखलुप्रियःसुहृदित्यादिरूपोभवति विधिकृत्आ
ज्ञानुवर्त्ती ४८ ननुपरंब्रह्मचेत्कथंदृष्टसहस्रस्त्रीषुरतिः कथंवाधर्माद्याचरणंतस्येत्यतआह नयस्यरूपंनत्वंभवा

यूयंनृलोकेवतभूरिभागालोकंपुनानामुनयोऽभियंति येषांगृहानावसतीतिसा
क्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ४७ सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यंकैवल्यनिर्वाणसु
खानुभूतिः प्रियःसुहृद्वःखलुमातुलेयआत्माऽर्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ४८ नय
स्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् मौनेनभक्त्योपशमेनपू
जितःप्रसीदतामेषससात्वतांपतिः ४९ सएषभगवान्राजन्व्यतनोद्विहतंयशः॥

दिभिरपि धियास्वबुध्यावस्तुतयाइदमित्थमिति साक्षान्नोपवर्णितम् सयुष्माकंस्वयमेवप्रसन्नः अस्माकं
तुमौनादिसाधनैस्तत्प्रसादःप्रार्थनीयएवेत्याह मौनेनेति सएषःसात्वतांपतिःनःप्रसीदतु नहिप्रह्लादस्यगृहेषुप
रंब्रह्मवसति नचतद्दर्शनायमुनयस्तद्गृहानभियंति नचतस्यमातुलेयादिरूपेणवर्त्तते नचस्वयमेवप्रसन्नःअ
तोयूयमेवततोपिभूरिभागाइतिभावः ४९ नन्वन्यैर्दुष्करंत्रिपुरभेदादिकंश्रीरुद्रःकृतवान्सएवंभूतईश्वरोऽप्यस

कथमित्यपेक्षायां तस्याप्येतन्माहात्म्याद्देवास्यैव प्रभावो न केवलस्येति वक्तुमाख्यानमुपक्षिपति स एव इति ५० राजा
युधिष्ठिर उवाच जगदीशितुर्देवस्य कीर्त्तिः कस्मिन्कर्मणि मयो हतवान् ५१ अनेन श्रीकृष्णेनोपबृंहितैः संवर्द्धितैः

पुरा रुद्रस्य देवस्य मयेनानंतमायिना ५० राजोवाच कस्मिन्कर्मणि देवस्य मयोऽह
न्नजगदीशितुः यथा चोपचिता कीर्त्तिः कृष्णेनानेन कथ्यताम् ५१ नारद उवाच नि
र्जिता असुरा देवैर्युध्यनेनोपबृंहितैः मायिनां परमाचार्यं मयं शरणमाययुः ५२ स
निर्माय पुरस्तिस्रो हैमी रौप्यायसीर्विभुः दुर्लक्ष्यापायसंयोगा दुर्वितर्क्यपरिच्छदाः॥
ताभिस्तेऽसुरसेनान्यो लोकांस्त्रीन्सेश्वरान्नृप स्मरंतो नाशयांचक्रुः पूर्ववैरमलक्षि
ताः ५४ ततस्ते सेश्वरा लोका उपासाद्येश्वरं विभो त्राहि नस्तावकान्देव विनष्टांस्त्रिपु
रालयैः ५५ अथानुगृह्य भगवान्मा भैष्टेति सुरान्विभुः शरं धनुषि संधाय पुरेष्वस्त्रं व्य
मुंचत ५६ ततोऽग्निवर्णा इषव उत्सेतुः सूर्यमंडलात् यथा मयूखसंदोहा नादृश्यत पुरो यः॥
तः ५७॥

५२ हैमी च रूप्या चायसी चेति तिस्रः पुरो निर्माय तेभ्यो ददाविति शेषः दुर्लक्ष्यो अपायसंयोगो गमनाऽऽ
गमने यासाम् दुर्वितर्क्याः परिच्छदा यासु ५३ सेनान्यः सेनापतयः पूर्ववैरं स्मरंतः ५४। ५५ अस्त्रमभिमंत्रितं शरं पु
रेषु व्यमुंचत ५६ ततः शरात् सूर्यमंडलात् मयूखसंदोहाः रश्मिसमूहा इव यतः येभ्यः ५७॥ ५७ ॥ ६ ॥

कूपरसेस्वयंनिर्मितकूपामृते ५८ वज्रसाराःवज्रवत्दृढांगाःमहौजसोमहाबलाःमेघदलनाःमेघभेदिनोविद्युद्रू तैःस्पृष्टाव्यसवःसर्वेनिपेतुःस्मपुरौकसः तानानीयमहायोगीमयःकूपरसेऽक्षिपत् ५८ सिद्धामृतरसस्पृष्टावज्रसारामहौजसः उत्तस्थुर्मेघदलनावैद्युताइववन्हयः ५९ विलोक्यभग्नसंकल्पंविमनस्कंवृषध्वजम् तदाऽयंभगवान्विष्णुस्तत्रोपायमकल्पयत् ६० वत्सआसीत्तदाब्रह्मास्वयंविष्णुरयंहिगौः प्रविश्यत्रिपुरंकालेरसकूपामृतंपपौ तेऽसुरात्यपिपश्यंतोनन्यषेधन्विमोहिताः ६१ तद्विज्ञायमहायोगीरसपालानिदंऽजगौ स्वयंविशोकःशोकार्त्तीस्मरन्दैवगतिंचताम् ६२ देवोऽसुरोनरोऽन्योवानेश्वरोऽस्तीहकश्चन आत्मनोऽन्यस्यवादिष्टंदैवेनापोहितुंद्वयोः ६३ अथासौशक्तिभिःस्वाभिःशंभोःप्राधानिकंव्यधात् धर्मज्ञानविरक्त्यर्द्धितपोविद्याक्रियादिभिः ६४ रथंसूतंध्वजंवाहान्धनुर्वर्मशरादियत् सन्नद्धोरथमास्थायशरंधनुरुपाददे ६५ शरंधनुषिसंधायमुहूर्त्तेऽभिजितीश्वरः ददाहतेनदुर्भेद्याहरोऽथत्रिपुरान्नृप ६६॥ ऽपावन्हयइव ५९।

६० कालेमध्यान्हे ६१। ६२ आत्मनोवाअन्यस्यवाद्वयोरपिवादैवेनदिष्टमुपकल्पितमपोहितुंपरिहर्तुमिहकश्चि

विमानशतानिसंकुलानिसंकीर्णानियेषांतेदेवादयः ६७। ६८ आदितआरभ्यस्कंधार्थंनिगमयति एवंविधानीति
नृलोकंनराकारमात्मनोविडंबमानस्यअनुकुर्वतः ६९ ॥इतिसप्तमेटीकायांदशमोऽध्यायः१० ॥एकादशेनृणांध
र्माःसाधारण्येनवर्णिताः विशेषेणचधर्माणांमुख्यामुख्याश्चयोषिताम् १ तदेवंदशभिर्ज्ञानभक्तियोगाबुद्धीरितोअ
दिविदुन्दुभयोनेदुर्विमानशतसंकुलाः देवर्षिपितृसिद्धेशाजयेतिकुसुमोत्करैः अ
वाकिरन्जगुर्हृष्टाननृतुश्चाप्सरोगणाः ६७ एवंदग्ध्वापुरस्तिस्रोभगवान्पुरहान्
प ब्रह्मादिभिस्तूयमानःस्वधामप्रत्यपद्यत ६८ एवंविधान्यस्यहरेःस्वमायया विडं
बमानस्यनृलोकमात्मनः वीर्याणिगीतान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान्पुनानान्यपरंवदा
मिकिम् ६९ ॥इतिश्रीभागव०सप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेत्रिपुरविजयोना
मदशमोऽध्यायः१०॥ श्रीशुकउवाच श्रुत्वेहितंसाधुसभासभाजितं तंमहत्तमाग्रण्य
उरुक्रमात्मनः युधिष्ठिरोदैत्यपतेर्मुदायुतः पप्रच्छभूयस्तनयंस्वयंभुवः १ युधिष्ठि
रउवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिनृणांधर्मंसनातनम् ॥ ऽथ पंचभिरध्यायैःकर्मयोगोऽनुव
र्ण्यते २ दैत्यपतेःप्रह्लादस्य साधूनांसभासुसभाजितंसत्कृतमीहितंचरितंश्रुत्वापननीरदंपप्रच्छ कथंभूतस्ये
हितं महत्तमानामग्रण्यःमुख्यस्य तत्रहेतुःउरुक्रमेआत्मामनोयस्य १ श्रवणेच्छामंहेतुःयत्यतोधर्मात् ॥ २ ॥

अनुष्ठितात्परंज्ञानंभक्तिंचविंदति ५। ३ ननुस्मृतिकारैर्धर्मउक्तएवतत्राह नारायणपराइति ४ अजायश्रीनारा
यणाय तस्यैवमुखाच्छ्रुतम् ५ तन्मुखादात्मनःश्रवणंसंभावयन्विशिनष्टि यइति ६ प्रथमंतावद्धर्मेप्रमाणमाह
धर्मेति धर्मस्यमूलंप्रमाणमेस्मृतंचस्मृतिःतद्विदांवेदविदाम् येनचात्मामनःप्रसीदतितुष्यतिच तथाचयाज्ञव

वर्णाश्रमाचारयुतंयस्मान्विंदतेपरम् २ भवान्प्रजापतेःसाक्षादात्मजःपरमेष्ठिनः॥
सुतानांसंमतोब्रह्मंस्तपोयोगसमाधिभिः ३ नारायणपराविप्राधर्मंगुह्यंपरंविदुः
करुणाःसाधवःशांतास्त्वद्विधानतथाऽपरे ४ नारदउवाच नत्वाभगवतेऽजायलो॥
कानांधर्महेतवे वक्ष्येसनातनंधर्मंनारायणमुखाच्छ्रुतम् ५ योवतीर्यात्मनोंशेनदा
क्षायण्यांतुधर्मतः लोकानांस्वस्तयेऽध्यास्तेतपोबदरिकाश्रमे ६ धर्ममूलंहिभगवा
न्सर्ववेदमयोहरिः स्मृतंचतद्विदांराजन्येनचात्माप्रसीदति ७ सत्यंदयातपःशौचं
तितिक्षेक्षाशमोदमः॥अहिंसाब्रह्मचर्यंचत्यागःस्वाध्यायआर्जवम् ८॥

ँल्क्यःश्रुतिः
स्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनःसम्यक्संकल्पजःकामोधर्ममूलमिदंस्मृतमिति मनुश्चवेदोऽखि॰
लोधर्ममूलंस्मृतिशीलेचतद्विदाम् आचारश्चैवसाधूनामात्मनस्तुष्टिरेवचेति ७ तत्रतावन्नरमात्रसाधारणध
र्ममाह सत्यमितिपंचभिः तपएकादश्युपवासादि ईक्षायुक्तायुक्तविवेकःशमोमनसःसंयमःदमोबाह्येंद्रियाणाम् त्यागो दानम् स्वाध्यायो यथोचितजपः ८॥

संतोषो दैवलब्धेनालंबुद्धिः समदृशां महतां सेवा ग्राम्येहोपरमः प्रवृत्तकर्मभ्यो निवृत्तिः विपर्ययेहेक्षा निष्फलक्रि
याणामीक्षणम् मौनं वृथालापनिवृत्तिः आत्मविमर्शनम् देहादिव्यतिरिक्तात्मानुसंधानम् ९ आत्मेति देवतेति च
बुद्धिः १० अस्य श्रीकृष्णस्य श्रवणादयो नव इज्या अर्चनम् ११ एवं त्रिंशल्लक्षणवान् १२ इदानीं वर्णधर्मान् वक्तुं द्वि
जानां लक्षणमाह संस्कारा मंत्रवंतो गर्भाधानादयो यस्मिन्नविच्छिन्नाः स द्विजः तर्हि शूद्रस्यापि संस्कारा विवा
हे सति द्विजत्वं स्यात्तत्राह अजो ब्रह्मा यमेवंभूतं संस्कारयुक्तं जगाद स द्विजः शूद्रं तु न मंत्रवत्संस्कारयुक्तं जगाद नचो

सन्तोषः समदृक्सेवा ग्राम्येहोपरमः शनैः नृणां विपर्ययेहेक्षा मौनमात्मविमर्शनम्
९ अन्नाद्यादेः संविभागो भूतेभ्यश्च यथार्हतः तेष्वात्मदेवताबुद्धिः सुतरां नृषु पाण्ड
व १० श्रवणं कीर्तनं चास्य स्मरणं महतां गतेः सेवेज्यावनतिर्दास्यं सख्यमात्मसमर्प
णम् ११ नृणामयं परो धर्मः सर्वेषां समुदाहृतः त्रिंशल्लक्षणवान् राजन् सर्वात्मा येन
तुष्यति १२ संस्कारा यत्राविच्छिन्नाः स द्विजोऽजो जगाद यम् इज्याध्ययनदानानि विहि

पनयनवंतमतो नासौ द्विजः तथा च स्मृतिः विवाहमात्रसंस्कारं शूद्रोऽपि लभतां सदा न केनचित्समसृजच्छं
दसा तं प्रजापतिरिति श्रुतिश्च गायत्र्या ब्राह्मणमसृजत् त्रिष्टुभा राजन्यम् जगत्या वैश्यं न केनचिच्छूद्रमिति अ
तो विवाहव्यतिरिक्तसंस्कारस्यानावश्यकत्वादुपनयनस्य तु सर्वथा निषेधान्न तस्य द्विजत्वमित्यर्थः स द्विजो
वैदिकादय इति पाठे वैदिकादय इति गर्भाधानादय इत्यर्थः त्रैवर्णिकानामावश्यकान्धर्मानाह इज्येति ॥ ९ ॥

जन्मना विशुद्धेन कुलेन कर्मणा च आचारेण अवदातानां शुद्धानां दुष्कुलानां दुराचाराणां चैतानि विहितानी त्यर्थः ब्रह्म चर्याद्याश्रम विहिताः क्रियाश्च शूद्रस्य तु वर्णधर्मा एव आश्रम भेद कृत विशेषाभावात् १३ ब्राह्मणादीनां चतुर्णामपि वृत्तिरूपान्धर्मानाह विप्रस्येति सार्द्धैः त्रिभिः विप्रस्य षट् कर्माणि विहितानी त्यनुषंगः तत्र त्वध्यापनं याजनं प्रतिग्रह श्च जीविका यथाह मनुः वर्ण्णा तु कर्मणामस्य त्रीणि कर्माणि जीविका याजनाध्यापने चैव विशुद्धाच्च प्रतिग्रह इति अन्यस्य क्षत्रियस्य अप्रतिग्रह इति प्रतिग्रहातिरिक्तं याजनमध्यापनं चापद्यनुजानाति वक्ष्यति

जन्म कर्मावदातानां क्रियाश्चाश्रम चोदिताः १३ विप्रस्याध्ययनादीनि षडन्यस्याप्र-
तिग्रहः राज्ञो वृत्तिः प्रजागोप्तुरविप्राद्वा करादिभिः १४ वैश्यस्तु वार्त्ता वृत्तिश्च नित्यं-
ब्रह्मकुलानुगः शूद्रस्य द्विज शुश्रूषा वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् १५ वार्त्ता विचित्रा-
शालीन यायावर शिलोञ्छनम् विप्रवृत्तिश्चतुर्द्धेयं श्रेयसी चोत्तरोत्तरा १६ ॥ च्चानंतर-

मेव कृते राजन्य मिति श्रूयते च अश्वपति कैकय प्रभृतीनां क्षत्रियाणामुपदेष्टृत्वादि प्रजापालनेऽधिकृतस्य क्षत्रियस्य वृत्त्यंतरमाह राज्ञ इति आदिशब्देन दण्ड शुल्कादि १४ वार्त्ता कृषि वाणिज्यादि लक्षणा वृत्तिर्यस्य शूद्रस्य द्विजानां शुश्रूषा विहिता स्वामिनो द्विजस्य तु शुश्रूषा वृत्तिश्च भवेत् १५ विप्रस्य मुख्य वृत्तिः कल्प भेदेन युग भेदेन वृत्त्यंतराण्याह वार्त्तेति वार्त्ता विचित्रा कृष्यादि रूपा शालीनं धार्ष्ट्य विनैव प्राप्तमयाचितं यायावरं प्रत्यहं धान्य याच्ञा शीलं शालि क्षेत्रादौ स्वामित्यक्त कणिशोपादानं उञ्छनमापणादि पतित कणोपादानं शिलोञ्छनं द

वृत्तिषेवव्यवस्थांदर्शयन् आपद्वृत्तीराह जघन्योनीचः उत्तमामध्यापनादिरूपाम् ऋतेराजन्यम् क्षत्रियस्तुप्र
तिग्रहादन्यांभजेत् १७ चतुर्विधांपूर्वोक्तांविप्रवृत्तिमितरेषामपिदर्शयन्नाह ऋतामृताभ्यामिति १८ श्लोका
न्तरेणश्लोकंव्याचष्टे ऋतमिति १९ तयोस्तद्वर्जनेहेतुमाह सर्ववेदमयइति २० वर्णानामभिव्यंजकरूपान्धर्माना॰

जघन्योनोत्तमांवृत्तिमनापदिभजेन्नरः ऋतेराजन्यमापत्सु सर्वेषामपिसर्वशः॥
१७ ऋतामृताभ्यांजीवेतमृतेनप्रमृतेनवा सत्यानृताभ्यांजीवेतनश्ववृत्त्याकथंचन
१८ ऋतमुंछशिलंप्रोक्तममृतंयदयाचितम् मृतंतुनित्ययाच्ञास्यात्प्रमृतंकर्षणं
स्मृतम् १९ सत्यानृतंतुवाणिज्यंश्ववृत्तिर्नीचसेवनम् वर्जयेत्तांसदाविप्रोराजन्य॰
श्चजुगुप्सिताम् सर्ववेदमयोविप्रःसर्वदेवमयोनृपः २० शमोदमस्तपःशौचंसंतो॰
षःक्षांतिरार्जवम् ज्ञानंदयाच्युतात्मत्वंसत्यंचब्रह्मलक्षणम् २१ शौर्यंवीर्यंधृतिस्ते
जस्त्यागआत्मजयःक्षमा ब्रह्मण्यताप्रसादश्चरक्षाचक्षत्रलक्षणम् २२ देवगुर्वच्यु
तेभक्तिस्त्रिवर्गपरिपोषणम् आस्तिक्यमुद्यमोनित्यंनैपुण्यंवैश्यलक्षणम् २३॥

ह शमइतिचतुर्भिः अच्युतात्मत्वंश्रीविष्णुपरत्वंसर्वेषाम् २१ शौर्यंयुद्धोत्साहः वीर्यंप्रभावः तेजःप्रागल्भ्यम् त्या
गोदानम् आत्मनोमनसोजयः २२। २३। २३। छ॥ श्रीराजारामचंद्रायनमः ॥

अमंत्रयज्ञः नमस्कारेणैवपंचयज्ञानुष्ठानम् तथाच याज्ञवल्क्यः नमस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञान्नहापयेत् आमान्नेनघृतेनैवपक्वान्नंतुविवर्जये दिति २४ स्त्रीधर्मानाह स्त्रीणामिति पंचभिः पतिरेवदेवोयासाम् तस्यपत्युरेव शुश्रूषापादसंवाहनादिभिः तदनुकूलताचहिताचरणम् तस्ययद्व्रतंनियमस्तस्यधारणमाचरणम् एतच्चतुष्टयं

शूद्रस्यसन्नतिः शौचंसेवास्वामिन्यमायया अमंत्रयज्ञोह्यस्तेयंसत्यंगोविप्ररक्षणम्॥
२४ स्त्रीणांचपतिदेवानांतच्छुश्रूषाऽनुकूलता तद्बंधुष्वनुवृत्तिश्चनित्यंतद्व्रतधारणम्
२५ संमार्जनोपलेपाभ्यांगृहमंडलवर्त्तनैः स्वयंचमंडितानित्यंपरिमृष्टपरिच्छदा २६॥
कामैरुच्चावचैःसाध्वीप्रश्रयेणदमेनच वाक्यैःसत्यैःप्रियैःप्रेम्णाकालेकालेभजेत्
पतिम् २७ संतुष्टाऽलोलुपादक्षाधर्मज्ञाप्रियसत्यवाक् अप्रमत्ताशुचिःस्निग्धापतिं
त्वपतितंभजेत् २८ यापतिंहरिभावेनभजेच्छ्रीरिवतत्परा हर्यात्मनाहरेर्लोकेपत्या
श्रीरिवमोदते २९॥

७ पतिव्रतानांलक्षणंधर्मश्च २५ किंचसंमार्जनोपलेपाभ्यामित्यादेः पतिंभजेदित्युत्तरेणान्वयः परिमृष्टाउद्वर्त्तनादिनानिर्मलीकृताः परिच्छदागृहोपकरणानियया २६ । २७ किंचसंतुष्टायथालाभेन तावन्मात्रभोगेऽप्यलोलुपा दक्षाअनलसा प्रियासत्याचवाग्यस्याः सर्वत्राऽपिअप्रमत्ताअवहिताअपतितंमहापातकशून्यम् यथाहयाज्ञवल्क्यः आशुद्धेः संप्रतीक्ष्योहिमहापातकदूषित इति २८ तत्सरसनीभ

प्रतिलोमजानुलोमजानां वृत्तिमाह वृत्तिरिति तत्तत्कुलकृता कुलपरंपराप्राप्ता परंपराप्राप्तमपि चौर्यहिंसादि
कं च प्रतिषेधति अचौराणामपापानां चेति तत्तत्स्वदर्शनार्थं काश्चित्प्रतिलोमजविशेषानाह अंत्यजेति रजक
श्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चांत्यजाः स्मृताः अंतेवसायिनस्तु चांडालपुल्कसमा
तंगादयः तेषां परंपराप्राप्तं वस्त्रनिर्णेजनादि वृत्तिरित्यर्थः ३० श्रेष्ठादपि परधर्मान्नीचोऽपि स्वधर्म एव श्रेयानि
त्याह प्रायइति स्वभावेन सत्वादिप्रकृत्या विहितो धर्मः शर्मकृत् सुखहेतुः स्मृतः कैः वेदैरेव दृक्चक्षुर्येषां तैः

वृत्तिः संकरजातीनां तत्तत्कुलकृता भवेत् अचौराणामपापानामंत्यजांतेऽवसायि
नाम् ३० प्रायः स्वभावविहितो नृणां धर्मो युगे युगे वेददृग्भिः स्मृतो राजन्प्रेत्य चेह
च शर्मकृत् ३१ वृत्या स्वभावकृतया वर्त्तमानः स्वकर्मकृत् हित्वा स्वभावजं कर्म
शनैर्निर्गुणतामियात् ३१ उप्यमानं बहुक्षेत्रं स्वयं निर्वीर्यतामियात् न कल्पते पुनः
सूत्या उप्तं बीजं च नश्यति ३२ ॥ एवं कामाशयं चित्तं कामानामतिसेवया ॥ भगवतोक्त

क्तम् श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितादिति ३१ ननु स्वाभाविकस्य कर्मणो बंधहेतुत्वात्कथं सुख
हेतुत्वं तत्राह वृत्येति ३२ ननु काम्यानि कर्माणि कुर्वतस्तत्फलभोगपरस्य कथं नैर्गुण्यं स्यात् तदुक्तं प्रह्लादे
न औपस्थ्यजैह्व्यं बहुमान्यमानः कथं विरज्येत दुरंतमोह इत्यादि तत्राधिकारिभेदेन व्यवस्थां सदृष्टान्तामा
ह उप्यमानमिति द्वाभ्याम् पुनः सूत्यै सस्यप्रसवाय ३३ कामा आशेरते वासनारूपेण यस्मिन् तत् अयं भावः उक्त

२४
भा॰स॰ बहुशः कामान् भुंजानस्यैव नित्य नैमित्तिके विशुद्ध चेतसस्तद्दोषदर्शनेन यया तिसोभरिप्रमुखानामिव शा
टी॰ न्तैर्विरागो भवति यथा सवीर्यसेत्रे शनैर्निर्वीर्यं भवति यथा च प्रज्वलितोऽग्निर्न घृतबिंदुभिः शाम्यति किंतु महता
५४ तु घृतपूरेण शाम्यत्येव तद्वत् प्रह्लादकं तस्तु तौ कौमार एव निवृत्त्युपदेशो मंदवासनानामधिकारेण तदुक्तं तत्रैव
बाल्यानदूषितधियो ह्यारामे रितेहि तैरिति अतः सर्वमनवद्यम् ३४ शमादिभिरेव ब्राह्मणादि व्यवहारो मुख्यः
न जातिमात्रादित्याह यस्येति यत् यदि अन्यत्र वर्णांतरेपि दृश्येत तद्वर्णान्तरं तेनैव लक्षणनिमित्तेनैव विनिर्दिशेत्

विरज्येत यथा राजन्नाग्निवत्कामबिंदुभिः ३४ यस्य यल्लक्षणं प्रोक्तं पुंसो वर्णाभि॰
व्यंजकम् यदन्यत्रापि दृश्येत तत्तेनैव विनिर्दिशेत् ३५ ॥ इति श्रीभा॰मं॰स॰ युधि
ष्ठिरनारदसंवादे सदाचारनिर्णयो नामैकादशोऽध्यायः ११ ॥ नारद उवाच ब्रह्मचा
री गुरुकुले वसन्दान्तो गुरोर्हितम् आचरन्दासवन्नीचो गुरौ सुदृढसौहृदः १ सायं
प्रातरुपासीत गुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान् ॥ ॐ ॥ ॰न तु जातिनिमित्तेनेत्यर्थः ३५ ॥ इति सप्तमे

टीकायामेकादशोऽध्यायः ११ ॥ द्वादशे वर्ण्यन्ते धर्मा ब्रह्मचारिवनस्थयोः चतुर्णामाश्रमाणां च साधारण्येन कथ्य
न १ वर्णादीनां धर्मा उक्ताः इदानीमाश्रमधर्मा उच्यंते तत्रास्मिन्द्वादशेऽध्याये ब्रह्मचारिवानप्रस्थयोरसाधारणाश्च
तुर्णां साधारणाश्चोच्यंते त्रयोदशे यतेर्धर्माः चतुर्दशे गृहस्थस्य पंचदशे सर्वधर्मसारसंग्रहः ब्रह्मचारी गुरुकुले व॰ एसः
सन्नुर्वादीनुपासीतेत्युत्तरेणान्वयः १ तानाह सायमिति ब्रह्मगायत्रीजपन् संध्यात्रयमुपासीत उभे संध्ये तु यतवाक् ५६

सायंप्रातः संध्याकालनिमित्तंमौनंकुर्यादित्यर्थः २ उपक्रमे आदौ अवसाने अन्ते गुरोश्चरणौ नमेत् ३ यथोदित मिति पालाशोदण्डो ब्राह्मणस्येत्यादि नियममनतिक्रम्य जटाधारणंतु केशप्रसा धनाभावमात्रम् ४। ५ या वदर्थं यथोपयोगमेव भिक्षाग्रहणपर्यंतम् ६ बृहद्व्रतः ब्रह्मचर्यवान् गृहस्थव्यतिरिक्तः सर्वोऽपि प्रमदागाथां वर्ज

उभेसंध्येचयतवाग्जपन्ब्रह्मसमाहितः २ छंदांस्यधीयीतगुरोराहूतश्चेत्सुयंत्रि तः उपक्रमेऽवसानेचचरणौशिरसानमेत् ३ मेखलाजिनवासांसिजटादंडकमं डलून् बिभृयादुपवीतंचदर्भपाणिर्यथोदितम् ४ सायंप्रातश्चरेद्भैक्ष्यंगुरवेतन्निवे दयेत् भुंजीतयद्यनुज्ञातोनोचेदुपवसेत्क्वचित् ५ सुशीलोमितभुग्दक्षः श्रद्दधानो जितेंद्रियः यावदर्थंव्यवहरेत्स्त्रीषुस्त्रीनिर्जितेषुच ६ वर्जयेत्प्रमदागाथामगृहस्थो बृहद्व्रतः इंद्रियाणिप्रमाथीनिहरंतिप्रसभंमनः ७ केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजा नादिकम् गुरुस्त्रीभिर्युवतिभिःकारयेन्नात्मनोयुवा ८ नन्वग्निःप्रमदानामघृतकुं भसमःपुमान् सुतामपिरहोजह्यादन्यदायावदर्थकृत् ९॥ ९ ॥ ७ ॥ १२॥

येत् तत्र हेतुः इंद्रियाणीति इंद्रियाणि बलवंति संयतस्यापि मनो हरंतीति ७। ८ न कारयेदित्यत्र हेतुः नन्विति रहः एकांते अन्यदा केशप्रसाधनादिव्यतिरिक्तावसरे अनेकांतावसरे वा यावदर्थं तदुक्तं कुर्यात् ९॥ ९ ॥

ननुनिष्पालत्वादितिकश्मलत्वाच्चस्वयत्यक्तप्रायंस्त्र्यादिजत्यादितिकोऽयमितिनिर्बन्धस्तत्राह कल्पयित्वेतिआ
त्मनास्वरूपसाक्षात्कारेण द्वंद्वदेहेंद्रियादिआभासमात्रंकल्पयित्वानिश्चित्य यावदसौजीवईश्वरः स्वतंत्रोनभवे
त्तावद्द्वैतमयंपुमानियंस्त्रीत्यादिभेदोनविरमेत् ततःकिमतआह ततोहिद्वैतात् विपर्ययः गुणाध्यासेनभोग्यताबु
द्धिः अतोजत्यादेवेत्यर्थः १० एतत्सर्वंकुशीलइत्याद्युक्तम् गृहस्थस्यविशेषमाह गुरुवृत्तिरिति ११ अंजनादीनामभि

कल्पयित्वात्मनाया वदाभासमिदमीश्वरः द्वैतंतावन्नविरमेत्ततोह्यस्यविपर्ययः १०।
एतत्सर्वंगृहस्थस्यसमाम्नातंयतेरपि गुरुवृत्तिर्विकल्पेनगृहस्थस्यर्तुगामिनः ११।
अंजनाभ्यंजनोन्मर्दस्त्र्यवलेखामिषंमधु स्रग्गन्धलेपालंकारांस्त्यजेयुर्येधृतव्र-
ताः १२ उषित्वैवंगुरुकुलेद्विजोऽधीत्यावबुध्यच त्रयींसांगोपनिषदंयावदर्थंयथाब-
लम् १३ दत्त्वावरमनुज्ञातोगुरोःकामंयदीश्वरः गृहंवनंवाप्रविशेत्प्रव्रजेत्तत्रवावसे-
त् १४॥

ऽधिकृतानांद्वंद्वैकथम् अंजनंशरीरस्य अभ्यंजनंशिरसः स्त्रियंचअवलेखांचचित्रकर्मस्त्रीणां-
कुड्यादौलेखनंवातन्निरीक्षणंवा अत्राभ्यंगादिस्वरूपतोनिषिध्यते पूर्वंतुकथंचिदापदिप्राप्तमपिस्त्रीकर्तृकंनि
षिद्धमितिभेदः १२ अंगैःशिक्षादिभिरुपनिषद्भिश्चसहितांवेदत्रयीमधीत्य अवबुध्यचतदर्थंचविचार्ययावदर्थंस्वा
ऽधिकारानुसारेण १३ यदीश्वरःशक्तःतर्हिगुरोःकाममपेक्षितंवरंदत्त्वायथाऽधिकारंगृहस्थाद्याश्रमंस्वीकुर्यात्प्र रामः
व्रजेत्वातत्रैववावसेत् नैष्ठिकःस्यादित्यर्थः १४ ॥ १४ ॥ ॥ ॥ श्रीरामः ॥ ५७

स्वधामभिः स्वाश्रयैर्भूतैर्जीवैः सहतन्नियंतृतया १५ चरन्एवमाचरन् विदितंविज्ञानंविज्ञेयंयेनसः १६ ऋषिलोकं
महर्लोकम् १७ अकृष्टमकृष्टपच्यमश्नीयात् अकालतःपाककालात्पूर्वमेवनिष्पन्नमित्यर्थः अर्कपक्वंफलादि

अग्नौगुरावात्मनिचसर्वभूतेष्वधोक्षजम् भूतैःस्वधामभिःपश्येदप्रविष्टंप्रविष्टवा
त् १५ एवंविधोब्रह्मचारीवानप्रस्थोयतिर्गृही चरन्विदितविज्ञानःपरंब्रह्माधिग
च्छती १६ वानप्रस्थस्यवक्ष्यामिनियमान्मुनिसंमतान् यानातिष्ठन्मुनिर्गच्छेदृषि
लोकमहांजसा १७ नकृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टंचाप्यकालतः अग्निपक्वमथामंवा
अर्कपक्वमुताहरेत् १८ वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्कालनोदितान् लब्धेनवेनवे
ऽन्नाद्येपुराणंतुपरित्यजेत् १९ अग्न्यर्थमेवशरणमुटजंवाद्रिकंदराम् श्रयेतहिम
वाय्वग्निवर्षार्कातपषाट्स्वयम् २० केशरोमनखश्मश्रुमलानिजटिलोदधत् कमं
डल्वजिनेदंडवल्कलाग्निपरिच्छदान् २१ चरेद्वनेद्वादशाब्दानष्टौवाचतुरोमुनिः द्वा
वेकंवायथाबुद्धिर्नविपद्येतकृच्छ्रतः २२ ॥७

अग्निपक्वमन्नादिआमंआवाहरेत् अश्नीयात् १८ वन्यैर्नीवारादिभिःचरुपुरोडाशान्कालनोदितान् निसान्पुराणंपूर्वंसंचितम् १९ हिमादीन्सहतइतिनथा
२० केशादीन्मलंचाप्रक्षालनेनधारयन् कमंडल्वादीं श्चदधत् धारयेदित्यर्थः २१ कृच्छ्रतःतपःक्लेशात्यथा

भा०स०
टी०
५८

द्वादशाब्दाद्यनंतरमपि यदि धर्मानुष्ठाने शक्तस्तर्हि वन एव वसेत् यदि तु ज्ञानाभ्यासे योग्यस्तर्हि संन्यसेदित्युत्तराध्याये वक्ष्यति तदुभयरहितस्य तु यत्कृत्यं तदाह यदा अकल्पः असमर्थः आन्वीक्षिक्यां ज्ञानाभ्यासे २३ अनशनादिकं करिष्यतः पूर्वकृत्यमाह आत्मनीत्यादि यावत्समाप्ति यथाऽर्हतः यथायोग्यम् स्वकारणेषु आकाशादिषु संघातं देहं न्यसेत् प्रविलापयेत् २४ तदेव विभज्य दर्शयति खे आकाशे खानि देहगतच्छिद्राणि आत्मवान् धीमान् शेषमस्थिमांसादिकठिनांशम् २५ एवं स्थूलशरीरस्य लयमुक्त्वा लिंगशरीररूपस्याध्यात्मादित्रयस्य लयमाह वाचमित्यादिना त

यदाऽकल्पः स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरयाऽथवा आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम् २३ आत्मन्यग्नीन्समारोप्य संन्यस्याहं ममात्मताम् कारणेषु न्यसेत्सम्यक् संघातं तु यथार्हतः २४ खे खानि वायौ निश्वासांस्तेजस्यूष्माणमात्मवान् अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानि क्षितौ शेषं यथोद्भवम् २५ वाचमग्नौ सवक्तव्यामिन्द्रे शिल्पं करावपि पदानि गत्या वयसि रत्योपस्थं प्रजापतौ २६ मृत्यौ पायुं विसर्गं च यथास्थानं विनिर्दिशेत् दिक्षु श्रोत्रं सनादेन स्पर्शमध्यात्मनि त्वचम् २७ ॥

अत्र यद्यपि यथोद्भवं लयस्य युक्तत्वादध्यात्मादीनां स्वस्वकारणेषु राजसाहंकारादिषु लयो वाच्यः तथापीह तेषां लयभावने यमहितीयात्मप्रतिपत्तिपरेति यथाकथंचिल्लये भाव्ये देवतानां प्रवर्त्तकत्वेन प्राधान्यादिन्द्रियतद्विषययोर्देवतासु लयः कथ्यते वक्तव्यसहितां वाचमग्नौ न्यसेत् एवं सर्वत्र पदानि पादौ वयसि विष्णौ २६ सनादेन शब्देन सह अध्यात्मनि वायौ

रामः
५८

ज्योतिषि आदित्ये रूपाणि रसगंधयोस्त्विंद्रियाद्याकर्षकत्वेन प्राधान्यविवक्षया देवतासहितस्य विषये लयमाह अप्स्वे तसा सह जिह्वां रसनम् अप्सु रसरूपासु घ्राणशब्देनाश्विनोरप्युपलक्षणं अश्विभ्यां सह घ्राणं घ्रेये गंधे रूपलक्षितायां क्षितावित्यर्थः २८ परे एकवी ब्रह्मणि अध्यात्मना अहंकारेण अध्यात्मतामितिपाठे कर्माण्यहंकारं चेत्यर्थः कथंभू ते रुद्रे यद्यस्मादहंममतापूर्विका क्रिया भवति तस्मिन् सत्वेन चेतनया गुणैः गुणकार्यैः प्रागवशिष्टैर्देवैः सह यद्वा सत्वादिभिर्गुणैर्हेतुभूतैः वैकारिकं मोक्तृत्वादिविकारवतं क्षेत्रज्ञं परे निर्विकारे ब्रह्मणि २९ ननु विकारवतः कथं

रूपाणि चक्षुषा राजन्ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् अप्सु प्रचेतसा जिह्वां घ्रेयैर्घ्राणं क्षि- तौ न्यसेत् २८ मनो मनोरथैश्चंद्रे बुद्धिं बोध्यैः कवौ परे कर्माण्यध्यात्मना रुद्रे यदहं- ममता क्रिया सत्वेन चित्तं क्षेत्रज्ञे गुणैर्वैकारिकं परे २९ अप्सु क्षितिमपो ज्योतिष्य- दो वायौ नभस्यमुम् कूटस्थे तच्च महति तदव्यक्तेऽक्षरे च तत् ३० इत्यक्षरतयात्मा- नं चिन्मात्रमवशेषितम् ज्ञात्वाऽद्वयोऽथ विरमेद्दग्धयोनिरिवानलः ३१ ॥ इति श्रीभा० म० सं० द्वादशोऽध्यायः १२ नारद उवाच ॥ ॥ ॥ ॥

परे अविकारे लयः स्यात् विकारहेतूनां सर्वोपाधीनां लयद्वारेणेत्याह अप्स्विति अदो ज्योतिः तच्च नभः कूटस्थे अहंतत्वे तच्च कूटस्थं महति महत्तत्वे प्रधाने तच्चाव्यक्तमक्षरे परमात्मनि ३० इति सर्वोपाधिलयाद्धेतोः अवशेषि तं चिन्मात्रमात्मानं क्षेत्रज्ञम् अक्षरतया ज्ञात्वा अद्वयः सन् विरमेत् दग्धकाष्ठो यथाऽनलः ३१ ॥ इति सप्तमे टीका

१२

भा०स० त्रयोदशेयतेर्धर्मःसाधकस्योच्यतेमहान् अवधूतेतिहासेनसिद्धावस्थाचवर्ण्यते १ एवंध्यात्वा अकल्पः अ
टी० नशनादिकंकुर्यात् आन्वीक्षिक्यांकल्पस्त्वेवंध्यात्वापरिव्रज्येतिसंबंधः कियदत्रत्याज्यम् देहव्यतिरिक्तंसर्वं
५९ मित्याह देहमात्रेति तस्यधर्मानाह ग्रामैकरात्रेतिनवभिः १ कौपीनंगुह्यमाच्छाद्यतेयावतातावन्मात्रंपरंकेव
लम् अन्यद्दितिवात्यक्तंत्रेषोच्चारणात्पूर्वमेव २। ३ सदसतःपरेकार्यकारणव्यतिरिक्ते ४ नन्वात्मानंपरंब्रह्मेति

नारदउवाच कल्पस्त्वेवंपरिव्रज्यदेहमात्रावशेषितः ग्रामैकरात्रविधिनानिरपेक्ष-
श्चरेन्महीम् १ बिभृयाद्यद्यसौवासःकौपीनाच्छादनंपरम् त्यक्तंनदंडलिंगादेरन्य-
त्किंचिदनापदि २ एकएवचरेद्भिक्षुरात्मारामोऽनपाश्रयः सर्वभूतसुहृच्छांतोना-
रायणपरायणः ३ पश्येदात्मन्यदोविश्वंपरेसदसतोऽव्यये आत्मानंचपरंब्रह्मसर्वत्र-
सदसन्मये ४ सुप्तप्रबोधयोःसंधावात्मनोगतिमात्मदृक् पश्यन्बंधंचमोक्षंच-
मायामात्रंनवस्तुतः ५॥ ५ ॥ ७ ॥ १३ ॥ ७ कथंसामानाधिकरण्यनि-

र्देशः नहिबद्धमुक्तयोरैक्यंसंभवतितत्राह सुप्तेति सुषुप्तौहितमसावृतमात्म तत्त्वंजाग्रत्स्वप्नयोस्तुविक्षि-
प्तंप्रकाशते संधौतुनतमोनापिविक्षेपः अतस्तदा आत्मदृक् आत्मानंलक्षीकुर्यस्थितःसन् आत्मनोगतिंतत्त्वं
पश्यन् अतएव बंधंमोक्षंचमायामात्रंपश्यन् आत्मानंपरंब्रह्मसर्वत्रपश्येदित्यन्वयः तदुक्तंयोगग्रंथे निद्रादौ राम:
जागरस्यांतेयोभावउपजायते तंभावंभावयंनित्यंमुच्यतेनेतरोयतिरिति ५॥ ५ ॥ ७ ॥ १३ ॥ ५९

अस्यदेहस्यप्रभवोऽप्ययश्चयस्मात्तंकालं ६ असच्छास्त्रेषु अनात्मपरेषुनाटकादिषु जीविकांनक्षत्रविद्या दिवृत्तिम् वादवादान्जल्पवितंडनिष्ठान् कंचकमपिपक्षंनिर्बंधेननसंश्रयेत् ७ शिष्यान्नानुबध्नीतप्रलोभ नादिनाबलान्नापादयेत् आरंभान् मठादिव्यापारान्नकुर्यादिति ८ परमहंसस्यविशेषमाह नयतेराश्रमोध र्मार्थः कथंभूतस्ययतेः महात्मनः तस्यलक्षणंशांतस्येत्यादिप्रायइत्यस्यायंभावः ज्ञानोत्पत्तिपर्यंतंबहूदका

नाभिनंदेत्ध्रुवंमृत्युमध्रुवंवाऽस्यजीवितम् कालंपरंप्रतीक्षेत भूतानांप्रभवाप्य यम् ६ नासच्छास्त्रेषुसज्जेतनोपजीवेतजीविकाम् वादवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षं कंचननसंश्रयेत् ७ नशिष्याननुबध्नीतग्रंथान्नैवाभ्यसेद्बहून् नव्याख्यामुपयुंजी तनारंभानारभेत्क्वचित् ८ नयतेराश्रमःप्रायोधर्महेतुर्महात्मनः शांतस्यसमचि त्तस्यबिभृयादुतवात्यजेत् ९ अव्यक्तलिंगोव्यक्तार्थोमनीष्युन्मत्तबालवत् क विर्मूकवदात्मानंसदृष्ट्यादर्शयेन्नृणाम् १० ॥ दिलिंगमाश्रित्य सत्त्वशुद्ध्यर्थंयमानिय मांश्चाचरन्नेवज्ञानोत्पत्तेःयतेत उत्पन्नेतुज्ञाने ननियमैः कृत्यमस्तियमाश्चस्वतएवस्युः अतस्तदालिंगा दिभिःप्रयोजनाभावाल्लोकसंग्रहार्थंधारयेद्वात्यजेद्वेति ९ तस्यैवज्ञानदार्ढ्याभावेयोगभ्रंशपरिहारार्थमाह नबहिर्व्यक्तंलिंगंयस्य व्यक्तोऽर्थःप्रयोजनमात्मानुसंधानंयस्यसः मनीष्यप्युन्मत्तवत् बालवच्चकविरपिमू कवदात्मानंनृणांदृष्ट्यादर्शयेत् तेयथोन्मत्तादिरूपंमन्येरन्नतथावर्त्तेत स्वदृष्ट्येतिपाठेवात्मानुसंधानाभावेनेत्य

परमहंसधर्ममेवेतिहासेनस्फुटयति अत्रापीतियावदध्यायसमाप्ति अजगरवृत्तंस्यमुनेश्च अजगरवृत्तंनाम
एकत्रस्थित्वा प्रारब्धकर्मभोगः ११ धरोपस्थेभूपृष्ठेसह्याद्रेस्तटे रजोभिर्धूसरैः तनूदेशैर्देहावयवैर्निगूढममलं
तेजोयस्यतम् १२।१३ कर्मादिभिर्जनायंनविदुः तंपादयोःशिरसास्पृशन्नत्वा अप्राक्षीदित्युत्तरेणान्वयः १४।१५

अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् प्रह्लादस्यचसंवादंमुनेराजगरस्यच ११॥
तंशयानंधरोपस्थेकावेर्यांसह्यसानुनि रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसम्
१२ ददर्शलोकान्विचरँल्लोकतत्वविवित्सया वृतोमात्यैःकतिपयैःप्रह्लादोभगवत्
प्रियः १३ कर्मणाकृतिभिर्वाचालिंगैर्वर्णाश्रमादिभिः ननिदंतिजनायंवैसोऽसा
वितिनवेतिच १४ तंनत्वाऽभ्यर्च्यविधिवत्पादयोःशिरसास्पृशन् विवित्सुरिदम
प्राक्षीन्महाभागवतोऽसुरः १५ बिभर्षिकायंपीवानंसोद्यमोभगवान्यथा वित्तंचै
वोद्यमवतांभोगोवित्तवतामिह भोगिनांखलुदेहोयंपीवाभवतिनान्यथा १६ न
तेशयानस्यनिरुद्यमस्यब्रह्मन्नुहार्थोयतएवभोगः अभोगिनोऽयंतवविप्रदेहः पी

उद्यमसहितइवभोगवानिवपीवानंस्थूलंदेहंधारयसि तत्रहेतुंवदेति तृतीयेनान्वयः उद्यमंविनैवममभोगोऽ
स्तीतिचेत्तत्राह वित्तंचेति १६ नुइतिनिश्चये हइतिप्रसिद्धौ तवार्थोनास्तीतिप्रसिद्धमेवेत्यर्थः यतोऽर्थादेवयतो

किंच वित्तार्जनाद्यसमर्थोप्ययंजनस्तदर्थमुद्यमंकरोति त्वंतुसमर्थोऽपिकिमितिनकरोषीत्याह कविर्विद्वान्क
ल्पोदक्षः निपुणदृक्चतुरः चित्राःप्रियाः लोकरंजनाः कथाःयस्य तथाऽपिलोकस्यकर्मकुर्वतःसतःशेषे तद्वीक्षि
ताऽपितावत्तत्सर्वपश्यन्नपि पाठान्तरेनद्वेक्षितत्कर्मनद्वेक्षि नोषिवानचस्तोषीत्यर्थः १८ तस्यवागेवामृतंयेनयंत्रि

कविःकल्पोनिपुणदृक्चित्रप्रियकथःसमः लोकस्यकुर्वतःकर्मशेषेतद्वीक्षिता
पिवा १८ नारदउवाच सइत्थंदैत्यपतिनापरिपृष्टोमहामुनिः स्मयमानस्तमभ्याह
तद्वागमृतयंत्रितः १९ ब्राह्मणउवाच वेदेदमसुरश्रेष्ठभवान्नन्वार्यसंमतः ईहोप
रमयोर्नृणांपदान्यध्यात्मचक्षुषा २० यस्यनारायणोदेवोभगवान्हृद्गतःसदा भक्त्या
केवलयाऽज्ञानंधुनोतिध्वांतमर्कवत् २१ अथापिब्रूमहेप्रश्नांस्तवराजन्यथाश्रुतं
संभावनीयोहिभवानात्मनःशुद्धिमिच्छताम् २२ तृष्णयाभववाहिन्यायोग्यैःका
मैरपूरया कर्माणिकार्यमाणोऽहंनानायोनिषुयोजितः २३ ॥ तेनवशीकृतःसन्नाह १९

अध्यात्मचक्षुषाअंतर्दृष्ट्या भवान्वेदैव आर्याणांज्ञानिनांसंमतोननुभवान् इदमितियदुक्तंतदेवाह नृणामीहो
परमयोःप्रवृत्तिनिवृत्त्योःपदानिस्थानानिफलानीत्यर्थः २० वेदेत्यत्रहेतुः यस्येति हृदिप्रविष्टःसन्नज्ञानंधुनोति
अर्कोयथाबहिर्ध्वांतम् २१ यथाश्रुतमित्यौद्धत्यपरिहारायोक्तम् २२ लोकःकर्मसुप्रवर्त्तते त्वंतुनिवृत्तःसन्किं

कारिण्या यथोचितैरपि विषयैः पूरयितुमशक्यया तृष्णया कर्मसु प्रवर्त्यमानोऽहं पूर्वं नानायोनिषु प्रवेशितः २३। तथैव तृष्णया इमं लोकं मनुष्यदेहं यदृच्छया प्रापितः कथंभूतं लोकम् धर्मेण स्वर्गस्य द्वारं साधनम् अधर्मेणा तिरश्चां श्वानसूकरादियोनेर्द्वारम् मिश्राभ्यां ताभ्यां पुण्यापुण्याभ्यां पुनरप्यस्य मनुष्यत्वस्य द्वारम् सर्वतो निवृत्त्या अपवर्गस्य द्वारमित्यर्थः २४ अत्रापि मनुष्यत्वेपि अन्यापनुत्तये दुःखनिवृत्त्यै एव विपर्ययं दृष्ट्वा निवृत्तोऽस्मि २५ ननु प्रवृत्त्या कदाचित्सुखं स्यान्निवृत्त्या तु किं स्यादिति चेत्तत्राह सुखमस्य जीवस्य स्वरूपमेव तर्हि किं न प्रकाशते

यदृच्छया लोकमिमं प्रापितः कर्मभिर्भ्रमन् स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं तिरश्चां पुनरस्य च २४ अत्रापि दम्पतीनां च सुखायान्यापनुत्तये कर्माणि कुर्वतां दृष्ट्वा निवृत्तोऽस्मि विपर्ययम् २५ सुखमस्यात्मनो रूपं सर्वेहोपरतिस्तनुः मनःसंस्पर्शजान्दृष्ट्वा भोगान्स्वप्स्यामि संविशन् २६ इत्येतदात्मनः स्वार्थं सन्तं विस्मृत्य वै पुमान् विचित्रामसति द्वैते घोरामाप्नोति संसृतिम् २७ जलं तदुद्भवैश्छन्नं हित्वाऽज्ञो जलकाम्यया ॥ ६ ॥

तत्राह सर्वेति तनोतीति तनुः सर्वक्रियानिवृत्तौ स्वत एव प्रकाशत इत्यर्थः भोगांश्च मनःसंस्पर्शजान् मनोरथमात्रजान् अशाश्वतान् दृष्ट्वा स्वप्स्यामि निरुद्यमोऽस्मीत्यर्थः तर्हि कदाचित्कथं भुंक्षे तत्राह संविशन् प्रारब्धभोगान् भुंजान इत्यर्थः २६ एवं चेत्कोऽपि संसारं न प्राप्नुयात्तत्राह इत्येतदात्मनः सुखात्मकं रूपं स्वार्थम् स्वस्मिन्नेव सन्तं पुरुषार्थं विस्मृत्य असत्यपि द्वैते २७ एतदेव दृष्टान्तेन स्पष्टयति जलमिति तदुद्भवैः तृणशैवालादिभिः ॥ छी ॥ एमः ६३

जलकाम्यया जलेच्छया स्वतः आत्मस्वरूपादन्यत्र पुरुषार्थं पश्यन् २८ एवं स्वस्य निरुद्यमत्वे कारणमुक्त्वा विपर्ययं दर्शयेतियदुक्तं तद्विवृणोति देहादिभिरितिपंचभिः ईहतः इच्छतः अनीशस्य निर्दैवस्य पुनःपुनःप्रारब्धाः क्रिया मोघा विफला एव भवंति २९ क्रियाणां सफलत्वेऽपि फलस्यानुपयोगमाह आध्यात्मिकादिभिरिति मर्त्यस्य मरि

मृगतृष्णामुपाधावेद्यथाऽन्यत्रार्थदृक्स्वतः २८ देहादिभिर्दैवतंत्रैरात्मनः सुखमीहतः दुःखात्ययंचानीशस्य क्रियामोघाः कृताः कृताः २९ आध्यात्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्य कर्हिचित् मर्त्यस्य कृच्छ्रोपनतैरर्थैः कामैः क्रियेत किम् ३० पश्यामि धनिनां क्लेशं लुब्धानामजितात्मनाम् भयादलब्धनिद्राणांसर्वतोऽभिविशंकिनाम् ३१ राजतश्चौरतःशत्रोःस्वजनात्पशुपक्षितः अर्थिभ्यःकालतःस्वस्मान्नित्यंप्राणार्थवद्भयम् ३२ शोकमोहभयक्रोधरागक्लैब्यश्रमादयः यन्मूलाःस्युर्नृणांजह्यात्स्पृहांप्राणार्थयोर्बुधः ३३ मधुकारमहासर्पौलोकेस्मिन्नोगुरूत्तमौ॥ ष्यतः कृच्छ्रेण दुःखेनोपनतैः प्राप्तैः ३० कृच्छ्रं विनैव प्राप्तेऽस्यर्थे दुःखं तदवस्थमित्याह पश्यामीति ३१ भयं प्रपंचयति राजतइति स्वस्मान्मत्तएव कथंचित्त्यागभोगविस्मरणादिना नाशः स्यादिति ३२ प्राणवतामर्थवतां च भयं नित्यम् अतोऽनर्थहेतुत्वात्प्राणे जीवने अर्थे च स्पृहा न कार्येत्याह शोकेति ३३ नन्वेवमनर्थाननुभवंतोऽपि न केचिद्विरज्यंते न च यथालाभेन

मधुमक्षिकाजगरौ ययोः शिक्षया वृत्तपर्यालोचनया ३४ मधुकराच्छिक्षितमाह विराग इति वित्तपतिं हत्वाऽन्यो वित्तं हरेदित्येवम् ३५ अजगराच्छिक्षितमाह अनीह इति सत्ववान् धैर्यवान् ३६ पीनत्वे हेतुं वदन् यदृच्छयाप्ता।

वैराग्यं परितोषं च प्राप्ता यच्छिक्षया वयम् ३४ विरागः सर्वकामेभ्यः शिक्षितो मे मधुव्रतात् कृच्छ्राप्तं मधुवद्वित्तं हत्वाऽप्यन्यो हरेत्पतिम् ३५ अनीहः परितुष्टात्मा यदृच्छोपनतादहम् नो चेच्छये बह्वहानि महाहिरिव सत्ववान् ३६ क्वचिदल्पं क्वचिद्भूरि भुंजेन्नं स्वाद्वस्वादु वा क्वचिद्भूरिगुणोपेतं गुणहीनमुत क्वचित् ३७ श्रद्धयोपाहृतं क्वापि कदाचिन्मानवर्जितम् भुंजे भुक्त्वाऽथ कस्मिंश्चिद्दिवा नक्तं यदृच्छया ३८ क्षौमं दुकूलमजिनं चीरं वल्कलमेव वा वसेऽन्यदपि संप्राप्तं दिष्टभुक् तुष्टधीरहम् ३९ क्वचिच्छये धरोपस्थे तृणपर्णाश्मभस्मसु क्वचित्प्रासादपर्यंके कशिपौ वा परेच्छया ४० क्वचित्स्नातोनुलिप्तांगः सुवासाः स्रग्व्यलंकृतः रथेभाश्वैश्चरे क्वापि दिग्वासा ग्रहवद्विभो ४१॥

प्राप्तासंरितोषं प्रपंचयति क्वचिदल्पमिति षड्भिः ३७।३८ चीरं जीर्णवस्त्रखंडम् वसे परिदधे दिष्टभुक् प्रारब्धकर्मफलभोगी ३९ प्रासादमध्ये पर्यंके तत्रापि कशिपौ तूलिकायाम् ४० चरे विचरामि क्वचिद्ग्रहवद्दिगंबरो विचरामि ४१॥ ४१ ॥ छ ॥ ॥ श्रीरामचन्द्र ॥

नचमानापमानकर्त्तेषुममवैषम्यमित्याह नाहमिति नाहं निंदामि नचस्तौमि महात्मनि विष्णौ ४२ एवंभूतत्वे नस्थितावुपायमाह विकल्पमितिद्वाभ्याम् चित्तौभेदग्राहकमनोवृत्तौ अर्थरूपोविभ्रमोयस्मिन्मनसि तन्मनो

नाहंनिंदेनचस्तौमिस्वभावविषमंजनम् एतेषांश्रेयआशासेउतैकात्म्यंमहात्मनि
४२ विकल्पंजुहुयाच्चित्तौतांमनस्यर्थविभ्रमे मनोवैकारिकेहुत्वातन्मायायांजुहो
त्यनु ४३ आत्मानुभूतौतांमायांजुहुयात्सत्यदृङ्मुनिः ततोनिरीहोविरमेत्स्वानुभूत्या
त्मनिस्थितः ४४ स्वात्मवृत्तंमयेत्थंतेसुगुप्तमपिवर्णितम् व्यपेतंलोकशास्त्राभ्यांभ
वान्हिभगवत्प्रियः ४५ नारदउवाच धर्मंपारमहंस्यंवैमुनेःश्रुत्वाऽसुरेश्वरः पूजा
यित्वाततःप्रीतआमंत्र्यप्रययौगृहम् ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कं
धेयुधिष्ठिरनारदसंवादेयतिधर्मेत्रयोदशोऽध्यायः १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच गृह
स्थएतांपदवींविधिनायेनचांजसा यातिदेवऋषेब्रूहिमादृशोगृहमूढधीः १॥ १॥

वैकारिकेअहंकारे ततअहंकारमनुअनंतरंमहत्तत्वद्वारेणेत्यर्थः ४३ सत्यमेवपश्यतीतितथा ४४ मंदृदृष्ट्या लोकशास्त्राभ्यांव्यपेतम् नतुतत्वदृष्ट्या यतोभवान्भगवत्परः ४५। ४६ ॥ इतिसप्तमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेगृहस्थस्यपरोमोधर्मईर्यते देशकालादिभेदेनपुनःश्रेयोविशेषकृत् १ गृहस्थमुल्लंघ्यमोक्षंप्रतिअंत

तस्यमोक्षधर्मानाह गृहेष्वित्यादियावदध्यायसमाप्ति साक्षाद्वासुदेवार्पणंयथाभवत्येवंकुर्वन्नुपासीन २।३ स्वयमेवमुच्यमानेषु वियुज्यमानेषु यथास्वप्नादुत्थितःपुमान्स्वप्नदृष्टेषुपुत्रादिषुसंगंविमुंचतितद्वत् ४ नन्वेवंभूतस्य दुर्जनैरभिभूयमानस्यकुतोगृहोचिताःक्रियाःस्युस्तत्राह यावदर्थमिति अंतस्त्वनासक्तःबहिस्त्वासक्तइव नृलो

नारदउवाच गृहेष्ववस्थितोराजन्क्रियाःकुर्वन्यथोचिताः वासुदेवार्पणंसाक्षादुपासीतमहामुनीन् २ शृण्वन्भगवतोऽभीक्ष्णमवतारकथाऽमृतम् श्रद्दधानोयथाकालमुपशांतजनावृतः ३ सत्संगाच्छनकैःसंगमात्मजायात्मजादिषु विमुच्येन्मुच्यमानेषुस्वयंस्वप्नवदुत्थितः ४ यावदर्थमुपासीनोदेहेगेहेचपंडितः विरक्तोरक्तवत्तत्रनृलोकेनरतांन्यसेत् ५ ज्ञातयःपितरौपुत्राभ्रातरःसुहृदोपरे यद्वदंतियदिच्छंतिचानुमोदेतनिर्ममः ६ दिव्यंभौमंचांतरिक्षंवित्तमच्युतनिर्मितम् तत्सर्वमुपभुंजानएतत्कुर्यात्स्वतोबुधः ७ ॥यावद्भ्रियेतजठरंतावत्स्वत्वंहिदेहिनाम्॥ ८

केजनमध्येनरतांमनुष्यतांन्यसेत् पुरुषकारमाविष्कुर्यादित्यर्थः ५ आग्रहंतुक्वापिनकुर्यादित्याह ज्ञातयइति ६ नन्वेवंसर्वानुमोदनेवित्तक्षयप्रसंगात्कुतोवाजीवनंकुतोवाकर्मकरणंतत्राह दिव्यंवृष्ट्यादिभिर्जातंधान्यादि भौमंनिधानादि अंतरिक्षमकस्मादेवप्राप्तम् एवंस्वतएव अच्युतनिर्मितंदैवलब्धंयत् एतत्पूर्वोक्तकर्मादि ७ दैवाद्भूरिलाभेजातेपि तत्राभि

मानवकार्यैश्चाद्य आवहेत ।

भ्रियेत पूर्येत ८ अत एवान्यं किमपि स्वगृहक्षेत्रं वा प्रविश्य भुंजानं न निवारयेदित्याह मृगेति मर्को मर्कटः सरीसृप् सर्पः मक्षिकाश्च तैः पुत्रैः एषां मृगादीनां कियदंतरम् ९ अतिकृच्छ्रेणापायेन भजेत् किंतु यावद्दैवप्रापितं तावदेव भजेत् १० श्वानश्च अघाश्च पतिताः अंतेऽवसायिनश्चांडालादयः तानभिव्याप्य यथाऽर्हं कामान् संविभजेत् स्वभोज्यादि विभज्य दद्यात् यद्यप्येकैवात्मनो दारा भार्या तस्यामतिथिशुश्रूषणे नियुक्तायां स्वस्य शुश्रूषा हीयेत यस्यां च नृणां स्वत्वग्रहः ममे-

अधिकं योऽभिमन्येत स स्तेनो दंडमर्हति ८ मृगोष्ट्रखरमर्काखुसरीसृप्खगमक्षिकाः आत्मनः पुत्रवत्पश्येत्तैरेषामंतरं कियत् ९ त्रिवर्गं नातिकृच्छ्रेण भजेत गृहमेध्यपि यथादेशं यथाकालं यावद्दैवोपपादितम् १० आश्वाघांतेवसायिभ्यः कामान्संविभजेद्यथा अप्येकामात्मनो दारां नृणां स्वत्वग्रहो यतः ११ जह्याद्यदर्थे स्वान्प्राणान् हन्याद्वा पितरं गुरुम् तस्यां स्वत्वं स्त्रियां जह्याद्यस्तेन ह्यजितो जितः १२ कृमिविड्भस्मनिष्ठांतं क्वेदं तुच्छं कलेवरम् क्व तदीयरतिर्भार्या क्वायमात्मा नभश्छदिः १३॥

वेयमि-त्याग्रहः तामेकामपि संविभजेत् अतिथिशुश्रूषणे नियुंजीतेत्यर्थः न त्वन्यथा मंतव्यं यथाऽर्हं विभजेदित्युक्तत्वात् ११ एवं चेत्तेनेश्वरो वशीकृतः स्यादित्याह जह्यादिति यदर्थे यन्निमित्तं अन्यैरजितोऽपीश्वरस्तेन जित एव १२ ननु कथमेवं तस्यां स्वत्वाभिमानो हातुं शक्यः तत्त्वविचारेणेत्याह कृमिविड्भस्मरू निष्ठापर्यवसानमंते यस्य तदीया देहार्था रतिर्यस्यां सा स्वमहिम्ना नभोऽपि छादयतीति तथा १३॥

किंच सिद्धैः देवलब्धैः यज्ञावशिष्टार्थैः पंचयज्ञशेषैः अन्नादिभिः महतां निवृत्तानां परमहंसानाम् १४ एतद्विवृण्वन्ना
ह देवादीन्यं चयज्ञदेवताः आत्मानं च एवं पृथक्पुरुषमंतर्यामिणं देवयजेत १५। १६ नपुनरतिनिर्बन्धोयथार्थकार्य
इत्याह नहीति विप्रमुखेहुतैरन्नादिभिर्यथाइज्येत पूज्येत नतथाअग्निमुखतोहविषाइज्येत १७ ब्राह्मणेषुचदेवेषु

सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैः कल्पयेद्वृत्तिमात्मनः शेषेस्वत्वंत्यजन्प्राज्ञः पदवीं महतामिया
त् १४ देवान्नृषीन्नृभूतानि पितॄनात्मानमन्वहम् स्ववृत्यागतवित्तेनयजेतपुरुषंपृ
थक् १५ यर्ह्यात्मनोऽधिकाराद्याः सर्वाः स्युर्यज्ञसंपदः वैतानिकेनविधिनाअग्नि
होत्रादिनायजेत् १६ नह्यग्निमुखतोऽयंवैभगवान्सर्वयज्ञभुक् इज्यतेहविषारा
जन्यथाविप्रमुखेहुतैः १७ तस्माद्ब्राह्मणदेवेषुमर्त्यादिषुयथार्हतः तैस्तैःकामैर्य
जस्वैनंक्षेत्रज्ञंब्राह्मणाननु १८ कुर्यादापरपक्षीयंमासिप्रौष्ठपदेद्विजः श्राद्धंपित्रोर्य
थावित्तंतद्बंधूनांचवित्तवान् १९ अयनेविषुवेकुर्याद्व्यतीपातेदिनक्षये चंद्रादित्यो
परागेचद्वादशीश्रवणेषुच २० तृतीयायांशुक्लपक्षेनवम्यामथकार्तिके॥ पंचयज्ञ

देवताश्चमर्त्यादिष्वन्येष्वपिनरेषुपश्वादिषुचक्षेत्रज्ञमंतर्यामिणम् ब्राह्मणाननुमर्त्यादियजनेब्राह्मणयजनानं
तरमन्येषुयजस्वपाठांतरेब्राह्मणाआननंयस्यतम् १८ प्रौष्ठपदेभाद्रपदे १९। २० शुक्लेमासिवैशाखेशुक्लपक्षेअ

हेमंतशिशिरेचमार्गशीर्षादिमासचतुष्टयेऽपियास्तिस्रोअष्टकास्तासु २१ संपूर्णचंद्रापौर्णमासीराकान्यूनचंद्रा।
सैवानुमतिः तथामासर्क्षाणितत्तन्मासनामप्रवृत्तिनिमित्तानि नक्षत्राणियुतानियदास्युः तदा तदुक्तंत्रिकांड्याम्
पुष्ययुक्तापौर्णमासीपौषीमासेतुयत्रसा नाम्नासपौषोमाघाद्याश्चैवमेकादशापरइति २२ अनुराधाश्रवणउत्तराफा
ल्गुनीउत्तराषाढाउत्तराभाद्रपदावाद्वादश्यांयदास्यात् आसुउत्तरासुत्रिषुएकादशीवायदास्यात् तदाचजन्मर्क्षश्रो

चतस्रष्वप्यष्टकासुहेमंतेशिशिरेतथा २१ माघेचसितसप्तम्यांमघाराकासमाग
मे राकयाचानुमत्यावामासर्क्षाणियुतान्यपि २२ द्वादश्यामनुराधास्याच्छ्रवणस्ति
स्रउत्तराः तिसृष्वेकादशीवासुजन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् २३ तएतेश्रेयसःकालानृ
णांश्रेयोविवर्द्धनाः कुर्यात्सर्वात्मनैतेषुश्रेयोऽमोघंतदायुषः २४ एषुस्नानंजपोहोमो
व्रतंदेवद्विजार्चनम् पितृभूतनृभूतेभ्योयद्दत्तंतद्ध्यनश्वरम् २५ संस्कारकालोजाया
याअपत्यस्यात्मनस्तथा प्रेतसंस्थामृताहश्चकर्मण्यभ्युदयेनृप २६ ॥ २६ ॥

णयोगयुक् जन्मनक्षत्रस्यश्रवणस्यवायोगेनयुक्तंदिनंयदातदा योगग्रहणंसंबंधबाहुल्यार्थम् २३ नकेवलंश्रे
यस्यैवेतेकालाः किंतुधर्ममात्रस्येत्याह तएतइतिद्वाभ्याम् तदेवआयुषःअमोघम् साफल्यमित्यर्थः २४। २५ सं
स्कारकालइति जायायाःपुंसवनादि अपत्यस्यजातकर्मादि आत्मनोयज्ञदीक्षादि प्रेतस्यसंस्थादहनादि मृताह
श्चसांवत्सरिकं यदाअन्यस्मिन्नपि अभ्युदयार्थकर्मणि श्रेयःकुर्यादित्यनुषंगः २६ ॥ २६ ॥ २६ ॥

।२७ यत्रयस्मिन्नेतच्चराचरमस्तितस्यभगवतोबिंबंरूपंससात्त्रंयत्रलभ्यतेसवैपुण्यतमोदेशः २८।२९ अर्हैरुच्च
मैः आश्रितानि ३०।३१ सीतायारामस्यचाश्रमआदिर्येषाम् द्वयोःपृथक्ग्रहणंवियोगकालाभिप्रायेण ३२ अर्चा-

अथदेशान्प्रवक्ष्यामिधर्मादिश्रेयआवहान् सवैपुण्यतमोदेशःसत्पात्रंयत्रलभ्यते
२७ बिंबंभगवतोयत्रसर्वमेतच्चराचरम् यत्रहब्राह्मणकुलंतपोविद्यादयान्वितं
म् २८ यत्रयत्रहरेरर्चासदेशःश्रेयसांपदम् यत्रगंगादयोनद्यःपुराणेषुचविश्रुताः
२९ सरांसिपुष्करादीनिक्षेत्राण्यर्हाश्रितान्युत कुरुक्षेत्रंगयशिरःप्रयागःपुलहाश्र
मः ३० नैमिषंफाल्गुनंसेतुःप्रभासोऽथकुशस्थली वाराणसीमधुपुरीपंपाबिंदुसर
स्तथा ३१ नारायणाश्रमोनंदासीतारामाश्रमादयः सर्वेकुलाचलाराजन्महेंद्रमल
याद्यः ३२ एतेपुण्यतमादेशाहरेरर्चाश्रिताश्चये एतान्देशान्निषेवेतश्रेयस्कामोह्य
भीक्ष्णशः धर्मोह्यत्रेहितःपुंसांसहस्राधिफलोदयः ३३ हरिरेवैकउर्वीशयन्मयंवैच
राचरम् पात्रंत्वत्रनिरुक्तंवैकविभिःपात्रवित्तमैः ३४ ॥

ऽ श्रिताश्चस्थिरप्रतिमाश्रिताःपू-
र्वंतुशालग्रामशिलाद्यर्चनदेशउक्तइत्यपौनरुक्त्यम् अत्रएषुदेशेषुईहितःकृतःसहस्रगुणमधिकस्यफल
स्यउदयोयस्मात्सतथा ३३ अथपात्रमाह हरिरेवपात्रंनिरुक्तंनिर्णीतम् ३४ ॥ ३४ ॥ ँ ॥ रामः ॥

तदेवाह देवेषुत्वऋषिषुच अर्हत्सुच तपोयोगादिसिद्धेषु ब्रह्मात्मजादिषु सनकादिष्वपि सत्सु तत्र त्वदीये राजसूयेयद्यस्मादच्युत एव पात्रतया संमतः ३५ संमतत्वे हेतुमाह जीवराशिभिर्व्याप्तो ब्रह्माण्डकोश एव योऽङ्घ्रिपः सर्वजीवानात्मनश्च तर्पणम् ३६ एतदेव पुरुषमाननिरुक्त्या द्रढयति पुराणीति नृतिर्यगादिरूपाणि पुराणि शरीराणि तेषु अन्तर्यामिरूपेण प्रत्यगंशेन च यतः शेते अतः पुरुष इति प्रसिद्धः ३७ तारतम्येन तिर्यगादिभ्यः पुरुषे यस्माद्धाधिक्येन व

देवर्ष्यर्हत्सु वै सत्सु तत्र ब्रह्मात्मजादिषु राजन्यदग्रपूजायां मतः पात्रतयाच्युतः ३५ जीवराशिभिराकीर्ण आंडकोशांघ्रिपो महान् तन्मूलत्वादच्युतेज्या सर्वजीवात्मतर्पणम् ३६ पुराण्यनेन सृष्टानि नृतिर्यगृषिदेवताः शेते जीवेन रूपेण पुरेषु पुरुषो ह्यसौ ३७ तेष्वेषु भगवान् राजंस्तारतम्येन वर्त्तते तस्मात्पात्रं हि पुरुषो यावानात्मा यथेयते ३८ दृष्ट्वा तेषां मिथो नृणामवज्ञानात्मतां नृप त्रेतादिषु हरेरर्चा क्रियायै कविभिः कृता ३९ ततोऽर्चायां हरिं केचित्संश्रद्धाय विपर्यया ॥ ४०

र्तते तस्मात्पुरुषः पात्रम् तत्रापि यावानात्मा ज्ञानांशः यथा यथा ईयते तप आदियोगेन यत्र यत्र प्रतीयते तथा तथाऽसौ पात्रमित्यर्थः तथा च श्रुतिः पुरुषत्वे चाविस्तरामात्मेत्यादि ३८ तर्हि प्रतिमादौ हरेः किमिति वा पूजां कुर्वन्ति तत्राह दृष्ट्वेति द्वाभ्यां मिथोऽवज्ञानमसन्मानस्तस्मिन्नात्मा बुद्धिर्येषां तेषां भावं दृष्ट्वा क्रियायै पूजायर्थम् ३९ हरिमुपासते उपासिताऽपि अर्चा पुरुषद्वेषिणामर्थदा न भवति पुरुषेषु द्वेषं हित्वा ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अर्चितासतीसापिमंदाधिकारिणांपुरुषार्थप्रदाभवत्येवेत्यर्थः ४० पुरुषेष्वेवजात्यातपआदिभिश्चपुनर्विशेषांत
रमाह पुरुषेष्वपीति योधत्तेतंसुपात्रंविदुः ४१ एतदेवकैमुत्यन्यायेनद्रढयति नन्वस्येति ४२ ॥ इतिसप्तमेटीकायां
चतुर्दशोध्यायः १४ ॥ ततःपंचदशसर्ववर्णाश्रमनिबंधनम् सारतःसंग्रहेणाथवर्ण्यतेमोक्षलक्षणम् १ सर्वेषामपि

उपासतउपास्तापिनार्थदापुरुषद्विषाम् ४० पुरुषेष्वपिराजेंद्रसुपात्रंब्राह्मणंविदुः
तपसाविद्ययातुष्ट्याधत्तेवेदंहरेस्तनुम् ४१ नन्वस्यब्राह्मणाराजन्कृष्णस्यजगदा
त्मनः पुनंतःपादरजसात्रिलोकींदैवतंमहत् ४२ ॥ इति० भा० सप्तमस्कंधेसदाचा
रनिर्णयेचतुर्दशोऽध्यायः १४ ॥ नारदउवाच कर्मनिष्ठाद्विजाःकेचित्तपोनिष्ठानृपा
परे स्वाध्यायेऽन्येप्रवचनेकेचिज्ज्ञानयोगयोः १ ज्ञाननिष्ठायदेयानिकव्यान्यानं
त्यमिच्छता दैवेचतदभावेस्यादितरेभ्योयथार्हतः २ द्वौदैवेपितृकार्येत्रीनेकैक
मुभयत्रवा भोजयेत्सुसमृद्धोऽपिश्राद्धेकुर्यान्नविस्तरम् ३ देशकालोचिताश्रद्धाद्र
व्यपात्रार्हणानिच ॥ ४ मोक्षधर्माणांसारसंग्रहार्थमध्यायप्रारंभः तत्रश्राद्धगतान्विशेषानाह कर्मनिष्ठा
इति स्वाध्यायादिषुपरिनिष्ठिताइतिशेषः १ कव्यानिपितॄनुद्दिश्यदेयानि दैवेचहव्यान्यपितस्मैदेयानि यथार्हतद
तिसर्वत्रज्ञानादितारतम्येन २ । ३ ननुविस्तरः कुतःप्राप्नोयेननिषिध्यतेतत्राह स्वजनानामर्पणात् ॥ ६ ॥ ६

जामाताचेन्निमंत्र्यतेतज्ज्ञात्वाहयःकथंवर्ज्यादित्येवंप्राप्ताद्विस्तरादित्यर्थः ४ मुन्यन्नमारण्यंव्रीह्यादि हरिर्दैवतंह
रयेनिवेदितमित्यर्थः ४ मुन्यन्नमारण्यंव्रीह्यादि हरिर्दैवतंहरयेनिवेदितंसत् ५ पुरुषात्मकमीश्वरस्वरूपम् ६ । ७ दं
डस्यन्यासः हिंसायास्त्यागोयः एतादृशोऽन्योनास्ति ८ अतएवोत्तमाधिकारिणोब्रात्यादिकर्माणित्यजंतीत्याह एक,

सम्यग्भवतिनैतानिविस्तरात्स्वजनार्पणात् ४ देशेकालेचसंप्राप्तेमुन्यन्नंहरिदैवत
म् श्रद्धयाविधिवत्पात्रेन्यस्तंकामधुगक्षयम् ५ देवर्षिपितृभूतेभ्यआत्मनेस्वजना
यच अन्नंसंविभजन्पश्येत्सर्वंतत्पुरुषात्मकम् ६ नदद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्म
तत्त्ववित् मुन्यन्नैःस्यात्पराप्रीतिर्यथानपशुहिंसया ७ नैतादृशःपरोधर्मोनृणांसद्ध
र्ममिच्छताम् न्यासोदंडस्यभूतेषुमनोवाक्कायजस्ययः ८ एकेकर्ममयान्यज्ञान्ज्ञा।
निनोयज्ञवित्तमाः आत्मसंयमनेनीहाजुह्वति ज्ञानदीपिते ९ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणं।
दृष्ट्वाभूतानिबिभ्यति एषमाकरुणोहन्यादतज्ज्ञोह्यसुतृप्ध्रुवम् १० ॥ ९ इति अनीहानि,

ष्कामाःज्ञानदीपितेआत्मस्फूर्तिमति आत्मसंयमनेजुह्वति मनोनियम्यतदंतर्गमयन्त्यासजंतीत्यर्थः तदुक्तं।
सर्वत्रसूक्तेःप्रत्यक्स्फूर्तिरसत्स्फूर्तिस्तनुनिष्ठाविघातकम् संलक्ष्यसंत्यजेत्कर्मतज्जन्मिभ्रहतोऽन्यथेति ९ मा
मामेषःध्रुवंहन्यादिति कुतःअकरुणःतत्कुतःअसुतृप्प्राणेनतर्पकःनत्किंअतज्ज्ञःआत्मतत्त्वानभिज्ञःतथाच

प्रस्तुतमनुवर्त्तयति तस्मादिति ११ अधर्मवत्साक्षान्निषिद्धवत् १२ क्रमप्राप्तमनादृत्य पंचापि व्याचष्टे धर्मबाधः धर्मबुद्ध्यापि यस्मिन्क्रियमाणे स्वधर्मबाधः अन्यस्य चोदितोऽन्यस्य परधर्मः उपमेति व्याचष्टे उपधर्मस्त्विति शब्दस्य भिन्नभेदः अन्यथा व्याख्यानं यस्मिन्यथा दशावरान्भोजयेदित्युक्ते दशभ्योऽवरानिति शब्दभृदिति पाठे धर्मश्च

तस्माद्दैवोपपन्नेन मुत्सन्नेनापि धर्मवित् संतुष्टोऽहरहः कुर्यान्नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ११ विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमाच्छलः अधर्मशाखाः पंचेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत् १२ धर्मबाधो विधर्मः स्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः उपधर्मस्तु पाखंडो दंभो वा शब्दभिच्छलः १३ यस्त्विच्छया कृतः पुंभिराभासो ह्याश्रमात्पृथक् स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्टः प्रशांतये १४ धर्मार्थमपि नेहेत यात्रार्थं वाऽधनो धनम् अनीहानीहमानस्य महाहेरिव वृत्तिदा १५ संतुष्टस्य निरीहस्य स्वात्मारामस्य यत्सुखम् कुतस्तत्कामलोभेन धावतोऽर्थेहया दिशः १६ सदा संतुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥ ॥

च्छमात्रं बिभर्त्तीति तथा यथा गोरद्या इत्युक्ते मशिष्यं स्यागोर्दानम् १३ स्वधर्मानुष्ठानानंतरं धर्मभूयस्त्वादपि परधर्मो नानुष्ठेयः अनुपयोगादित्याह स्वभावविहितइति १४ किंच अधनो धर्मार्थी धनं नेहेत नापेक्षेत धनार्थं नष्टाप्रिये तति वा दैवोपपन्नेनैव स्वधर्मसिद्धेरुक्तत्वात् यात्रार्थमपि नेहेतइति एतत्प्रपंचयति अनीहेति सार्द्धैः षड्भिः

६७

यस्य स उपानत्सात्तस्य १७ गृहपालः श्वा तद्वदाचरति १८ । १९ क्षुधा तृषा च जनः कामस्यान्तं याति अन्नोदकाप्ति
रिक्तकामान्तराभावात् क्रोधस्य वान्तं याति एतस्य क्रोधस्य यत्फलं हिंसा तस्योदयान्निष्पत्तेः दिशो जित्वाऽपि भुवो भु
क्त्वाऽपि लोभस्य नैवान्तं यातीत्यर्थः २०। २१ इदानीं कामादिजयोपायानाह असंकल्पादिचतुर्भिः जयेदिति यथाऽपेक्ष

शर्कराकंटकादिभ्यो यथोपानद्भृतः शिवम् १७ संतुष्टः केन वा राजन्न वर्त्तेतापि वा
रिणा औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद्गृहपालायते जनः १८ असंतुष्टस्य विप्रस्य तेजो वि
द्या तपो यशः स्रवंतीन्द्रियलौल्येन ज्ञानं चैवावकीर्यते १९ कामस्यांतं च क्षुत्तृड्भ्यां
क्रोधस्यैतत्फलोदयात् जनो याति न लोभस्य जित्वा भुक्त्वा दिशो भुवः २० पंडिता ब
हवो राजन्बहुज्ञाः संशयच्छिदः सदसस्पतयोऽप्येके असंतोषात्पतंत्यधः २१ असं
कल्पाज्जयेत्कामं क्रोधं कामविवर्जनात् अर्थानर्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात्
२२ आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दंभं महदुपासया योगांतरायान्मौनेन हिंसां कायाद्यनीह
या २३ कृपया भूतजं दुःखं दैवं जह्यात्समाधिना ॥ ७ मन्वेति अर्थे अनर्थदर्शनेन तत्त्वावम
र्शनात् अद्वैतानुसंधानेन २२ आन्वीक्षिक्या आत्मानात्मविवेकेन महतां सात्त्विकानां सेवया योगस्यान्तराया
न्लोकवार्त्तादीन् २३ येभ्यो भूतेभ्यो भयं जायेत तेष्वेव कृपया हिताचरणेन दैवं दैवोपसर्गनिमित्तं तथा मनःपी

तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन विमनाविफलारंभः संसीदत्य निमित्ततइति आत्मजंदेहजम्योगवीर्येणप्राणायामबलेन सत्त्वनिषेवया सात्विकाहारादिना २४।२५ ननुकथंगुरौभक्त्यासर्वस्यजयःस्यात्तस्यापिमनुष्यत्वेनतद्वस्यात्त्राह यस्येति मर्त्यासद्धीः मनुष्यइतिदुर्बुद्धिः तस्यशास्त्रश्रवणंकुंजरस्नानवद्व्यर्थम् २६ ननुगुरोरपिपुत्रादयस्तं नरमेवमन्यंतेअतआह एषगुरुःसाक्षाद्भगवानेवभवेत् लोकस्यनरोऽसावितिबुद्धिर्भ्रान्तिरित्यर्थः यद्वानहित-

आत्मजंयोगवीर्य्येणनिद्रांसत्त्वनिषेवया २४ रजस्तमश्चसत्वेनसत्त्वंचोपशमेनच एतत्सर्वंगुरौभक्त्यापुरुषोह्यंजसाजयेत् २५ यस्यसाक्षाद्भगवतिज्ञानदीपप्रदेगुरौ॥ मर्त्यासद्धीःश्रुतंतस्यसर्वंकुंजरशौचवत् २६ एषवैभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रिर्लोकोवैमन्यतेनरम् २७ षड्वर्गसंयमैकांताःसर्वानियमचो-दनाः तदंतायदिनोयोगानावहेयुःश्रमावहाः २८ यथावार्त्तादयोह्यर्थायोगस्यार्थं नबिभ्रति अनर्थायभवेयुस्तेपूर्त्तमिष्टंतथाऽसतः २९॥ ऽत्पुत्रादिर्मनुष्यबुद्ध्याप्रतीयमानो

ऽपिगुरुःभगवान्भवेत् यथैषःश्रीकृष्णइत्यर्थः २७ एवंसर्वैरुपायैःकामादिवेगंजित्वा नियमेंद्रियोभूत्वाध्यान-परोभवेत् अन्यथातंप्रतिसर्वशास्त्रवैफल्यस्यादित्याह षड्वर्गेति सर्वाअपिनियमचोदनाःइष्टापूर्त्तादिविषयाः षडिंद्रियवर्गस्ययःसंयमःतस्मिन्नेवैकस्मिन्नंतोयासांतदेकपराइत्यर्थः नचतावतापिचरितार्थाइत्याह तदंताः सत्योऽपियदियोगान् धारणाध्यानसमाधीन् नोआवहेयुः नसाधयेयुस्तर्हिकेवलंश्रमावहाएवेत्यर्थः २८ एतदेव

अर्थाः तत्फलानि च योगस्यार्थं मोक्षं न साधयंति प्रत्युत अनर्थाय संसारायैव असतो बहिर्मुखस्य इष्टापूर्तादय-
पि तथा २९ एवं योगं युंजतोऽपि यस्य कुटुंबादिसंगेन चित्तं विक्षिप्येत तस्य कृत्यमाह यश्चित्तस्य विजयेयत्तउद्यु-
क्तः स भिक्षुः स्यात् संन्यसेत् तथा च स्मृतिः दृढ्याहतस्य गार्हस्थ्यं ध्यानभंगादिकारणम् लक्षयित्वा गृही स्यहंस-

यश्चित्तविजयेयत्तस्यान्निःसंगोऽपिपरिग्रहः एको विविक्तशरणो भिक्षुर्भैक्षामि
ताशनः ३० देशे शुचौ समे राजन्संस्थाप्यासनमात्मनः स्थिरं समं सुखं तस्मिन्ना-
सीतर्ज्वंग ओमिति ३१ प्राणापानौ सन्निरुंध्यात्पूरकुंभकरेचकैः यावन्मनस्त्यजे-
त्कामान्स्वनासाग्रनिरीक्षणः ३२ यतो यतो निःसरति मनः कामहतं भ्रमत् ततस्त
त उपाहृत्य हृदि रुंध्याच्छनैर्बुधः ३३ एवमभ्यसतश्चित्तं कालेनाल्पीयसा यतेः अ
निशं तस्य निर्वाणं यात्यनिधनवह्निवत् ३४ कामादिभिरनाविद्धं प्रशांताखिल
वृत्ति यत् चित्तं ब्रह्मसुखस्पृष्टं नैवोत्तिष्ठेत कर्हिचित् ३५ ॥ न्यसेद् विचारयन्निति भि

क्षया प्राप्तं मितमशनं यस्य सः ३० ऋजुसममंगं यस्य सः सुखं यथा भवत्येवमासीत ओमित्युच्चारयन्निः
तिशेषः ३१ । ३२ । ३३ एवमनिशमभ्यसतस्तस्य यतेश्चित्तं निर्वाणं शांतिं याति ३४ न च पुनर्विक्षिप्यते त्या
ह कामादिभिरस्पृभितं यच्चित्तं तन्नोत्तिष्ठेत् यतः प्रशांता अखिला वृत्तयो यस्य कुतः ब्रह्मसुखेन स्पृष्टम् ३५

यस्तुप्रव्रज्यांकृत्वाऽपिभोगमभिलिप्सुः स्यात् तंनिंदति यइति त्रयाणांधर्मादीनांवर्गः आसमंताद्रुप्यते यस्मि
न् तस्मात्गृहात् तान् धर्मादीन्वांताशी छर्दितभोजी निर्लज्जश्चसः ३६ नचेदसघटितंदृष्ट्वा दित्याह येःपूर्वंस्व
देहः अनात्मादिरूपः स्मृतः चिंतितः तएवपुनरेतमात्मेतिमत्वा श्लाघयंतिस्तावयंतिहि ३७ यतिमुपलक्षिणीकृ
त्यान्यानपिस्वधर्मत्यागिनोनिंदति गृहस्थस्येतिद्वाभ्याम् ३८। ३९ नन्वात्मतत्त्वज्ञस्यभिक्षोरिंद्रियलौल्येऽपिकोवा

यःप्रव्रज्यगृहात्पूर्वंत्रिवर्गावपनात्पुनः यदिसेवेततान्भिक्षुः सवैवांताश्यपत्रपः ३६॥
यैःस्वदेहःस्मृतोनात्मामर्त्योविट्कृमिभस्मसात् तएनमात्मसात्कृत्वा श्लाघयंतित्य
सत्तमाः ३७ गृहस्थस्यक्रियात्यागोव्रतत्यागोवटोरपि तपस्विनोग्रामसेवाभिक्षोरिं
द्रियलोल्यता ३८ आश्रमापसदाह्येतेखल्वाश्रमविडंबकाः देवमायाविमूढांस्तानु
पेक्षेतानुकंपया ३९ आत्मानंचेद्विजानीयात्परंज्ञानधुताशयः किमिच्छन्कस्यवाहे
तोर्देहंपुष्णातिलंपटः ४०॥ आहुःशरीरंरथमिंद्रियाणिहयानभीषून्मनइंद्रियेशम्॥

दोषस्तत्राह आत्मानंपरंब्रह्मचेज्जानीयात् ज्ञानेनधुतानिरस्ताआशयावासनायस्य तस्यज्ञानिनोलौल्यमेव
नसंभवतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसं
ज्वरेदिति ४० अज्ञस्यतुलौल्येननरकपातापत्तेरप्रमत्तेनसतदानत्वज्ञानेयनितव्यमितीममर्थमात्मानंरथिनं
विधिशरीरंरथमेववेत्यादिश्रुत्युक्तरथरूपद्वारेणाह आहुरितिषड्भिः इंद्रियेशंमनो भीशूनरश्मीनाहुः मात्रा

शब्दादीन् वर्त्मानिगंतव्यदेशानाहुः सत्त्वं चित्तम् रहः र
हृदया पिंडगुरं बंधनम् चित्तं विनाहृ निबद्धमिव शरीर

ईशसृष्टमिति बंधनकर्त्तृत्वमीश एवेत्यर्थः ४१ प्राणादयः पंच नागः कूर्मश्च कृकलो देवदत्तो धनंजय इत्येवं दश-
विधं प्राणमक्षं अभिमानं साहंकारं बीजम् रथिनम् शुद्धं जीवं शरम् परं ब्रह्म लक्ष्यम् यथा धनुषा शरो लक्ष्ये नि-
पात्यते तथा प्रणवेन जीवो ब्रह्मणि निपात्यत इत्यर्थः ४२ रागादयो जेतव्याः शत्रवः ४३ तत्र रजोऽभिनिवेशः क्वचित्।

वर्त्मानि मात्रा धिषणां च सूतं सत्वं बृहद्बंधुरमीशसृष्टम् ४१ अक्षं दशप्राणमधर्मध-
र्मौ चक्रेऽभिमानं रथिनं च जीवम् धनुर्हि तस्य प्रणवं पठंति शरं तु जीवं परमेव लक्ष्य-
म् ४२ रागो द्वेषश्च लोभश्च शोकमोहौ भयं मदः मानोऽवमानोऽसूया च माया हिंसा च।
मत्सरः ४३ रजः प्रमादः क्षुन्निद्रा शत्रवस्त्वेवमादयः रजस्तमःप्रकृतयः सत्वप्रकृ-
तयः क्वचित् ४४ यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्पं धत्ते गरिष्ठचरणार्चनया नि-
शातम् ज्ञानासिमच्युतबलो दधदस्तशत्रुः स्वाराज्यतुष्ट उपशांत इदं विजह्यात् ४५।
नो चेत्प्रमत्तमसदिंद्रियवाजिसूता नीत्वोत्पथं विषयदस्युषु हि क्षिपंति ॥ आरूढसमा-

धेः सत्वप्रकृतयोऽपि परोपकारादिप्रवृत्तयः शत्रवः ४४ नृकायरूपं रथं आत्मवशः उपकल्प इंद्रियादिपरि-
करो यस्मिन् तथाभूतं यावद्धत्ते तावदेव गरिष्ठानां गुरूणां चरणसेवया निशितं ज्ञानखड्गं बिभ्रत् अच्युताश्रयः
सन्निरस्तशत्रुरुपशांतः स्वानंदेन तुष्टो भूत्वा इदं रथादिकमुपेक्षेत इत्यर्थः ४५ अच्युताश्रयाभावे बाधकमाह।

असंतोबहिर्मुखायेइंद्रियवाजिनःसूतश्चतेउसथंप्रवृत्तिमार्गंनीत्वाविषयाख्येषुदस्युषुनिक्षिपंतिहयैःसू
तेनचसहवर्त्तमानंतमोंऽधेतमसाव्याप्ते उरुमृत्युभयंयस्मिन् ४६ ननुवेदविहितेष्टापूर्त्तादिकारिणःपुंसःकथ
मेवमनर्थप्राप्तिःस्यात् इत्याशंक्यवेदोक्तकर्मणांद्वैविध्यंदर्शयन्फलभेदमाहप्रवृत्तंचेतिदशभिः ४७ हिंस्रम्
श्येनादिकर्म अशांतिदमत्यासक्तियुक्तम् आदिशब्दार्थविवरणम् दर्शश्चेतिपशुःपशुयागःसुतःसोमयागः।
४८ हुतवैश्वदेवम् प्रहुतबलिहरणम् एतत्सर्वमिष्टमुच्यते एतदेवयदिकाम्यम् अशांतिदंचतर्हिप्रवृत्ताख्यम

तेदस्यवःसहयसूतममुंतमोंऽधेसंसारकूपउरुमृत्युभयेक्षिपंति ४६ प्रवृत्तंचनिवृ
त्तंचद्विविधंकर्मवैदिकम् आवर्त्ततप्रवृत्तेननिवृत्तेनाश्नुतेऽमृतम् ४७ हिंस्रंद्रव्य
मयंकाम्यमग्निहोत्राद्यशांतिदम् दर्शश्चपूर्णमासश्चचातुर्मास्यंपशुःसुतः ४८ ए
तदिष्टंप्रवृत्ताख्यंहुतंप्रहुतमेवच पूर्त्तंसुरालयारामकूपाजीव्यादिलक्षणम् ४९॥
द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्चधूमोरात्रिरपक्षयः॥

उपीत्यर्थःआजीव्यंप्रपादि ४९ प्रवृत्तेनकर्मणाआ
रोहावरोहाभ्यामावृत्तिप्रकारमाह द्रव्यस्यचरुपुरोडाशादेःसूक्ष्मोविपाकःपरिणामोदेहांतरारंभकःयेनसंप
रिष्वक्तोगच्छति यएवंश्रुतौ अपशब्देनोक्तःइतितुपंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंतीतिपाठांतरेद्रव्यशब्दे
नतेजोमात्राशब्दोक्तानींद्रियाणि सूक्ष्मविपाकशब्देनहृदयाग्रप्रद्योतःतथाचश्रुतिःसइमास्तेजोमात्राःसमभ्या
ददानोहृदयमेवान्वक्रामतीति तथातस्यहैतस्यहृदयाग्रंप्रद्योततेतेनैषआत्मानिष्क्रामतीतिधूमादिशब्दैस्तद

तत्रापक्षयः कृष्णपक्षः सोमः सोमलोकः तत्र भुक्तभोगस्यावरोहणप्रकारमाह दर्शइत्यादि विपरीतलक्षणयाविशि
ष्टभोगक्षयशोकाग्निनादेहलयेनादर्शनमुच्यते एतदुक्तंभवति भूतसूक्ष्मयुक्तोधूमाद्यातिवाहकदेवताभिः सोम
लोकंप्रापितः तद्भोगावसानेविलीनदेहोवृष्टिद्वारेणौषधिवीरुधादिसाम्यापत्तिक्रमेणजायते एवंपुनर्भवहेतुःपितृ
याणंप्रवृत्तकर्ममार्गइति ५० हेभूपते पुनर्भवमेवाह एकैकश्येनप्रत्येकंक्रमेणभूत्वानृत्तत्सान्निध्यंप्राप्येहभू
मौजायते ५१ तत्राधिकारिणमाह निषेकादितिअन्यस्त्विष्टादिकार्यप्येवंजन्मनलभतइत्यर्थः निवृत्तकर्मनिष्ठस्तो

अयनंदक्षिणंसोमोदर्शओषधिवीरुधः ५० अन्नंरेतइतिक्ष्मेशपितृयाणंपुनर्भवः॥
एकैकश्येनानुपूर्वंभूत्वाभूत्वेहजायते ५१ निषेकादिश्मशानांतैःसंस्कारैःसंस्कृतो
द्विजः इंद्रियेषुक्रियायज्ञान्ज्ञानदीपेषुजुह्वति ५२ इंद्रियाणिमनस्यूर्मौवाचिवैका
रिकंमनः वाचंवर्णसमाम्नायेतमोंकारेस्वरेन्यसेत् ५३ ॥ओंकारंबिंदौनादेतंतंतुप्रा
णेमहत्यमुम्॥

उपासनादिविशेषमुपदिशन्नर्चिरादिमार्गेणब्रह्मलोकप्राप्तिमाह इंद्रियेष्विस्यादिनाय
द्वा द्रव्ययज्ञेषुहिंसायादुर्निवारत्वादितिमुख्यंनिवृत्तंकर्मैवदर्शयन्नाह ज्ञानेनदीप्यंतइतितथातेषु इंद्रियव्यापार
णामिष्टापूर्त्तादीनामिंद्रियतावन्मात्रतांभावयंतीत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि ५२ ऊर्मौ दर्शनादिसंकल्परूपेमनसि वै
कारिकंविकारयुक्तंमनोवाचि विध्यादिलक्षण्यावाचाहिमनःकल्पनादिविकारंभजति वर्णानांसमाम्नायेसमु
दाये तद्विशेषत्वाद्वाचःस्वरेअकारादिस्वरत्रयात्मके ५३ ओंकारंबिंदौतंचनादेप्राणेसूत्रात्मनिमहतिब्रह्मणि

१५

भा॰स॰ अग्निरितितत्तदभिमानिन्योदेवताः प्राप्नोतीतिपूर्ववत् दिवाहः वाह्नस्तस्यैवांतः राकाशुक्लपक्षस्यांतः यद्वाप्राह्णा

टी॰ राकाइतिचपुराणमतम् उत्तरंत्वयनम् स्वराट् ब्रह्मा एवंब्रह्मलोकंगतस्यभोगावसानेमोक्षप्रकारमाह विश्वइ

७१ ति विश्वः स्थूलोपाधिः सः स्थूलंसूक्ष्मे विलाप्यसूक्ष्मोपाधिस्तैजसोभवति सूक्ष्मंकारणेविलाप्यकारणोपाधिः प्रा

ज्ञोभवति कारणंचसर्वसाक्षित्वेनान्वयात् साक्षिस्वरूपेविलाप्यतुर्योभवति तेषांचव्यभिचारिणांसाक्ष्याणांलयेशु

द्ध आत्माभवतिमुच्यतइत्यर्थः ५४ यथेतरोभूत्वानिवर्त्ततेयथाननिवर्त्ततइत्यर्थः ५५ वेदेननिर्मितेतेधूममभिसंभवं

अग्निः सूर्योदिवाप्राह्णः शुक्लोराकोत्तरंस्वराट् विश्वश्चतैजसः प्राज्ञस्तुर्यआत्मासमन्व

यात् ५४ देवयानमिदंप्राहुर्भूत्वाभूत्वाऽनुपूर्वशः आत्मयाज्युपशांतात्माह्यात्मस्थोननि

वर्त्तते ५५ यएतेपितृदेवानामयनेवेदनिर्मिते शास्त्रेणचक्षुषावेदजनस्थोऽपिनमुह्य

ति ५६ आदावंतेजनानांसद्बहिरंतः परावरम् ज्ञानंज्ञेयंवचोवाच्यंतमोज्योतिस्त्व

यंस्वयम् ५७ आबाधितोऽपिह्याभासोयथावस्तुतयास्मृतः दुर्घटत्वादैंद्रियकंतद्वदर्थ

तीत्यादिनाचनिश्चयेनविविच्यज्ञापितेइत्यर्थः जनस्थोऽपिदेहस्थोऽपिनमुह्यति ५६ तत्रहेतुमाह आदावितिजना

नांदेहानामादौकारणत्वेन अंतेवाऽवधित्वेनयत्सद्यथाबहिर्भोग्यमंतर्भोक्तृपरमवरंचउच्चनीचम् तमोऽप्रका

शः ज्योतिः प्रकाशः तत्तुसर्वमयंज्ञानीस्वयमेवनतस्माद्व्यतिरिक्तंवस्तुकिंचिदस्तियेनमुह्येदित्यर्थः ५७ ननुतर्हि

कथंपृथगर्थस्तस्यापिप्रतीयतेतत्राह आबाधितः तर्कविरोधेनसर्वतोबाधितोऽपिआभासः प्रतिबिंबादिः वस्तुत

तदेवाह क्षित्यादीनांपंचभूतानांछायाऐक्यबुध्यालंबनरूपंदेहादिसंघातारंभपरिणामानांमध्येकतमापिनभवतिन तावत्तेषांसंघातःवृक्षाणामिववनम् एकदेशाकर्षणेसर्वाकर्षणानुपपत्तेः नत्वेकस्मिन्वृक्षआकृष्टेसर्वंवनमाकृष्य ते नचविकारःआरब्धोअवयवीअपिशब्दान्नपरिणामोपि कुतःसकिंस्वावयवेभ्यःपरिणतेभ्योवापृथक्तदन्वितोवा नतावत्स्वंनंपृथक्तथाअप्रतीतेः नचान्वितःसकिंप्रत्यवयवंसर्वोऽपिअन्वेतिअंशेनवा आद्येअंगुलिमात्रेपिदेहबुद्धिःस्यात् द्वितीयेतस्याप्यंशांगीकारेसत्यनवस्यास्यात् अतोमृषैवेत्यर्थः ५९ एवंदेहादेर्मिथ्यात्वमुक्त्वा

॥ क्षित्यादीनामिहार्थानांछायानकतमापिहि नसंघातोविकारोऽपिनपृथक्नान्वितोमृषा ५९ धातवोवयवित्वाच्चतन्मात्रवयवैर्विना नस्युर्ह्यसत्यवयविन्यसन्नवयवोंऽततः ६० यत्सादृश्यभ्रमस्तावद्विकल्पेसतिवस्तुनः॥ ॐ ॥ ५ ॥

तद्धेतूनांक्षित्यादीनामपिमिथ्यात्वमाह धारयंतीति धातवोमहाभूतानि तन्मात्रैःसूक्ष्मैरवयवैर्विनानस्युः अवयवित्वात्तेषामपि तर्ह्यवयवःसत्यइतिचेत्तत्राह उक्तप्रकारेणावयविन्यसति अवयवोऽप्यंततोऽसन्नेवस्यात् अवयविप्रतीत्यन्यथानुपपत्तिविनातत्सद्भावेप्रमाणाभावादित्यर्थः तदुक्तंपंचमस्कंधे एवंनिरुक्तंक्षितिशब्दवृत्तमित्यादि ६० ननुअनवयविनोऽप्यात्मनआगमापायादिषुबाल्यादिषुसोऽयंदेवदत्तइतिप्रत्यभिज्ञानंनस्यात् तदुक्तंभट्टैः आविर्भावतिरोभावधर्मकेष्वनपायि

तद्धर्मीतितत्राह स्यादिति वस्तुनःपरमात्मनोविकल्पेभेदेअसति यद्वावस्तुनोःविकल्पेसतिपूर्वंपूर्वारोपसादृश्या
त्सएवेतिभ्रमःस्यात् सचतावदेवयावदविद्यानिवृत्तिः ननुसर्वंमिथ्यात्वेशास्त्रस्यविधिनिषेधकताकथंतत्राह
स्वप्नमध्येजाग्रत्स्वापव्यवस्थायथेति ई१ इदानीमुक्तमेवाद्वैतंभावनात्रयोपदेशेनदृढीकरोति भावाद्वैतमितिचतु
र्भिः वर्त्तयन्नालोचयन् स्वानुभूत्याआत्मतत्त्वानुभवेन त्रीन्जाग्रदादीन्त्रयआवसथास्त्रयः स्वप्नाइतिश्रुतेःय

॥जाग्रत्स्वापौयथास्वप्नेतथाविधिनिषेधता ई१ भावाद्वैतंक्रियाद्वैतंद्रव्याद्वैतंतथा
त्मनः वर्त्तयन्स्वानुभूत्येहत्रीन्स्वप्नान्धुनुतेमुनिः ई२ कार्यकारणवस्त्वैक्यमर्शनं॥
पटतंतुवत् अवस्तुत्वाद्विकल्पस्यभावाद्वैतंतदुच्यते ई३ यद्ब्रह्मणिपरेसाक्षात्सर्व
कर्मसमर्पणम् मनोवाक्तनुभिःपार्थक्रियाद्वैतंतदुच्यते ई४॥ ई४ ॥ ॥

द्वावस्तुभेदबुद्धिरेकःस्वप्नःततस्तदधिकारभेदेनकर्मभेदबुद्धिःद्वितीयःततोमत्कर्मसाधितमेतत्फलंममैवभो
ग्यमितित्तृतीयःतान् धुनुतेनिवर्त्तयति ई२ कार्यकारणयोर्वस्त्वैक्यस्यमर्शनमालोचनम् तंतुरेवनपटइति
ई३ मनोवाक्तनुभिः कृतानांकर्म्मणांसमर्पणंतैःसमर्पणमितिवाउद्देश्यफलभेदोहिक्रियाभेदेहेतुःईश्वरार्प
णेचतदभावात्क्रियाणामद्वैतम् ई४ ॥ ई४ ॥ ई४ ॥ ॥ ॥

आत्मनःस्वस्यजायादीनांचस्वार्थश्चकामश्चतयोः देहादीनांपंचभूतात्मकत्वेनभोक्तुश्चपरमात्मत्वेनाभेदालोचने नार्थकामयोर्यदैक्यदर्शनमित्यर्थः ६५ उक्तानाश्रमधर्मान् संक्षिप्याह यदिति यत् द्रव्यम् येनोपायेन यतःसकाशा त् ६६ वस्तुतमुपसंहरति एतैरिति अस्यश्रीकृष्णस्यगतिम् तद्भक्तिभाक् तस्यभक्तः ६७ एतत्सर्वसाधारणमुक्तम् भक्तस्यतुभक्तिरेवसर्वपुरुषार्थहेतुरितिपांडवानेवलक्षीकृत्याह यथाहीति हेनृपदेव नृपैर्दैवैश्चसहायैर्दुस्त्यजादि

आत्मजायासुतादीनामन्येषांसर्वदेहिनाम् यत्स्वार्थकामयोरैक्यंदद्याद्वैततदुच्यते
६५ यद्यस्यवाऽनिषिद्धंस्याद्येनयत्रयतोनृप सतेनेहेतकर्माणिनरोनान्यैरनापदि ६६
एतैरन्यैश्चवेदोक्तैर्वर्त्तमानःस्वकर्मभिः गृहेऽप्यस्यगतिंयायाद्राजंस्तद्भक्तिभाङ्नरः।
६७ यथाहियूयंनृपदेवदुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनःप्रभोः यत्पादपंकेरुहसेवया
भवानहारषीन्निर्जितदिग्गजःक्रतून् ६८ अहंपुराऽभवंकश्चिद्गंधर्वउपबर्हणः ना
म्नाऽतीतेमहाकल्पेगंधर्वाणांसुसंमतः ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥

तिवा आत्मनःश्रीकृष्णादेवप्रभोर्हेतोः अडभावआर्षः उत्कर्षेणातरतेत्यर्थः यथायथावत् तमेवभजतेतिशेषः यद्वा यथाआपद्गणादुत्तीर्णस्त्वम् यथाचक्रतून्नहार्षीत् तथाश्रीकृष्णादेवतारकात्संसारादप्युत्तरतेत्यर्थः ६८ श्रीकृष्णसेवामहतामवज्ञयाभ्रश्यति तत्कृपयाचसिध्यतीतिदर्शयन्पूर्ववृत्तांतमाह अहमितिसार्द्धैः पंचभिः

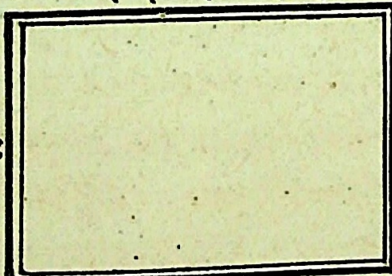
नाम्नाउपबर्हणः ६९ ॥

१५ भा०स० टी० ७३ पेशलंसौकुमार्यम् रूपादिभिःप्रियंदर्शनंयस्य ७० । ७१ तदाह्वानंविद्वान् उन्मत्तःसन्गायन्नेवगतः ७२ ।

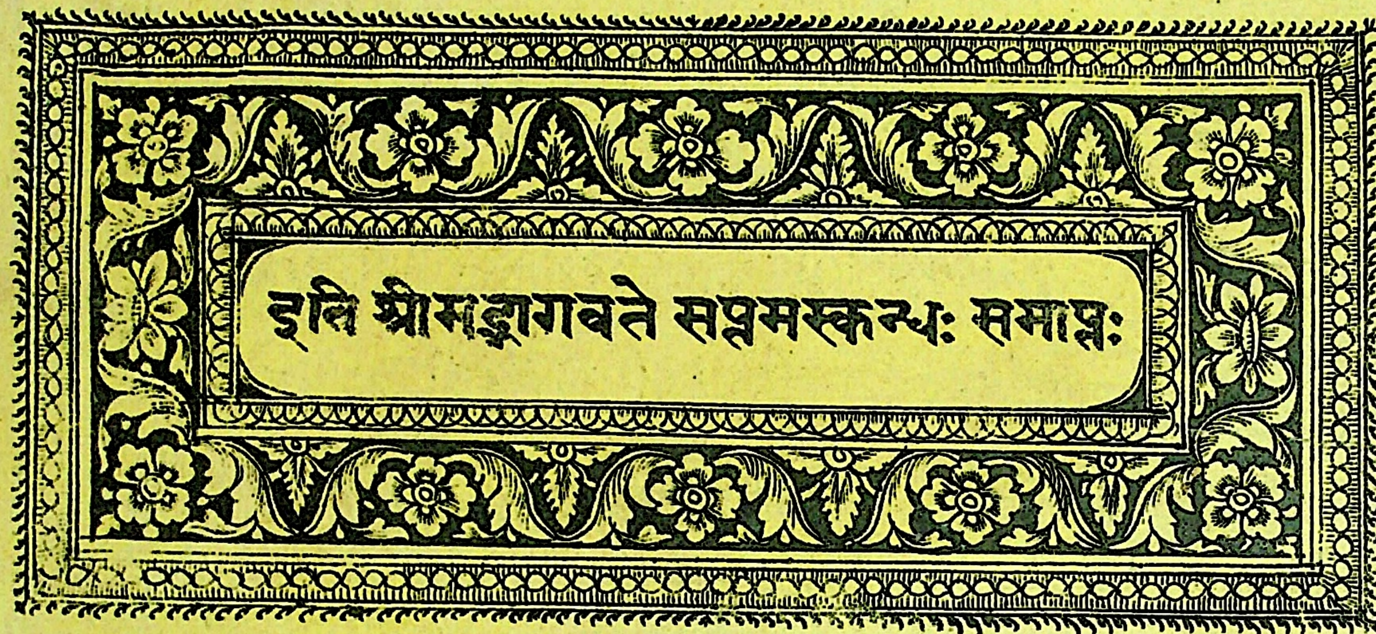
रूपपेशलमाधुर्यसौगंध्यप्रियदर्शनः स्त्रीणांप्रियतमोनित्यंमत्तस्तुपुरूलं
पटः ७० एकदादेवसत्रेतुगंधर्वाप्सरसांगणाः उपहूताविश्वसृग्भिर्हरिगा
थोपगायने ७१ अहंचगायंस्तद्विद्वान्स्त्रीभिःपरिवृतोगतः ज्ञात्वाविश्वसृ
जस्तन्मेहेलनंशेपुरोजसा याहित्वंशूद्रतामाशुनष्टश्रीःकृतहेलनः ७२॥
तावद्दास्यामहंजज्ञेतत्रापिब्रह्मवादिनाम् शुश्रूषयानुषंगेणप्राप्तोऽहंब्रह्म-
पुत्रताम् ७३ धर्मस्तेगृहमेधीयोवर्णितःपापनाशनः गृहस्थोयेनपदवी
मंजसान्यासिनामियात् ७४ यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपुनानामुन-
योऽभियंति येषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ७५।
सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यंकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियःसुहृद्वःखलु
मातुलेयआत्मार्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ७६॥ ७६ ॥ १५ ॥

७३ । ७४ त्वंतुकृतार्थएवेतिहर्षेणपुनःपूर्वश्लोकानेवपठति यूयमिति शेषंस्पष्टम् ७५।७६ एम० ७३

नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् मौनेनभक्त्यो
पशमेनपूजितःप्रसीदतामेषससात्वतांपतिः ७७ श्रीशुकउवाच इतिदे
वर्षिणाप्रोक्तंनिशम्यभ रतर्षभः पूजयामासस्प्री
प्रीतःकृष्णंचप्रेमविह्व लः ७८ कृष्णपार्थावुपा
मंत्र्यपूजितःप्रययौमुनिः श्रुत्वाकृष्णंपरंब्रह्मपार्थः
परमविस्मितः ७९ इ तिदाक्षायणीनांतेपृथग्वं
शाःप्रकीर्त्तिताः देवासु रमनुष्याद्यालोकायत्र
चराचराः ८० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादानु
चरितेयुधिष्ठिरनारदसंवादेसदाचारनिर्णयोनामपंचदशोऽध्यायः१५॥ ॥

॥१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायांभागवतभावार्थदीपिकायांपंच
दशोऽध्यायःसमाप्तः १५॥ ॥ श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु॥ ॥ ॥ श्रीरामः॥

इति श्रीमद्भागवते सप्तमस्कन्धः समाप्तः